

Engel. O. 472 / 5.

ERDEI FERENC

570610

A MAGYAR
PARASZTTÁRSADALOM

MTA
KIK



FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

III
76.

MAGYARSÁGISMERET V.

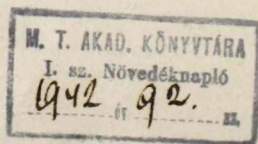
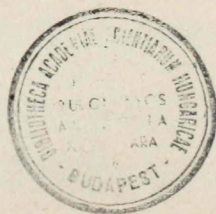
MAGYARSÁGISMERET

ERDEI FERENC

A MAGYAR
PARASZTTÁRSADALOM

A BUDAPESTI KIR. MAGYAR PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETI KARÁNAK MAGYARSÁGTUDOMÁNYI INTÉZETE

103951



5087. FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Paraszság — magyar parasztság.

A parasztság értelme.

Földművelők. Mindenki, aki parasztot mond vagy I hall, határozott embertípust ért a szó után, sőt az emberek legnagyobb része csaknem pontosan ugyanazt az embertípust érti. Ha úgy tennénk föl a kérdést, hogy kik azok a parasztok, akkor óriási többségében egyező feleletet kapnánk: ezek és ezek. Nyomban fölborul azonban az egyetértés, ha úgy szól a kérdés, hogy mi a legkiütközőbb jellemvonása, illetve alapvető ismérve a paraszti minőségnek. Ebben az esetben már minden felelet mást tart meghatározó jegynek. Az egyik a földművelő mesterséget, a másik a falusi helyzetet, a harmadik a fizikai munkát, a negyedik a társadalmi alárendeltséget, az ötödik a «népi kultúrát». Miután azonban megfogalmazatlanul mindenki ért valami sommásabb karaktert a paraszt minőség mélyén, a kiemelt jegyet kiki úgy értelmezi, hogy valamiképpen a többit is többé-kevésbé beleérti.

Innen ered legnagyobb részt a parasztságról való vitázások rengeteg félreértése irodalomban és közbeszédben egyaránt. Ezeknek a félreértéseknek a lehető elkerülésére — és nem valamilyen szigorúan zárt paraszt-fogalom meghatározására törekedve — vizsgáljuk meg közelebbről a parasztság értelmét.

A legközönségesebb értelmezés szerint a paraszt-



ság annyi, mint földművelők társadalmi csoportja. A parasztságnak ilyen értelme azonban csak nagyjában talál a paraszt minőségre. A paraszt társadalmi helyzet és a földművelő foglalkozás csak egyes történeti korszakokban esik egybe, s még akkor sem magyarázza meg a földművelő mesterség a paraszti jelleg minden sajátosságát. Általánosságban pedig el nem hanyagolható tömegben vannak olyan földművelők, akik nem parasztok és viszont olyan parasztok, akik nem földművelők. A földművelést folytatók óriási tömegében nem parasztok például az antik társadalom földművelő szolgálai, vagy a magyar nomád társadalom szintén földet művelő szolgaarendűi, s épígy nem parasztok a középkor és a rendi újkor jobbágytelken élő és földet művelő kisnemesei. Korunkban pedig a polgári-kapitalista agrárvállalkozók sokféle fajtája nem mondható parasztnak. Így különlegesen nem parasztok a tengerentúli farmerek, Európa minden magas agrárkultúrájú vidékének a földművelő gazdái, különösen kertész termelői. Végül ugyancsak nem mondhatók parasztnak a különböző agrár üzemekben dolgozó agrár szakmunkások, vagy a birtokhoz nem kötött tanulatlan munkások nagy proletárserege. A másik oldalon éppen ilyen számos a kivétel. A középkor korai szakában a parasztság nem volt olyan értelemben földművelő, mint ahogy ma értjük a földművelő foglalkozást. A földhöz és a termeléshez közvetlenül tapadó foglalkozások sokkal inkább tekinthetők egységes őstermelő foglalkozásnak, mint az agrár és ipari foglalkozások külön-külön szétvált együttesének. A később jobbágyparasztta alakult őstermelők ipari termelést és földművelésnek nem nevezhető halászatot, vadászatot, pásztorkodást folytató tömege éppen úgy nem volt agrárfoglalkozású, mint ahogy ugyanennek a kornak az iparosai sem voltak a mai értelemben vett iparosok. Korunkban is számos olyan

nem földművelő mesterség van, amelyet bizonyos körülmények között parasztok folytatnak. Így nem földművelő és mégis paraszt a falusi iparosok, a kereskedők igen nagy része és hasonlóképpen paraszt a különböző ipari és háztartási üzemekben dolgozó, illetve szolgáló munkásoknak igen tekintélyes része.

Zavaró félreértés nélkül tehát nem mondható, hogy parasztok azok, akik földművelők. A félreértés zavarára egyenesen a tévedés veszedelmévé növekszik, ha a földművelő mesterség sorsát azonosítjuk a parasztsággal. A földművelő munka föltétlen szükségességéből a parasztság állandó és szükségszerű fönnállására következtetni, éppen olyan tévedés, mint a paraszti sors fejlődési lehetőségeit kizárólag az agrárfoglalkozás tényezői között keresni.

A parasztság és a földművelő foglalkozás viszonyában csak annyi az igazság, hogy a parasztok nagyobb részben földművelők és viszont a földművelőmunka nagyobb részét parasztok végzik. Ennek a részleges egybeesésnek van annyi következménye, hogy általa a paraszt minőség fölött bizonyos agrár, helyesebben őstermelő vonásokat, s a földművelő foglalkozásnak van bizonyos paraszt kötöttsége, azonban az, hogy a paraszt nem más, mint földművelő, éppúgy nem következik belőle, mint az, hogy a földművelés nem egyéb, mint paraszti mesterség.

Falusiak. Az is közkeletű értelmezés, mely szerint a parasztok nem mások, mint falusiak. Ebben az értelelmzésben is van annyi igazság, mint az előbbiben. Nevezetesen igaz az, hogy a parasztság nagyobb része falusi és viszont a falvak népessége nagyobb részben paraszt. Ez azonban ismét csak részleges egybeesés és nem következik belőle az, hogy a parasztság föltétlen meghatározója a falusi helyzet, viszont a falusi településé a paraszt népesség.

Ez a két társadalmi szerkezeti elem: a parasztság és a falu, éppen úgy szét tart, mint a másik kettő: a parasztság és a földművelés. Az egybeesés kétségtelenül tömeges történeti ténye mellett nem kevés a szétválás példája sem. Hogy a falvakban nemcsak parasztok, hanem más társadalmi állásúak is élnek, az még példázásra sem szorul, annyira nyilvánvaló. De van példa a fordított helyzetre is, és ez éppen nálunk nyilvánvaló; nevezetesen az alföldi tanyás városok parasztsága minden kivételessége mellett is parasztság, mégis nem faluban él, hanem egészen különlegesen szervezett városi társadalmi formák között.

A parasztság értelmét tehát a falusi helyzet sem adja meg, éppen csak egy nagyjában jellemző, ám sem kizárólagosan jellemző, sem meghatározóan megszabó, vonását nem adja a parasztság karakterének.

III *Munkások.* Nem ritka és nem is ok nélkül való értelmezése a parasztságnak az, amely az effektív termelőmunkát, szóval a földművelés fizikai munkáját tartja meghatározó jelentőségűnek. Helyesen annyiban, hogy a paraszt minőséghez valóban hozzátartozik az effektív munkavégzés, mégpedig fizikai munka formájában, akár a földművelés körében, akár azon kívül, helytelenül azonban annyiban, hogy a paraszti munkás minőséget egyértelműnek veszi az ipari munkásságéval.

Nevezetesen a paraszt valóban munkás, mert éppen olyan, vagy legalább is hasonló technikai formák közt végez munkát, mint az ipari proletár, azonban alapvetően különbözik attól a termelőeszközökhöz, illetve a termelésben résztvevő tőkéhez való viszonyában. Az ipari munkás létét az határozza meg, hogy nincsen tőkéje, tehát másnak, a tőkésnek, dolgozik bérért, viszont a paraszt maga tőkéje, a saját földje mellett is éppen úgy dolgozik, mintha

másnak a munkása lenne. Igaz ugyan, hogy történetileg még a tőkéhez való viszonyban is sok a hasonlóság a parasztság és az ipari munkásság között, azonban ez a párhuzam nem szükségszerű és föltétlenül meghatározó. Az úrbéres jobbágy földje valóban nem a paraszté, hanem a földesuráé — azonban ezt is a paraszt tartja birtokban — s a polgárosodott paraszt nagyobb részben mást dolgoztat a tulajdon földjén, azonban éppen a parasztság legjellegzetesebb képviselője, a «kisparaszt», a saját földjén dolgozik munkásként.

A parasztság munkás léte tehát semmiképpen nem egyértelmű az ipari munkáséval. Éppen a leg-sarkalatosabb pontban, a tőkéhez, földhöz való viszonyban tér el attól, ezért nem is fogható föl ugyanabban az értelemben. Az igaz, hogy a paraszt általában véve munkás, azonban nem okvetlenül másnak a munkása, hanem jellegzetesen a «maga munkása». Hogy ez a sajátságos munkás helyzet hogyan illeszkedik mégis úgy a társadalom egészébe, hogy végeredményben ugyanazt a szerepet tölti be, mint a «más munkása» proletárság, az éppen a parasztság különleges meghatározója. Tehát általában véve munkás a paraszt, azonban, mint munkás gyökeresen eltérő formákban illeszkedik be a társadalom szerkezetébe, s ez döntően megkülönbözteti minden másfajta munkásságtól, különlegesen a kapitalizmus proletáriátusától.

A nép. Gyakran értelmezik úgy a parasztságot, mint egy nemzet társadalmának ősalapotában megmaradt tartalékját: a tisztább fajiságú néptalaj és a jellegzetesebb népiségű kultúra képviselője. Bár az ilyen értelmezés legtöbbször romantikus képzelgéssel vegyül, s nem ritkán politikai eszmények ékesítésére való, nem mondható minden alap nélkül valónak. A parasztság valóban sok tekintetben ős-

állapotban maradt tartalékserege a társadalomnak, s éppen ezért mind fajiságában, mind kultúrájának népiségében mélyebb és tisztább színeket mutat, mint a felső rétegek. Bármennyi igazsága legyen is azonban ennek a népi értelmezésnek, fogalmazásában sem az nem válik világossá, hogy kik tulajdonképpen a parasztok, sem az, hogy mi ennek az állapotnak a mélyebb értelme. Sőt még maga a népi viszony is homályban marad, ami egy nemzeti társadalom és parasztsága között fennáll. Nevezetesen távolról sem olyan egyértelmű a viszony a parasztság és a fölötté elhelyezkedő rétegek népisége között, mint a közkeletű fölfogás véli. Nem biztos, hogy egy nemzeti társadalom parasztsága ugyanolyan ethnikumú nép, mint a felső rétege, tehát az sem biztos, hogy a parasztság a közös népiségnek egy mélyebb és eredetibb kiadását képviseli. Legfőképpen pedig minden paraszt népiség és minden paraszt kultúra egymásközt legalább akkorra összhangzást mutat, mint az az egy nemzeti társadalom parasztságának és nem paraszt elemeinek a népisége és kultúrája.

A népi értelmezés tehát nem mond döntőt és meghatározót a parasztságról, hanem helyes fogalmazásban is csak annyit, hogy a parasztság primitívebb, éppen ezért jellegzetesebb népiséget képvisel, mint a többi néprétegek. Ha azonban közelebbről elemezni kezdjük ezt a jellegzetesebb paraszt népiséget és népi kultúrát, akkor kiderül, hogy ez is több olyan elemből tevődik össze, amely egyenként más-más eredetre, következésképp más-más kialakító okokra utal. A paraszt kultúrának egyik árama sajátos paraszti termék: nem más, mint magának a paraszti társadalmi helyzetnek a kiművelése. Ebben a rétegben hiába kerésznénk népi sajátosságot: ez közös paraszti jelleg. A másik árama pedig a felső rétegek világából folyik szét a parasztok közé, ez tehát sem a parasztságot külön, sem a felső rétegeket

külön nem jellemzi, hanem a két fél közt fennálló különleges viszonyt árulja el. De ezt is csak elárulja, anélkül, hogy érthetővé tenné. Csak a parasztkultúra harmadik vonala az, amely jellegzetesen népi, tehát társadalmi összefüggésekre való tekintet nélkül buzog valamilyen népi mélységből. Ezen a vonalon viszont az a kérdés mindig ténykérdés, hogy a paraszt népiség egyező-e a fölötté elhelyezkedő rétegekével.

Végeredményben tehát a népi szemlélet éppen csak annyit emel ki a parasztság karakteréből, hogy parasztok azok, akik sajátos népi kultúrával élnek. Sajátságos ez a kultúra társadalmi formáiban is, nevezetesen «kollektív», «mély»-, «népkultúra» és sajátos ethnikai tartalmában is, nevezetesen mélyebben és eredetiebben «népi», «faji», mint a «magas»-, illetve «mű»-kultúra.

Alsó rend. A történeti szemlélet rendnek látja a parasztságot, még pedig a társadalom alsó rendjének. Olyan alulfekvő széles társadalmi csoportnak, amelynek ugyan magának nincsen rendi jogállása, azonban fölötté jogszabályok vonnak kerítést, tehát végeredményben maga is jogszabályokkal összetartott rendi csoport.

Ennek az értelmezésnek alapján véve igaza van, s az ismerv, amit kiemel, nagyonis lényegbevágó.

Valóban a parasztság olyan különös csoportja a társadalomnak, amely egyrészt a társadalmi szerkezet alapján helyezkedik el, másrészt rendi jellegű szabályok fogják egybe és választják el a felső rétegektől. A mélyebb és a lényeghez közelebb férkőző értelmezés érdekében azonban mind a két irányban kiegészítéseket kell tennünk.

Hogy a parasztság alsó rendje a társadalomnak, az nem egyszerűen egy jogállási hierarchiának az alsó lépcsőfokát jelenti, hanem egy sajátos munka-

a) szervezetet, illetve gazdasági viszonyt is jelent. Azt nevezetesen, hogy a parasztság termelőrend, szemben a régebben harcoló, majd országot igazgató, majd egyszerűen csak uralkodó felső rendekkel, s minden szabály, amely akár belülről, akár kívülről körülbástyázza a paraszttrendi állást, ezt a termelőszerepet szolgálja. Részint szentesíti és adminisztrálja, részint kikényszeríti.

D
O
b) Hogy a parasztság rend, az nemcsak jogszabályokkal való körülbástyázottságot jelent. Ha a jellegzetes rendi jog, különlegesen a rendi közjog, adná meg a parasztság rendi jellegét, akkor ma már nem beszélhetnénk paraszttrendről. Ha a rendi karakter csak a törvényeken múlna, akkor a paraszttrendnek nyomban a jobbágyság felszámolása után el kellett volna tűnni és a helyét valamilyen más formájú agrárosztálynak vagy éppen osztályoknak elfoglalni. A valóság azonban az, hogy a rendi jogszabályok érvénytelenülése után is van paraszttrend, s éppen úgy mint törvényekkel garantált elődjét, a jobbágyságot, ezt is szabályok tartják egybe és választják el a társadalom többi részétől. A változás csak annyi, hogy e szabályok többé nem jogszabályok, hanem másfajta szankciójú normák, mégpedig olyan társadalmi konvenciók, amelyek a mindennapi élet gyakorlatában szabják meg az ember lépéseit és szankcióképpen lenézéssel, lekezeléssel, kirekesztéssel, és rendreutasítással büntetnek. Még az is hozzátartozik ennek a rendi konvenciórendszernek a természetrajzához, hogy nem egyoldalú felső eredetű szabályok ezek, nemcsak a parasztok felett állók viselkednek ilyen szabályok szerint a parasztokkal szemben, hanem fordítva is. A parasztok is érvényesnek ismerik ezeket, s nemcsak alkalmazkodnak hozzájuk, hanem a maguk körében szankciókat is érvényesítenek azokkal szemben, akik nem követik e paraszttrendi előírásokat. Írott törvények híján

is erősek ekképpen a paraszttrendi konvenciók, mert érvényüket kétoldalról is biztosítja a társadalom gyakorlatában érvényesülő morális értékelés és a megfelelő eljárás.

Végeredményben tehát valóban alsó rend a parasztság, azonban a rendiségnek nem jogi-történeti, hanem társadalmi értelmében. S ilyen értelemben éppen ez az alsórendi helyzet a legfőbb meghatározója a parasztság értelmének.

A parasztság értelme. A sorbavett jegyek külön-külön egy-egy vonást adnak a parasztság értelméhez, együttességükben pedig a paraszt minőség sommás karakterét adják össze. Tehát a parasztság általában földművelő és falusi, s bizonyos értelemben munkás társadalmi csoport, amely sajátos népi-paraszti kultúrát éltet, s egészben véve, mint alsó rend illeszkedik a társadalom szerkezetébe. Egszerűen összeadva ezeket a jegyeket, némiképp megvilágosodik ugyan a parasztság értelme, azonban így az egyes vonások még széthullanak és éppen valami egységes értelme nem derül ki a paraszt helyzetnek. Közelebb jutunk a parasztság sommás értelméhez, ha különlegesen társadalmi szemlélettel közelítjük meg a kérdést.

A parasztság a társadalom üzemének egészen sajátos szerkezeti eleme. Gazdasági szerepe szerint munkás termelőcsoport. Az a része a társadalomnak, amely nyers javakat és emberanyagot szállít a társadalom üzemébe. Ezt a szerepet azonban nem pillanatonként érvényesülő kényszerből vagy éppen az erőszak terrorja alatt tölti be, ezért nem szolgánép a parasztság. De nem is a társadalom gazdasági viszonyainak a tárgyi kényszerítőereje következtében, ezért nem proletariátus, mint az ipari üzemek városi munkássága. A parasztság úgy tölti be ezt a termelőszerepet, hogy a társadalom üzemé-

nek egy hosszú történelem gyakorlatában kialakult formái és szabályai szorítják tárgyi kényszerítő erővel erre a szerepre és az ezzel járó életre. Ezeknek az objektív társadalmi formáknak a kialakításában volt szerepe a kényszernek és erőszaknak is, ezenkívül állandó erővel hat a gazdasági viszonyok nyomása is, azonban a paraszt társadalmi szerepet sem az egyik, sem a másik magában véve nem alakította volna ki. Ha csak az erőszak kényszere érvényesült volna, akkor most nem lennének parasztok, hanem e helyett szolgák, viszont ha csak a gazdasági viszonyok kényszerítőereje érvényesült volna, akkor meg proletárok lennének és ismét nem parasztok. A parasztságot, mint a szolgaságtól és a proletárságtól élesen elütő — egyébként, elvontan szemlélve, ugyanolyan gazdasági szerepű — társadalmi formát az erőszaknak valaha érvényesülhetett történeti hatásán túl és a gazdasági viszony tárgyi kényszerítőerejének az érvényesülésén felül, egy különleges társadalmi üzemmenet, egy sajátságos formaképződés hozta létre. Ennek a formaképződésnek a követése nem tartozik ide, a lényeges itt csak az, hogy ez a történeti-társadalmi folyamat létrehozta a parasztság ma szemlélhető társadalmi formáját és ez a szerkezetiség tárgyi kényszerítő erővel szabja meg a parasztság életét.

Ebben az összefüggésben érthetőkké válnak és egységes értelmet nyernek a sorra vett egyes meghatározó jegyek. A parasztság általában véve a földművelő foglalkozás társadalmi formája. Földművelő azért a parasztság, mert az agrártermelés sajátságosan nehézkes, természethez kötött és egyoldalú elvonatkozásokra nehezen kényszeríthető jellege volt az, ami lehetővé tette a paraszti-rendi formaképződést, s megtartotta akkor is, amikor az ipari termelésben más elvű társadalomszerkezet alakult ki. Végeredményben nem lehetetlen a mezőgazdasági termelés teljes kapitalizálódása, evvel

együtt a parasztság teljes polgáriasodása, szóval földbirtokos-tőkés-vállalkozó polgárookra és szakmunkás-bérmunkás agrárproletárookra való szétválása, illetve feloldódása az uralkodó társadalmi struktúrának megfelelően. A különbség azonban mégis lényeges, mert ez az átalakulás a mezőgazdasági termelésben, éppen kötöttségeinél fogva, sokkal lassabban és nehezkesebben megy végbe. És ez a tempókülönbség már elég arra, hogy parasztok ma is legyenek, amikor már a mezőgazdasági termelés területén kívül egészen más a társadalom szerkezeti elve. A világnak igen tekintélyes részén már utol is érte a mezőgazdaságot a polgári-kapitalista struktúra, ott el is tűnt mindenütt a parasztság, azonban ez nem változtat azon a tényen, hogy igen sokhelyt, többek közt Magyarországon, még nem érte egészen utól, tehát ezeken a helyeken van parasztság. A földművelés és a parasztság összefüggésének a másik oldalát az a viszony fejezi ki, hogy a parasztság csak általában földművelő. Ahogy vannak nem paraszt földművelők ott, ahol a mezőgazdasági viszonyokra is kiterjedt a polgári-kapitalista szerkezeti elv, úgy nem földművelő parasztok is vannak ott, ahol mezőgazdaságon kívüli okok miatt mélyült el és vált nehezkesebbé a társadalom formaképződésének a menete. Így ott, ahol a munkamegosztás — akár milyen ckból — nem érte el a kapitalizmus korában normális árutermelő mértéket, mindenütt kötöttebb, nehezebben oldódó társadalmi formák képződtek és ennek következtében az ilyen viszonyok között élő iparos és kereskedő éppen úgy megmaradhatott parasztnak, mint a földművelő.

A parasztság általában véve faluban él. Talán a falu települési formájának van a legközvetlenebb része abban, hogy a paraszt társadalmi forma egyrészt kialakulhatott, másrészt az általános társadalomfejlődéssel szemben konzerválódhatott. Maga a

1.
2. települési-technikai helyzet is lényeges, tehát a kis csoportban való elszigetelt lét, de még lényegesebb a falusi társadalmi forma szerepe. A közvetlen és szoros érintkezésre utalt, tehát az egyéneket egymásnak kiszolgáltatató társadalmi helyzet végig a történelem folyamán melegágya volt a paraszti, illetve általában véve rendi fejlődésnek. Ugyanazok a történelmi események, amelyek elindították a parasztosodást, másszóval a rendi társadalomfejlődést, megteremtették a falut is, nem mint technikai települési formát, — ilyen azelőtt is volt — hanem a falut mint egy szoros, közvetlen vezetés alá vetett kis közösség társadalmi formáját. Ettől kezdve a falu volt a paraszti fejlődés olvasztó tégelye. A falu technikailag is meghatározott társadalmi kerete mindennél jobban biztosította a parasztság paraszti fejlődését és konzerválódását. Ezért él faluban a parasztság legnagyobb része és ezért paraszt a falusiaknak a túlnyomó nagy része. (Jellemző, hogy mindenütt, ahol a mezőgazdaság kapitalizálódott, s ennek megfelelően a parasztság feloldódott a polgári társadalomban, általában véve nem faluban él a mezőgazda népesség. A nyugateurópai és észak európai országokban éppen úgy, mint Amerikában, Dél-Afrikában és Ausztráliában a magános vagy csoportos farm az uralkodó település forma. És hasonlóan Magyarországon az alföldi tanyás mezővárosok agrárnépessége lépett ki legjobban a parasztformákból.)

Hogy a parasztság általában véve a munkásság osztályához tartozik, az is érthetővé válik, értvén a parasztság mélyebb értelmét. Mint osztály, tehát a társadalom konkrét történeti valóságához mérten elvontan, gazdasági helyzete szerint szemlélt csoportként, valóban egy oldalra esik az ipari munkássággal. Azonban mind tőkeviszonyai, mind pedig különösen gyökerében eltérő társadalmi szerkezeti sége, mint konkrét történeti-társadalmi csoportot

élesen elválasztják a munkásságtól. A proletariátus a kapitalista-polgári struktúra-elv szerint dolgozó osztálya a társadalomnak, a parasztság pedig gyökerében eltérő struktúra-elvnek, a rendi szerkezetnek megfelelően dolgozó osztálya ugyanannak a társadalomnak. Tehát egyformán a «munkás osztályhoz» tartozik mind a kettő, azonban konkrét társadalmi formájában az egyik a munkásság osztálya, a másik a parasztság rendje.

A parasztság népkultúrája is érthetővé és jellemzővé válik így. A rendi-paraszti társadalomfejlődés, szóval a formaképződés sajátosságosan elmélyült társadalmi üzemmenet. A gazdasági és hatalmi érdekek fölött objektív kultúrformákat alakít ki a társadalom gyakorlata, olyanokat, amelyek ugyan magukon viselik a társadalmi helyzet és a más társadalmi helyzetekhez való viszony bélyegét, azonban az egész ember, különlegesen az egész nép is érvényesül bennük. Tehát a paraszti kultúra jellegzetesen a földhöz és faluhoz kötött életnek a kultúrája, ezért lassú fejlődésű «népkultúra», «kollektív» kultúra, viszont az élet teljességének a kultúrája, tehát sajátosságosan «mélykultúra», s ugyanezért a népi hagyományokat továbbvivő «népi» kultúra. Ilyenformán a népkultúra egyfelől jellemző terméke a paraszt helyzetnek, másfelől pedig egyik tényezője a parasztság kiformálódásának és konzerválódásának.

Hogy a társadalom alsó rendje a parasztság, ez a vonás is teljesebb értelmet nyer a paraszti társadalmi forma értése alapján. Alsó rend úgy, hogy elvont gazdasági értelemben a társadalom dolgozó osztályához tartozik. Társadalomalji helyzete azonban lényegesen különbözik a két másik — szintén a dolgozó osztályhoz tartozó — történeti alsó rétegtől, a szolgákétól és a proletárokétól. A szolga személyében és személynek alávetett dolgozó, viszont a proletár személyében szabad és egyenlőjögű, s nem

személynek, hanem vállalatnak dolgozó «munkavállaló», aki azonban a gazdasági viszonyok tárgyi kényszere miatt kénytelen munkát vállalni, szóval dolgozni. Velük szemben a paraszt személyében, jobbagy korábban félig-meddig, szabad paraszt korában pedig egészen szabad ember, aki társadalmi helyzetének, «társadalmi állásának» törvényerejű gyakorlatánál fogva kénytelen dolgozni, akkor is, ha tőkéje, földje van, akár annyi, hogy másokat dolgoztatva is meg tudna élni. Tehát a paraszt társadalomalji helyzete csak nagyon elvontan és nagyon általában véve egyezik a szolgákéval és a proletárokéval. A szolgálé nyers és közvetlen kényszer által való alárendelődés, a proletaré a gazdasági szerkezet objektív kényszere által való szükségszerű, de el nem fogadott alárendelődés, míg a paraszté teljes és a mindennapi gyakorlat és értékelés által elfogadott alárendelődés. E különböző viszonynak megfelelően viselik és élik e különböző társadalomalji dolgozók a sorsukat. A szolga benne van a társadalomban, úgy alkatrésze urai társadalmának, hogy nem is külön emberi-társadalmi tényezője annak, a proletár munkájával benne van a társadalomban, azonban egész munkás tudatával szemben áll a tőkések társadalmával, viszont minden emberi igényével benne él ugyanabban a társadalomban, s amennyiben ténylegesen nem tud benne élni, igénye van arra, hogy benne élhessen. Velük szemben a paraszt nincs benne urai társadalmában. Külön társadalom, amely egy sajátos «társadalmi szerződés» révén tartozik egybe a felső társadalommal, közlekedik avval egy aránytalan csereviszony alapján, azonban egész emberi élete külön, más társadalmi körben folyik le. Éppen ezért a paraszt nem is fordul szembe uraival és társadalma rendjével mindaddig, amíg valóban paraszt, csak abban az esetben, ha fölülről megszegik a paraszti-úri rendi társadalmi szerződést. A bevett

paraszt terhek ellen sohasem volt még parasztlázadás, mindegyik az «urak mohósága» miatt tört ki. Éppen ezért a paraszt a maga külön világában nem is beletörődve, hanem belenyugodva él alsórendi helyzetében, s lázadássá csak akkor fordul magatartása, ha valami okból olyan emberi igényei és érdekei támadnak, amelyek a paraszt formákba már nem férnek bele. Ez esetben sem a társadalom rendje ellen fordul, hanem a maga paraszt helyzete ellen lázad föl, s azt tagadja meg.

A parasztság keletkezése és változásai.

Parasztságot alakító társadalmak. A parasztság nem minden társadalomrendnek az összetevője. Hogy egy társadalom parasztságot alakítson ki, ahhoz olyan különleges társadalmi üzemmenet elindítása és hosszú gyakorlatban való továbbvitele szükséges, amely a nyers gazdasági és hatalmi érdekek érvényesülése helyett egy kölcsönös összeilleszkedésen, kompromisszumokon és munkamegosztáson alapuló formaképződést tud elindítani. Tehát olyan társadalomfejlődés, amely nem egyszerűen az alávétésen és kizsákmányoláson, hanem valamilyen kiegyenlítődéson — akármilyen aránytalan legyen is az — alapulva, ki tudja fejleszteni a szüntelen lázadás szüksége nélkül elfogadható társadalmi helyzetet a dolgozók számára. Ehhez pedig sajátságos, öntörvényű társadalmi üzem szükséges, amely a hatalmi érdekek felett egy elviselhető és mindenki számára teljes beleélést és elfogadást biztosítani tudó társadalmi formarendszert képes kialakítani.

Nincs parasztsága mindenekelőtt a «nyers» társadalmaknak. Tehát azoknak, amelyek merőben hatalmi erőtényezők által keletkeznek és funkcionálásukban mindenkor a nyers érdekek érvényesülnek, s rétegződésük ehhez képest tisztára hatalmi. Az

ilyen társadalomnak vannak uralkodói és szolgálói, de sem parasztsága, sem más olyan rendje nem alakul ki, amely folyamatos és állandó társadalmi formaképződést, s ezzel a társadalom rendjének a tartós fennmaradását biztosítani tudná. Végeredményben ilyen nyers társadalmak a primitívek és nomádok együttélései és uralmai, annak ellenére, hogy valamilyen formában bizonyos szakrális elem mindegyiknél igyekszik a hatalmi helyzeteket objektív érvényű társadalmi formák erejével fölruházni. Miután azonban ezek a szakrális igazolások mindig közvetlen egyéni vagy családi-törzsi érdeket szolgálnak, nem tudnak a másik oldalról is elfogadott, tárgyasult társadalmi formákká állandósulni és ilyenként tovább fejlődni. Például a nomádok fölülreteggett társadalma hiába ruházza föl a vezért és a vezérlő családot vagy törzset az isteni választottság minden jegyével, a társadalomrend, amit létrehoz, egyszerűen a hatalmi helyzeten nyugszik, s mihelyt változás történik a hatalmi viszonyokban, már fölborul a társadalom rendje és más vezetők, más természetfölötti isteni igazolással váltják föl a régít.

De nem hoznak létre parasztságot azok a társadalmak sem, amelyekben a nyers hatalmi viszonyok helyett a gazdasági és politikai erők érdekeszerű kezelése és objektiválódása rétegi a társadalmat. Szóval az osztálytársadalmak. Bár itt objektív erőkre támaszkodik a társadalom rendje, mégis olyan közvetlen az érdekek érvényesülése, hogy abból nem egy elfogadott és elmélyült társadalmi forma születik, hanem csak ideig-óráig való rend, amely az érdekek változásával bármikor fölborulhat. Ezért nem tudott akár a római társadalom, akár a kapitalista polgári társadalom egy objektív érvényű és szilárd formaképződést megindítani, s ezért nem lett egyiknek sem parasztsága. Az egyiknek voltak szolgálói, a másiknak proletárjai, mind-

kettő olyan dolgozórét, amelyen nem nyugszik egy társadalom rendje, hanem csak ideig-óráig éppen-hogy megáll.

Szemben a «nyers» és az osztálytársadalmakkal, a keleti kasztársadalmakban megindult az a formaképződés, amely végeredményben a parasztságnak, szóval egy konszolidált dolgozórétnek a kialakítására vezethetett volna. Itt azonban azon bukott meg a fejlődés, hogy a megindult formaképződést, túlságosan közvetlenül vezetettve a hatalmi érdektől, mindenféle szakrális elemekkel úgy agyonterhelték ennek a formaképződésnek a kezelői, szóval az uralkodók, hogy egy értelmes és kiegyenlített, tehát belátással és átéléssel is elfogadható rend helyett egy mindent megemésztő szörny-társadalom, valóságos Leviathán keletkezett. Az alullevő kasztok vallási erőkkkel lenyűgözve, ugyan elfogadva élnek benne társadalmi formájukban, az uralkodó kasztok is bizonyos objektív kényszerítő erőt éreznek a saját társadalmi formájukban érdekeik érvényesítésén fölül, azonban ez a rend már nem a gazdagodó és egymásbakapcsolódó formaképződésnek a fejlődés-képes üzeme, hanem egy széttagolt és széttagolt-ságában megmerevült szerkezet, amely mindaddig áll, amíg a benne élőket szakrális eszközeivel le tudja nyűgözni. Éppen ezért a kasztársadalom dolgozója sem tudott parasztsággá konszolidálódni. Lényegében szolga maradt, avval a különbséggel, hogy szolgai helyzete a szakrális kaszttörvényekkel tárgyi érvényt és kötelező erőt nyert.

Végeredményben csak a hűbéri-rendi társadalom-fejlődés vezetett a parasztság kialakulására. Nevezetesen a parasztság kialakulásának az a titka, hogy előbb egy személyes formaképződésnek kellett megindulni, tehát olyan társadalom alakulásának, amely a nyers hatalmi érdekviszonyokat kiegyenlítő vagy legalább is jól eltakaráó együttélési formákat tudott

kialakítani az úr és a szolga, a dolgozó és a harcos, illetve vezető között. Ha egyszer ilyen változatos együttélési formák létrejöttek, lehetővé vált egy olyan rendeződés, amely a rokon formákat összekapcsolta és néhány egyértelmű rendi formává egységesítette. Az együttélési formák egyéni változatosságú hűbéri fokán még nem voltak parasztok, de már a dolgozók sokféleképpen konszolidált formában úgy tudtak együttélni uraikkal, hogy a szolgálatot is teljesítették, s külön és teljes életet is tudtak élni. Amikor pedig a rendi egységesülés végbement, e sokféle félig-meddig szolgálai, másfelől pedig félig-meddig önálló formákból egységesen egy félig-meddig szabad, félig-meddig szolgálai társadalmi forma: a jobbágyság rendje született meg. Ebből a szempontból az a lényege a jobbágyság társadalmi formájának, hogy általa, mintegy szerződésből, a dolgozók számára olyan társadalmi helyzet keletkezett, amely ugyan végeredményben kiszolgáltatást és alávetettséget jelentett, azonban a mindennapi élet gyakorlatában önálló és éppen ezért önkéntes vállalással is elfogadható életlehetőséget nyújtott.

A parasztosodás tényezői. A parasztság kialakulását, tehát a személyileg alávetett szolgálknak és a szolgálatra kényszerült szabadoknak egységes jobbág्यrenddé való alakulását, parasztosodásnak nevezvén, e folyamatban a különböző tényezők figyelemreméltó törvényszerűségeit fedezhetjük föl.

Elvontan, gazdasági szemlélettel bízva mondható, hogy a paraszti helyzet éppen olyan kizsákmányoltságot jelent, mint a szolgálai vagy a proletári, csak éppen a formája más, s ez következménye az akkori technikai életföltételeknek. Azonban e parasztosodásban éppen e más formának van döntő szerepe, s ezt nem csupán, sőt éppen nem gazdasági tényezők határozták meg. A gazdasági erők tör-

vénye azon a fokon az volt, hogy valakinek dolgozni kell, mégpedig földművelést és ipari munkát együttesen elvégezni ahhoz, hogy mások ettől mentesülve élhessenek. Ennek a gazdasági követelménynek megfelelően gazdasági szükségszerűség volt a dolgozók és az «urak» osztályára való rétegződés. Az azonban, hogy ez a rétegződés milyen konkrét társadalmi szerkezet formái között történik, már nem föltétlenül áll ennek a gazdasági törvényszerűségnek a hatása alatt. Olyan társadalomban, amely nem jut el az objektív társadalmasuláshoz, szóval a tárgyi társadalmi formák képzésének a titkáig, ez a nyers gazdasági rétegződés az együttélés gyakorlatában is ilyen meztelen szembenállás marad. Az ilyen társadalom valóban a kizsákmányolt dolgozók és a kizsákmányoló uralkodók egymással szembenálló osztályából tevődik össze. Olyan társadalomban azonban, ahol objektív érvényre jutó formaképződés indult meg, a gazdasági érdekek, önérvényű, sajátosan emberi és társadalmi energiákat érvényesítő társadalmi formákba kényszerülnek beágyazódni, s ezzel már meg is szűnt kizárólagos érvényesülésük lehetősége. A hűbéri-rendi fejlődés műve éppen az volt, hogy a dolgozó szerepet, amely magában véve szolgai-munkási osztályhelyzet, a jobbágyság rendi formájába tudta öltöztetni. Természetesen ez a beöltöztetés nem szüntette meg az alapjában és szükségszerűen meglevő dolgozó-dolgoztató gazdasági viszonyt, azonban olyan emberi-társadalmi összefüggésekkel vette körül, amelyek elviselhetővé, elfogadhatóvá és nem kis mértékben kölcsönössé tették ezt a viszonyt. Az ebben a társadalmi formában való gazdasági szereposztás tehát nem áll tökéletesen a gazdasági törvényszerűségek hatása alatt, sőt éppen ez a társadalmi megoldás visszahatva a gazdasági viszonyt is alakította. Nevezetesen azt eredményezte a jobbági forma, hogy a dolgozó paraszt

önálló termelővé lett, ami továbbmenőleg önálló életet tett számára lehetővé, viszont a földesúr megszabadult a szolgatartás, illetve munkástartás minden gondjától, s más természetű foglalkozásra lett képes.

A parasztosodás folyamata természetesen nem mentes az erőszak hatásaitól sem. Magát a rendi formaképződést semmiesetre sem az erőszak szülte. Folyamatában, így a parasztság kialakulásában is, alapvető a kölcsönösségnek, kiegyenlítődésnek és az összeilleszkedésnek a szerepe. Erőszakos leigázással csak szolgát lehet munkára kényszeríteni; hogy paraszttá legyen egy dolgozó réteg, ahhoz nevelődés, kölcsönösség és mindkét részről való odaadó beleélés kell. Ott érvényesült az erőszak szerepe a parasztosodás folyamatában, ahol ennek a formaképződésnek a feltételei megteremtődtek. Tehát sehol erőszakkal nem tettek urak senkit paraszttá, azonban annál gyakrabban hoztak hatalmasok olyan helyzetbe gyöngébbeket, hogy paraszttá kényszerültek szelídülni. A paraszttá válás természetesen ebben az esetben sem az erőszak műve; az erőszak csak annyit ért el, hogy hatalom alá vetett némelyeket, a hatalom alatt élőből csak egy kölcsönösségen alapuló összeilleszkedés révén lett paraszt. A parasztság őskorának jellegzetes erőszakosságai, a háborúban való foglyul ejtés, a büntetésből való rabságra vetés, az erőszakos elhurcoltatás éppenezárt olyan tények, amik nem játszottak szerepet a parasztság kialakulásában. Az ilyen erőszakosságok csak alávetett szolgákat hoztak létre, s az ilyenek «nyers» társadalomban meg is maradtak a szolgai alávetettségnek ebben az állapotában. Ám a parasztosodás rendi társadalmi üzemében parasztok lettek az ilyenekből, nem az erőszaktétel révén, hanem annak egy későbbi, de különben nem szükségszerű következményeképpen.

Különleges szerepe volt a parasztság kialakulásában és egyáltalán a rendi formaképződésben az egyháznak. Nem is annyira a kereszténység vallási eszméjének, mint inkább az egyház társadalmi működésének. Az egyház volt az, amely papjainak nevelő és társadalomszervező munkájával egy szélesebb alapú és önmagában formálódó társadalomalakulást tett lehetővé az erők nyers érvényesülésével szemben. A papok és a szerzetesek mélyen benne éltek a társadalom életében és mindennapi szervezőmunkájukkal békességet és kiegyenlítődést igyekeztek létrehozni ott, ahol egyébként érdekösszeütközés és hatalmi szembenállás következett volna be. Ebben a békítő-egyeztető és formaképző munkálkodásban nyilván szerepe volt az egyház tanításának is, amely mindenekelőtt békességet és az egymáshoz való viszonyulásnak szelídebb módjait javasolta, azonban mindez írott malaszt lett volna, ha minden földesúri udvarban és minden faluban ott nincs a pap vagy a szerzetes, aki a prédikálás mellett buzgó ügyvivőjévé és rendezőjévé nem válik a társadalomnak.

A parasztság belső alakulásában még külön szerepe volt a papságnak. Ha általában a papság keze volt benne a rendi társadalom alakulásában és időálló formáinak a kiképzésében, úgy a parasztrend és a falu társadalmi formáinak a kialakításában és konzerválásában még nagyobb mértékben működött közre. A falu világában, mely kis területi egységekbe fogta össze a parasztságot, a pap volt az egyetlen írástudó, s ez nemcsak azt jelentette, hogy az írásbeli ügyekben közvetített a falu és földesura között, hanem azt is, hogy ő tudta legjobban a társadalom iratlan törvényeit és döntőbíróképp éppen úgy működött, mint közvetítőként vagy éppen ügyvédként hol az egyik, hol a másik fél részére. Társadalmi helyzete szerint tehát úgy állott a falu

fölött, hogy teljesen benne is élt a faluban, de kifelé is tökéletesen tudott közvetíteni. Mindehhez még hozzá kell vennünk lelkipásztori működését, a keresztelőt, esketést, temetést, vasárnapi prédikációit és gyóntatásait, akkor előttünk áll egy olyan nevelői és rendezői szerep, amely rendkívüli mértékben beleszólt a parasztság kiformálódásába. Hogy mekkora mértékben, arról legjobban tájékoztat az a hatás, amit a parasztság konzerválásában el tud érni a papsága akkor, amikor már ennek a társadalmi formának minden létföltétele hiányzik.

A parasztság változásai. A jobbágyság kialakulásával, szóval a paraszti formaképződés elindulásával olyan öntörvényű társadalmi fejlődés kezdődött meg, amely lényeges változások nélkül haladt a maga útján egészen a legutóbbi időkig. Közben fölmérhetetlen jelentőségű változások mentek végbe a társadalom felső szintjén, s mégis a paraszti társadalmi forma szinte észrevehető átalakulás nélkül tenyésztett tovább az emberek millióinak a gyakorlatában. Ha azonban a kisebb elhajlásokat is figyelembe vesszük, sajátságos változásokat állapíthatunk meg a parasztság társadalmi formájának az alakulásában.

A parasztság őskorában, tehát egészen a rendiség szilárd jogrendjének és államszervezetének a kialakulásáig, a paraszti helyzetet a személyek közti kötöttség határozta meg. Ebben korban még közvetlen és személyek közötti volt a kapcsolat az úr és parasztja között, s esetenként változó különleges, de mennyiségileg és minőségileg meghatározott szolgáltatással tartozott urának a paraszt. Ebben a viszonylatban még nem a jobbágytelek volt az úr vagyona, hanem a jobbágy személyéhez fűződő szolgáltatások, viszont a paraszt sem a jobbágytelekhez, szóval a földhöz tapadt, hanem az úrhoz, akinek szolgáltatásokkal tartozott, és akitől védelmet

és segítséget kapott. Abban is sajátoságos ennek a kornak a parasztfarmája, hogy az úr-paraszt közti viszony bár fölülemelkedett már az önkénynek való kiszolgáltatottság állapotán, még nem tartozott kívülálló szervekre, területi vagy országos rendi testületekre, illetve állami szervekre. Már objektív forma volt, amelyet egyezkedések és kölcsönös alakítások egyre izmosítottak, azonban ezzel csak társadalmi ügygé lett ez a viszony, s nem volt közügy, amely a politikai testületeket is érdekelte volna. Ugyanebben a korszakban még igen közel volt egymáshoz úr és parasztja, életükön még nagyrészt ugyanazok a hullámok gyűrűztek végig, tehát kultúrájuk jórészen közös volt.

A nagy parasztforradalmakig tartott a következő korszaka a parasztságnak, az egyre fokozódó objektiválódás jegyében. Most már nem személyek közti kötöttség és megállapodás szabja meg a paraszti helyzetet, hanem köztörvény, amit rendi testületek írnak elő törvény formájában. És az úr-paraszt közti viszony most már elveszti személyek közötti jellegét, mert mindkét részről a jobbágytelekhez kapcsolódnak a jogok és köteleességek. A paraszt birtokosa a jobbágyteleknek, amelyen az urától elszakadó és azétól mindinkább elhajló világot építheti föl, viszont az úrnak a jobbágytelek a vagyona, tekintet nélkül a jobbágy személyére, s a szolgáltatások már nem a jobbágy személyéhez fűződő megszabott járandóságok, hanem a jobbágytelek termésének a hányadában megállapított adók, s a mindinkább tömeges munkaszolgáltatásként kezelt robotmunka. Ugyanebben a korban már rendi testületek állanak közben a jobbágyság és a nemesség között, s minden jobbágyügy ezeknek a területi és országos szerveknek az állandó témája és rendezést igénylő problémája. Egyúttal a parasztság és a nemesség kultúrfejlődése is elválik egymástól, elindulván egyik

a fejlődés magaskultúrai útján, s lennmaradván a másik a népkultúra fölszínalatti világában. Jellemző a parasztságnak erre a korára az is, hogy a paraszti formák teljes kifejlése nyomban e formáknak a gyökeres kitágítása, sőt föloldása irányába kezdett átfordulni. A parasztközségek tömegesen jutottak városi kiváltságokhoz, de meg egyébként is tömegesen költöztek parasztok a városba s a fokozódó úri követeléseket már energikus ellenállással fogadták. Egyre erőteljesebben az a tendencia vehető ki a kor parasztságának történetéből, hogy a jobbágyság érett és erős arra, hogy kilépjen paraszti formái közül és egy szabadabb és önállóbb társadalmi helyzetet veredjen ki. Ez a tendencia ebben a korban csak részben, illetve helyenként érvényesült. Angliában, Itáliában és az északi államok jórésztében szabad bérlové alakult át a parasztság, s ezzel elindult azon az úton, hogy lassan kilépjen a paraszt formák közül, s hamarosan bekapcsolódjék a polgári társadalomfejlődésbe, s a földművelő parasztból földművelő polgárrá és földművelő munkássá alakuljon át. A paraszt formákból kifelé törekvő jobbágyság tekintélyes részét fölvtették az egyre duzzadó városok, belőlük először polgári rendű földművelő, majd hamarosan városi iparos, kereskedő, munkás lett. Ezen a fejlődési szakon vált el egymástól a nyugati és a keleti parasztság sorsa. Nyugaton mind a parasztfölkelések, mind a városiasodás, legalább részben, sikerrel tágították a parasztság társadalmi helyzetét, keleten ellenben kudarccal végződtek a fölkelések, elmaradt a városiasodás, és visszahatásként fokozottabb úri nyomás nehezedett a parasztságra.

Igy a következő korszakban, az újkor századai-ban, már gyökeresen eltérő sorsnak nézett elébe Nyugat- és Észak-Európa parasztsága, szemben a keleti parasztsággal. Nyugaton és Északon az előrehaladottabb polgári fejlődés folytán a paraszti tár-

sadalomforma mind szűkebb területre szorult vissza, míg nem a mult századra tökéletesen fölszámolódott. Óriási tömegeket szívott föl a parasztság soraiból a városok egyre hatalmasabb arányú fejlődése, s benne az ipari termelés hallatlan kiterjedése, ugyancsak nagy tömegeket vitt el az új világba való kivándorlás, s azok is, akik a helyükön maradtak, mindinkább bekapcsolódtak a polgári fejlődés áramába. A jogszerinti jobbágyságból a XVIII. században vagy a XIX. század elején fölszabadultak, miáltal földjük szabad birtokába jutottak, s ezzel mi sem állta útját annak, hogy egy kapitalizálódott agrártermelés polgárai és munkásai legyenek. Keleten ezzel szemben a paraszti állapot újabb megmerevedése következett be. A parasztlázadások leverése után az örökös jobbágyság rendszere váltotta föl itt a szabad költözködés rendszerét, s ezzel minden eddiginél kötöttebb és keményebb formát öltött a paraszti sors. A rendi tagozódás olyan merev formákban intézményesült, hogy eredeti kiegyenlítődései és munkamegosztási értelme teljesen elhomályosult. A régebbi harcoló-dolgozó, vezető-követő szereposztás helyett most az uralkodó-alávetett egyszerűbb és ridegebb viszonya alakult ki az úri és a paraszti rend között. A jobbágyi szolgáltatások rendkívüli mértékben megnövekedtek, mert a földesúri terheken fölül ebben a korban a megnövekedett állami apparátus és a katonáskodás terheit is a jobbágyság viselte. Tetézte a jobbágyság lesüllyedését az allodiális úri üzemek kiterjedése is. A korábbi korszakokban a házi kezelésű úri üzem alárendelt jelentőségű volt és külön terheivel nem nehezítette a jobbágyság helyzetét. Most azonban, hogy nagy uradalmi gazdaságok keletkeztek, hallatlan mértékben megnövekedett a robotteher és a jobbágyságnak egyre növekvő tömege cselédi szolgálatra kényszerült. Míg tehát nyugaton a parasztság igen tekintélyes része az

amúgy is lazuló parasztfarmákból a polgári társadalom még kötetlenebb világába került, addig keleten az általában megmerevült parasztfarmákból valóságos szolgaságba süllyedt a jobbágyság egy része. A rendiség keleten is bekövetkező jogi föl-számolásáig csak annyit változott a helyzet, hogy egyre növekedett a parasztnak, mint államfenntartó elemnek az értéke, s ennek következtében az állam jobbágyvédő politikát folytatott. Az állami jobbágyvédelem azonban mit sem változtatott a parasztság társadalmi formáján, csak éppen némely vonatkozásban gazdasági könnyítéseket hozott.

A parasztság sorsának alapjaiban való átalakulása a polgári társadalomrend kifejlődésével következett be. A társadalom rendi struktúráját osztályszerkezet váltotta fel, tehát a tárgyasult társadalomformák helyett, a gazdasági érdekek szerint közvetlenül rétegzett társadalom bontakozott ki, ami a rendi formák fölbomlásával és az érdekek és erők fölszabadulásával járt együtt. Ebben az átalakulásban a parasztságnak is föl kellett bomlani. A mezőgazdasági termelés technikája minden korábbinál hasonlíthatatlanul termelőképesebb lett, a népesség többszörösére szaporodott, a föld tőkévé vált, a mezőgazdasági termelésen kívül pedig olyan gazdasági és társadalmi szerkezet alakult ki, amely a maga törvényeit a mezőgazdaság viszonyaira is kiterjesztette. Mindenütt ahol különlegesen nem merevültek meg a paraszt formák, símán be is következett a parasztság fölbomlása. Nyugat-Európában, ahol már korábban polgári irányban haladt a társadalom fejlődése, a XIX. század végére tökéletesen fölolldódott a parasztság tömbje. A parasztgazda polgárrá és a zsellér földmunkássá szabadult föl, s a más foglalkozású polgártól és munkástól most már csak az agrár foglalkozásnak néhány letörülhetetlen vonása különbözteti meg. A paraszt társadalmi formákból

való kiszabadulás nem ment ilyen símán Keleten. Itt a hátramaradt polgári fejlődés, a paraszt formák különleges megmerevülése avval a következménnyel járt, hogy többé-kevésbbé töretlen formában még ma is fennáll a parasztság. A mult század közepétől kezdve ugyan minden keleteurópai állam gazdasági élete kapitalizálódott, főkép a mezőgazdaságon kívül, mindegyiknek a jogrendje demokratizálódott, azonban a parasztság, szintűgy a társadalom több más rendi formája is, mindmáig fennmaradt. Ennek a parasztságnak a fölbomlása napjainkban megy végbe és éppen a késedelem miatt már nem is olyan símán, mint nyugaton, hanem mindenféle válságnak a jelenségeitől kísérve.

Ha Kelet-Európában is fölszámolódik a parasztság, akkor az a sajátságos és rendkívüli szerepű társadalmi képződmény, amely a dolgozó osztályt a gazdasági érdekek és a hatalmi viszonyok közvetlen változásaitól védett formába tudta illeszteni, egyelőre kimúlik az európai társadalomból. Ezután a földművelő dolgozók éppen olyan bizonytalan és megbízhatatlan elemei lesznek a társadalomnak, mint más termelési ágak munkásai, amíg a mezőgazdaság és az ipar munkásai együttesen ki nem formálnak egy időtállóbb társadalmi formát.

A magyar parasztság.

A magyar parasztfejlődés különleges tényezői. A parasztság kialakulása végeredményben a magyar társadalomban is hasonló rendben történt, mint másutt Európában, azonban a magyar fejlődés-menetnek minden mozzanatában volt valami különleges. Nem jelentőség nélkül való mindenekelőtt az a körülmény, hogy a magyar társadalomban jóval későbbben indult meg a parasztosodás, mint nyugaton. Még virágjában volt az arisztokratikus osztály-

szerkezetű nomád társadalom az újhazában is, amikor nyugaton már mélyen benn a hűbériség útjain járt a társadalomfejlődés. Ennek a késedelemnek az lett a következménye, hogy rövidebb ideig tartott a kiformálódás korszaka, ami továbbmenőleg azt eredményezte, hogy fölszínesebb lett a paraszti formaképződés és a korábbi társadalmi szerkezet elemei sem oldódtak föl tökéletesen.

2. Nagyobb jelentőségű különleges magyar fejlődési tényezője volt a parasztság kialakulásának, hogy a magyar társadalomfejlődés sokban utánképzése volt a nyugati fejlődésnek. Míg a nyugati társadalmakban az antik formák fölbomlása után teljes újrakezdéssel és eredeti formaképződéssel indult meg a társadalomalakulás, addig a magyarság már egy kialakult társadalomrendbe illeszkedett be és átvétellel alakított ki hasonló formákat. Ennek az utánképző társadalomalakulásnak az lett a következménye, hogy egyrészt nem fejlődtek ki olyan gazdagon és változatosan a hűbéri formák, másrészt pedig fennmaradtak, illetve átformálódva továbbéltek a nomád társadalom némely elemei. E két irányban is különleges társadalomalakulás Szent István országépítésében tükröződik legélesebben. A nagy király a keresztény fejedelem meggyőződésével és eszmei eltökéltségével, de a lovasnomád vezér stílusával igyekezett európai társadalomrendet építeni a magyarság számára. Fölülről és áttéve épített egy hivatás-elvre alapított társadalmat, tehát éppen fordítva, mint nyugaton történt. A társadalomépítésnek ilyen módja avval a következménnyel járt, hogy a társadalom mindennap tevékeny erői kívül maradtak ezen a formaképzésen és egyelőre kénytelenek voltak visszahúzódni. Éppen ezért nem is élte át a magyarság olyan mélységesen a hűbéri-rendi formaképzést, mint a nyugati társadalmak. Amikor pedig a királyi hatalom gyöngülésével a társadalom önalakítóereje is

szóhoz jutott, nyomban érvényesültek a hátraszorított nomádorból fennmaradt nemzetiségi hagyományok.

A parasztság kialakulása szempontjából avval a sajátságos eredménnyel járt e különleges társadalomfejlődés, hogy a magyar társadalom, nem a maga testében, hanem azon kívül, maga alatt, építette ki a parasztság rendjét. Ahogy a nomád társadalomban a szolgák és hódítottak nem a társadalom tagjai, hanem az egész és önmagában tagozódó társadalom alávetettjei, úgy a parasztság is a nemzeti egységeket és hagyományokat őrző nemesi társadalom alatt, mint egy társadalomalatti világ alakult ki. S ez a különleges viszony még a rendiség teljes kifejlődése és a nemesi vármegye szervezetének a teljes kialakulása idejére is megmaradt. A magyar nemesi rend nem olyan szűk vezetői csoport lett, mint nyugaton, hanem egy széles, minden szabadot magábafoglaló teljes társadalom, amely, mint «nemzet» magát tartotta a társadalom és az állam egészének, mint a honfoglaló magyarság nemzetségeiben élő szabadjainak a társadalmi örököse. Ezzel szemben a parasztság, mint a honfoglaláskori és később szerzett foglyoknak, valamint az itt meghódítottaknak a társadalmi utóda, akkor is, amikor a lesüllyedt szabadokkal együtt jobbágyrenddé egységesült, sajátságos társadalomalattiságát továbbra is megtartotta.

Az úri és a paraszti rend egymáshoz való viszonya a rendiség társadalomszerkezetében a bátya-öcsi viszonnal jellemezhető. A gazdasági érdekellentét, helyesebben az eltérő és egymást kiegészítő gazdasági szerep ellenére, a rendi társadalom ura kölcsönös és bensőséges viszonyban van jobbágyával és minden alá- és fölérendeltség ellenére eleven emberi-népi szálak fűzik őket egybe, s a kultúrközlekedés sem jelentéktelen köztük. Ezzel szemben a magyar

parasztság története egész ideje alatt a bátya-öcsi-nél sokkal távolabbi rokonsági viszonytal jellemezhető viszonyban állott a magyar úri renddel. A kialakulás szakán is különleges távolság állandósult és a későbbi századokban is olyan intézményekben testesült meg, amelyek ma is éreztetik a hatásukat. A nemesi vármegye és a Werbőczy-féle nemesi jog volt az a két tényező, amely intézményesítette a magyar jobbágyság társadalomalattiságát. Az egyik a nemesi önkormányzatban olyan önálló és föltétlen hatalmú nemesi szervezetet létesített, amely a jobbágyságot minden lépésen a maga társadalma alatt tartotta, a másik pedig a nemesi nemzet egész jogállását emelte elérhetetlenül magasra a jobbágyságé fölé.

4 Az is különlegessége a magyar társadalomfejlődésnek, hogy a földművelőnép aránylag széles rétege elkerülte a teljes jobbágyi sorsot, noha nem volt nyugati értelemben vett város lakó. Kívül maradtak a vármegyei uralmon, s ezzel a jobbágy renden is azok a kiváltságos területek, amelyek a megszállás-kori nemzetségi szabadságukat meg tudták tartani, bárha a nemesi rendnek nem lettek egyenként is, tagjai. Ilyen területek voltak a jászkunság kerületei és a székelyek földje. Mindkét kiváltságos területen érvényesült ugyan olykor úri hatalom, azonban végsőleg sohasem süllyedtek tökéletesen paraszti szintre sem a jászkunok, sem a székelyek. Ennek a kiváltságos helyzetnek a következménye, hogy a székelyek és a jászkunok ma sem olyan parasztok, mint a többiek.

A kialakulás különlegessége és a jobbágyság századainak rendkívüli alá-fölé rendeltsége magában is eléggé érthetővé tenné a magyar parasztság különös megmerevülését, később azonban még egyéb tényezők is hozzájárultak ahhoz, hogy a paraszt társadalomformák akkor is megmaradtak, amikor

már általában véve más elv szerint épült föl a társadalom szerkezete. Nevezetesen a hátramaradt magyar iparosodás, városiasodás és egyáltalán polgárosodás idézte elő, hogy a magyar társadalomban a parasztság akkor is megmaradt, amikor a nyugati társadalmak már egészen polgárosodtak. Az iparosodás és a városiasodás elmaradása avval a következménnyel járt, hogy a mezőgazdasági népesség fölöslegét csak kis részben tudta fölvenni a város és az ipar, a polgári társadalom fejletlensége pedig azt idézte elő, hogy a rendi társadalomformák több területen fennmaradtak. Egyáltalán egészen napjainkig nem jutottak olyan erőre a magyar társadalom polgári elemei, hogy teljességükben érvényteleníteni tudták volna a rendi formákat és helyükbe döntően polgári szerkezetiséget tudtak volna ültetni.

Hogy a magyar parasztságnak hosszabb volt a jobbágyi korszaka, mint a nyugati társadalmakban, s hogy a szabad paraszti korszakban is egy rendi parasztság áll fenn, annak nem utolsó sorban az is oka, hogy a török háborúk miatt az egész magyar társadalom élete egy kései újrafejlődésen esett át. A török után egy új társadalmasulás indult meg, emiatt természetesen a fejlődés következő fokozatai is szükségképpen később következtek be.

Parasztság a magyar társadalomban. A magyar társadalomfejlődés különösségének két következménye lett. Egyik, hogy a nemesi rend túlfejlődött, másik, hogy a parasztság túlmerevült.

A nemesség túlfejlődése abban állott, hogy egyrészt terjedelmében túlszélesült, másrészt pedig belső kiformáltságában túlszerveződött. Magyarország éppúgy a sok nemes országa lett, mint Lengyelország, s ez a körülmény mindkét ország társadalmában azt idézte elő, hogy a széles nemesrend magába olvasztotta mindazokat az existenciákat, amelyek pol-

gáriakká válhattak volna, tehát evvel elvonta a polgári fejlődésnek egyik fontos föltételét. Másrészt pedig a széles rétegekre kiterjedő és több osztályhelyzetet kitöltő nemesrend sokkal szélesebb társadalmi alapot kapott, mint a szigorúan úri nemesség társadalomrendje. Ebben van kitartó fönnmaradásának a másik oka. A túlszerveződöttség, tehát a vármegyéknek a különleges kifejettsége és általa a nemesi hatalom rendkívüli kiépítése, s a Werbőczy-féle nemesi jognak a vérbeivódása, további különleges erőt adnak a konzerválódásnak. Ahol olyan részletesen kiépített jogállás és társadalmi forma a rendiség, mint a vármegyékben és olyan a jogfelfogás, mint amelyet a nemesi jog nevelt a nemességbe, ott minden gazdasági és államjogi változás ellenére a társadalomban a nemesség rendi formáinak még nagyon soká kell élniük.

A parasztság túlmerevülése egyfelől magának ennek a nemesi helyzetnek a következménye, másfelől pedig a magyar parasztság különleges alámerülésének. Miután a nemesi rend olyan szélesen és biztosan, s olyan magasan ki tudta építeni a rendi társadalomformákat, a parasztságnak szükségszerűen ennek megfelelően mélyre kellett kerülni a társadalom szerkezetében, s ennek a mélységnek a társadalomformáit kiépíteni. Ekkora mélységben és ilyen nyomottság alatt megmerevült formáknak pedig akkor is nehezebb lenne feloldódni, ha teljes felszabadító hatás érné. A magyar társadalomban pedig, tudjuk, nem érte ilyen hatás.

Ilyen okok következtében ma is az a helyzet a magyar társadalomban, hogy általában véve kialakult ugyan polgári gazdaságszervezete, átalakult technikai életkerete és megváltozott szellemi atmoszférája, de az élet minden átalakulása ellenére, a rendi formák érvénye mégsem semmisült meg. Rendi társadalmi formák között él a parasztság és nagyon

sokat megőrzött még e formákból a nemesség utóda, az úri középosztály és a birtokosság. Ez együttvéve azt jelenti, hogy a magyar társadalom nem egyetlen társadalmi üzem, amelynek terében minden hatás végigfuthatna, hanem olyan polgári szerkezet, amelynek üzemét rendi formák akadályozzák meg, első sorban alsó részén a parasztságban, másodszorban magasabb szintjén a vezetőrétegekben.

Ez a sajátos magyar szerkezetiség annál különösebb képződmény, mert ilyesmi sem tőlünk keletre, sem nyugatra, nincsen. A miénkhez hasonló egészen különlegesen a lengyel társadalom, s ebben a lengyel parasztság helyzete; sokban hasonló a horvátországi helyzet, máskülönben mind a közelebbi, mind a távolabbi Európában másként tagozódik a parasztság a társadalom egészébe, ha egyáltalán még megvan a parasztság.

Nyugaton teljes volt a rendi fejlődés és teljes volt utána a polgári átalakulás, tehát ma már elszorvadtak, vagy éppen teljesen elpusztultak a rendi formák. Egyformán polgári szerkezetű az egész társadalom területe, beleértve a földművelőket is. Itt tehát a volt jobbágyok már nem is parasztok, hanem a polgári osztályszerkezet megfelelő szintjén álló mezőgazda polgárok, kispolgárok és munkások. Néhány emlékszerű nyoma még van a paraszti helyzetnek, viselet stb., azonban ezek már nem kemény formái az életnek, hanem csak jelvényei. Ami hátramaradása és kiszorulása van a mezőgazdasággal foglalkozóknak ezekben a társadalmakban, az már nem a rendi formák fennmaradásának a következménye, hanem a mezőgazdasági termelés és a falu technikai és polgári társadalmi aránytalanságának. Ez az aránytalanság bizonyos kisebb-rangúságot és gazdasági leszorulást jelent a mezőgazdaságban foglalkozóknak, emiatt mindenféle bajok vannak is, azonban ez már nem a parasztság

válsága, hanem a polgári társadalom saját szerkezeti kérdése.

Északon annyiban különbözik a helyzet a nyugatitól, hogy a parasztság fölszámolódása nemcsak a rendi paraszt formák fölszámolódásáig ment végbe, hanem az egész társadalom is bizonyos mértékben elagráriásodott. Tehát a parasztság nemcsak polgári helyzetbe került, hanem abban jelentékeny tényező is lett és sokban a maga képére tudta formálni ezt a világot. Ez avval a következménnyel járt, hogy nem állott elő aránytalan helyzet a város és a vidék és az ipar-forgalom és mezőgazdaság között. Ezt az arányosabb fejlődést nagyban elősegítette két társadalmi-technikai tényező: a szövetkezetek és a farmrendszerű település.

Keleten, helyesebben délkeleten, tehát elsősorban a Balkánon ismét más a helyzet. Itt nemhogy teljes lett volna a rendi fejlődés és az azt követő polgárosodás, hanem még olyan fokú sem volt, mint amilyen a magyar társadalom keresztülment. Tehát sem az úri rend, sem a parasztság nem fejlődött ki olyan formagazdag rendben, mint nyugatabbra, tehát nálunk is. Az állami hatalom állandó bizonytalansága és a török uralom miatti kifejeletlensége még az államrend kereteivel sem segítette egy vezetőrétegnek a rendi formálódását, nem csuda tehát, ha hátramaradt. Nem jelentéktelen ennek a fejlődésnek a tényezői között a keleti egyháznak, a nyugatitól eltérő szerepe sem. Ilyenformán Európának ebben a részében, mind a vezető-uralkodó réteg, mind a dolgozó-alávetett népesség, megmaradt a társadalmasulásnak egy nyersebb fokán, tehát hagyományerejűvé sem váltak társadalmi formái olyan mértékben, mint nyugatabbra. A polgári fejlődés így nem egy kiteljesedett rendi társadalmat váltott föl, hanem egy kiformalatlanabb szerkezeti-seget helyezett a gazdasági-hatalmi tényezők tárgyi

erőinek az alapjára. Ilyenformán a balkáni paraszt, aki nem volt mélységesen és kultúraltan paraszt, hanem inkább primitív és szolgarendű, a hegyekben pedig szabad földművelő, vagy könnyen válhatott polgári osztállyá, vagy továbbra is megmaradt primitív földművelőnek, akár szabad hegyi vadságban, akár falusi szolgaságban, vagy pedig csak most válik igazán paraszttá. Kivéve a mostani parasztosodás kisebb jelentőségű esetét, mindenképpen kevesebb oka van tehát arra, hogy életét sajátságos paraszti válság zavarja. Többek közt a születések paraszti arányában mutatkozik meg legjobban a különbség.

Ezek közt a símábban folyó, bár agrár-paraszti zavaroktól egyáltalán nem mentes életű társadalmakban tehát nem rekedt meg úgy a parasztság élete, s legfőképpen nem ismerik a parasztság külön válságának egészen különleges társadalmi problémáját. A paraszt állapotnak és paraszti helyzetnek a végső konzekvenciákig való kiérlelődése és átélése éppen ezért sem nyugaton, sem keleten nem következett be, ez a magyar társadalomnak és talán a lengyelnek a kétesértékű külön élménye.

A magyar parasztság válságos kora.

Átalakult világ.

Technikai forradalom. A parasztság a kezdetleges technikai eszközöknek és módszereknek a társadalmi formája. Parasztság csak olyan világban tud kialakulni és fennállani, amely egyszerű eszközökkel és kezdetleges eljárásokkal kapcsolja az embert a természethez, s lassú és nehézkes módon köti össze az embereket egymással. Tehát olyan technikai keretek között, amelyek a teljes embert veszik igénybe mind a természettel való szembenállásban, mind az egymással való érintkezésben. Az összes testi és lelki erőket foglalkoztató és a természet közelségében folyó élet tudja csak szükségessé, illetve lehetővé tenni azt, hogy az egymásközi viszonyban objektív érvényű hagyományos formák alakuljanak ki és azok külön erőfeszítés nélkül szorítsák formába az egyes emberek magatartását. Szóval olyan világ a parasztságé, amelyben az élet mindennapi folyása az összes emberi erőket szüntelenül és közvetlenül munkába fogja, s ebben a «földhözkött», «nehéz» életmenetben, mintegy ökonómiaképpen kristályosodnak ki a szokásszerű gyakorlat által élő elvont társadalmi formák.

A parasztság kialakulásának a korában, szóval a hűbériség idején és a rendi korszak elején az egész társadalom ilyen kezdetleges technikai keretek között

élt, akkor tehát nemcsak a parasztság, hanem a többi rendek is ilyen «földközeli» és «teljes» életnek voltak a részesei és társadalmi formáik éppen ezért voltak olyan elvont, természetszerű érvényű és föltétlen szokásszerűséggel elfogadott életkeretek. A technika fejlődése azonban előbb a polgárság rendjében, majd hamarosan a társadalom egész magasabb régiójában, olyan eszközöket és eljárásokat vetett az élet folyásába, amelyek fölbontották az élet természetközeli teljességét és egyoldalúvá, szakszerűvé tették. Ezzel elvontabbá lett maga az élet és elevenebbekké lettek az azelőtt elvont társadalmi formák.

Ilyen átalakuláson esett keresztül a parasztság is. Amikor mind termelésébe, mind mindennapi életébe fejlettebb technikai eszközök kerültek bele, fölszabadultabb lett az élete, egyfelől a természethez és az egymáshoz való kötöttség, másfelől pedig a szokásszerűen érvényesülő társadalmi formák felé. Tehát abban az arányban, ahogy fejlettebb technikát alkalmazott, mind kevésbbé igazodott a hagyományos parasztformákhoz. A technika és a társadalmi formák összefüggése azonban nem kölcsönösen érvényes a parasztság esetében. A kezdetleges technika nem szükségképpen termi a paraszti társadalmi formákat, csak alkalmas arra, hogy kitermelje. A történetileg kifejlett parasztság nem a kezdetleges technikának a következménye, hanem a hűbéri-rendi társadalomképződés külön műve, noha ez a fejlődés csak kistechnikájú világban volt lehetséges. Fordítva ellenben már föltétlen a technika hatása. Fejlett technikájú, gépesített és szakszerűvé lett világban már sem a parasztság, sem a többi hasonló rendi társadalomformák nem állhatnak fenn tartósan.

Így érthető, hogy mindenütt, ahol a technikai fejlődés sikeresen és erőteljesen haladt előre, ott a

paraszság hamarosan és teljesen fölbomlott és az egykori parasztok agrár szakemberek, vállalkozó polgárok vagy mezőgazdasági szakmunkások lettek. A magyar társadalomban ez a technikai forradalom szintén bekövetkezett, azonban, egyrészt igen későn, másrészt még ma sem járta át teljesen az ország egész területét. Ebben a körülményben keresendő a magyar paraszság különös konzerváltságának az alapvető oka.

A technikai átalakulás elkésettsége és fogyatékosága magában véve csak azt teszi indokolttá, hogy a magyar paraszság még egészében nem bomlott föl és sok vonatkozásban ma is hagyományos paraszti formái között él. Parasztságunk mai korszakát az teszi az elmaradtságon fölül válságossá, hogy a technikai átalakulás valahogyan mégiscsak bekövetkezett, viszont a társadalmi formák nem oldódnak föl kellő mértékben. Tehát erősen, szinte forradalomszerűen átalakult a technikai világ, ezzel szemben a társadalmi formák alig engednek rendi kötöttségükből.

A magyar technikai forradalom teljesen végbe ment a magyar társadalom nem agrár területein, pontosabban társadalmunk felső szintjén és a városokban. Itt, tökéletesen bekapcsolódva az európai fejlődésmenetbe, teljessé vált a gépesített és szakszerűvé bomlott életmenet. Legföljebb egy lépcsővel ha hátrább maradt a magyar társadalom a világ legcivilizáltabb területeitől. Ez a körülmény magában véve még nem jelent válságot a parasztságra. Mivel azonban az agrártermelés területén, pontosabban a paraszság világában a technikai fejlődés messze mögöttes marad városaink technizáltságának, sajátos technikai szintkülönbség keletkezett a magyar város és a magyar falvak között. Eltekintve a távolabbi társadalmi következményektől, ez a technikai szintkülönbség magában véve már egyik alapvető oka

a magyar parasztság válságának. A városba özönlés, a földtől való menekülés, a parasztság vitalitásának a csökkenése mind olyan jelenségek, amelyek közvetlenül a technikai szintkülönbségben lelik magyarázatukat. Ezen túlmenően természetesen távolabbi következményei is vannak a részleges technikai átalakulásnak.

A városba özönlés és a földtől való menekülés nem magának a technikai forradalomnak, hanem a város technizáltságának és a falu elmaradásának a következménye. Mindamellet a falu világában is óriási technikai átalakulás történt, s ha ez a technikai fejlődés el is marad a városoké mögött, forradalmi változást jelent a paraszti világ régebbi technikai állapotával szemben. Végeredményben tehát a falu is átesett bizonyos mértékben a technikai forradalmon, s ez az átalakulás a legmélyebb oka a parasztság belső válságának.

A mult század közepétől kezdve egyre gyorsuló iramban zajlott le a falu technikai forradalma. Különleges magyar jelenség, hogy ebben a technikai átalakulásban szinte egészében passzív volt a magyar parasztság, és nemhogy maga is részese lett volna a technikai haladásnak, hanem inkább vonakodva, ellenállva és lassan beletörődve fogadta el a fölülről érkező technikai újításokat. Mindössze néhány szigete van csak az országnak, ahol eredeti technikai fejlődés is megindult, s az eszközök és eljárások fejlődése önerőből kiemelkedett a népkultúrai, tehát paraszti állapotából. (Egy-két dunántúli szarvasmarhatenyésztő vidék, az alföldi kertkultúra, a kocsigyártó ipar.) Másutt mindenütt nehezen és vonakodva vette át a parasztság az új eszközöket és eljárásokat, s évtizedek kellettek hozzá, amíg annyira-amennyire otthonosan mozog a megváltozott világban.

Minden ellenállás ellenére is ma már igen előre-

haladottnak tekinthető a magyar falu technikai forradalma. Mindenekelőtt teljesen forradalmasult falvainknak a külső világgal való technikai összeköttetése. A vasút, út és postai hálózat teljesen vagy majdnem teljesen kiépült, mindenesetre sokkal nagyobb mértékben annál, ahogy a parasztság a maga világának a paraszti törvényei szerint szükségelte. Nagy mértékben forradalmasult az agrártermelés technikája. Itt is legnagyobb a változás azon a területen, ahol nem közvetlenül a parasztságon állott ez az újítás. Tehát a vízszabályozások és a legelőfeltörés területén. A vizek lecsapolása és a legelők feltörése a mult század második felében csaknem kétszerezésére növelte az ország megmunkált földterületét, s ez már magában véve is gyökeres változást jelentett a termelés technikájában. Ezen felül azonban a megváltozott piaci viszonyok, a fejlődő ipari termelés és az állami gazdaságpolitika mind ellenállhatatlan erővel készítették a parasztságot a fejlettebb eszközök és eljárások átvételére. A 70-es évektől kezdve rohamosan terjedtek el az ország egész területén a különféle mezőgazdasági gépek: vető-, cséplő-, aratógép, a lóvontatású kapa, a vaseke, a nemesített állat és növényfajták, a rendszeres trágyázás, tarlóhántás, mélyszántás, a kapások és a kerti termények kultúrája stb. stb.

Nem kevésbé alakult át a parasztság életberendezésének a technikája. A gyáripari termelés szállítja nap-nap után növekvő arányban az élet mindennapi szükségleti cikkeket, s ez a folyamat a mai napra már ott tart, hogy egy fejlett technikájú termelés szolgáltatja a parasztság lakását, ruházatát, élelmének a jelentős részét és szórakozásának a kellékeit.

Végeredményben tehát odáig módosult a parasztság számára is az élet technikája, hogy ez a világ már nem a parasztságé. A saját kívánsága és szük-

ségelei ellenére bekövetkezett a feje fölött egy technikai forradalom — s ez az átalakulás minden nap teljeseedik — úgyannyira, hogy ma már, mint paraszt, idegenül, bizonytalanul és elégedetlenül mozog abban a világban, amely körülveszi.

Gazdasági átalakulás. Az a gazdasági szervezet, amelyben a parasztság kialakult és mint jobbágyság századokat élt át, két dologgal jellemezhető: a természeti gazdálkodás rendje volt és személyi kötöttségek által szerveződött. Természeti gazdálkodás volt annyiban, hogy a termelés túlnyomó nagy része egyfelől a termelő, másfelől a földesúr szükségletének a kielégítésére szolgált, és csak nagyon kis részben került árúként a piacra. Személyileg kötött gazdaságszervezet volt annyiban, hogy a saját szükségleten fölül termelt javak útját nem egy szabad piaci mechanizmus, hanem személyi kötöttségek szabták meg. Mindkét vonatkozásban gyökeresen átalakult a gazdasági szervezet, ugyanakkor, amikor a technikai forradalom végbement.

Tökéletesen és korábban végbement a gazdasági átalakulás a mezőgazdasági termelés területén kívül. Itt már a mult század végére kialakult a magyar kapitalizmus, fejlődő iparral, bankszervezetekkel és kifejlett piacokkal, s megteremtette az árutermelésnek és a piaci árúcserére épülő gazdasági rendnek gyökeresen újfajta szervezetét. Ugyanakkor azonban, amikor az ipar, kereskedelem és hitelélet a maga számára létrehozta ezt az újfajta gazdasági rendet, a mezőgazdasági termelés számára is úgy változtatta meg a gazdasági viszonyokat, hogy az is kénytelen volt ebbe a rendbe illeszkedni. A beilleszkedés hamarosan meg is indult, s mint a magyar mezőgazdaság kapitalizálódása, napjainkra jórészen végbe is ment.

A mezőgazdaság is, mind a paraszti, még inkább

az uradalmi termelés árutermelővé lett. Napról-napra kevesebb a termelésnek az a hányada, amelyet a mezőgazdasági termelés a saját szükségletére termel. Elsorvadnak mindenekelőtt a mezőgazdasági üzemeknek azok a termelési ágai, amelyek nem mezőgazdaságiak. Tehát szinte tökéletesen kiveszett a paraszti háziipar minden ága, s ipari szükségletét majdnem teljességében a piacon látja el a mezőgazdasági népesség. A termelés árúprodukáló specializálódása azonban a mezőgazdasági termelés körén belül is folytatódott. Minden parasztüzem kényszerült bizonyos specializálódásra, egyes vidékek gazdaságai pedig valóságos monokultúrát folytatnak. (makói hagymások, Duna-Tisza-közi gyümölcs-termelők stb.) Az újabb exportpiacok már erőteljesen specializálódtak és teljesen árutermelővé lett parasztgazdaságok egységeire épültek.

Az árutermelővé lett mezőgazdaság annyiban is kapitalizálódott, hogy megszabadult a rendi-személyi kötöttségektől és a piacon keresztül rója le terheit. A birtokos parasztság minden közterhe pénzbeli, tehát piaci pénzbevételeit kénytelen fokozni, hogy kötelezettségeinek eleget tegyen, a bérlőparasztság haszonbérterhei is pénzbeliek, akkor is, ha terményben rögzítették, tehát ők is piaci bevételeik fokozására szorulnak, s végül a mezőgazdasági munkások munkabére is piaci mechanizmus függvénye, mert a mezőgazdasági munkabérek is a munkapiacon alakulnak ki. Így az egykori személyi kötöttségekre épült feudális gazdasági rend teljesen átalakult a piac tárgyi viszonylatai szerint rétegződő kapitalista gazdasági renddé, s a mezőgazdasági termelés, illetve a parasztság, most már csak ennek a rendszernek törvényei szerint existálhat.

Jogi fölszabadulás. A parasztságot körülvevő világ átalakulásának rendkívüli jelentőségű mozzanata a

jogrend megváltozása. A társadalom élete mindenkör materiális-technikai keretekben szerveződik, s ezek közül éppen a jogrendszer az, amelyben a technikai világ kényszere és az emberi világ igényei és követelményei, szóval a valóságok és az értékek sajátságos együttesben öltenek testet.

A rendi jogrendszer a kezdetleges technikájú, kötött szerepekben elmélyült életnek, szóval a személyi kötöttségeknek a jogi kerete volt, s mint ilyen egyfelől terméke, másfelől biztosítéka volt a rendi formákba objektiválódó társas életnek. Ilyen jogkeretek közt élt a parasztság is mint jobbagyság, s a jogszabályok érvényét szokásszerűséggel érvényesülő társadalmi konvencióival még csak megerősítette. Ez a rendi szabályrendszer átfogta és megkötötte a parasztság egész életét és a mult század közepén még, amikor már a parasztság fölött gyökeresen megváltozott a jogfelfogás, semmi nem mutatott arra, hogy ezeket a szabálykereteket valahol is áttöri a paraszti élet. Idővel bizonyosan áttörte volna, abban a mértékben, ahogy a technikai és gazdasági világ átalakulásával a parasztság emberi igényei és követelményei is megváltoztak volna.

Ezt a belső átalakulást azonban megelőzte a jogrendszernek fölülről-kivülről való gyökeres megváltoztatása. A parasztság tevékeny és alakító részvétele nélkül, részint a reformkor törvényhozásában, részint az abszolutizmus korának a rendeleteiben, de legfőképpen a liberalizmus korának az államrendszerében, csaknem teljesen likvidálódott a rendi jog és helyébe a liberalizmus jogrendszere lépett. Ez a jogrendszer pedig a személyi kötöttség helyébe a szabadságot a rendi különbségek helyébe a jogi egyenlőséget és egyáltalán a megszabott szerepekbe való szorítás helyett a szabad mozgás szabályozását hozta, tehát egészében véve fölszabadította a társadalom életének a mozgását.

E jogi fölszabadulás mindenképpen átalakította a parasztságot körülvevő világot. Közvetlen hatása abban nyilatkozott meg, hogy a jogi szervek konkrét eljárásában nem érvényesült többé hézagtalanul az a rendi szerephez való kötöttség, amelyet a parasztság a maga konvencióiban és jogfelfogásában még tökéletesen érvényesített. Szabadon szerezhett birtokot, szabadon perelhetett az a paraszt, aki a maga társadalmi törvényei szerint nem szerezhett teljes joggal birtokot és nem perelhetett akárkit, akkor sem, ha erkölcsileg igazoltnak érezte követelését vagy tiltakozását. Ilyenfajta jogi élmények pedig nevezetes következménnyel jártak. Egy zárt és elfogadott szabályvilágnak az érvénye tört meg itt, s ezzel megnyílt az útja annak, hogy a parasztság a maga oldaláról is megszabadulni igyekezzék parasztrendi konvencióinak a kötelező erejétől.

Másik közvetlen hatása volt a jogi fölszabadulásnak a szabad és teljes földtulajdon jogának a megvalósulása. A paraszt jobbágykorában is birtokban tartotta a magaművelte földet, ha telkesjobbágy volt, azonban ebből a birtokjogból hiányzott a teljes rendelkezési jognak a szabadsága és a korlátlan használási lehetőség elismerése. A szabad polgári földtulajdon mindezt megadta a parasztnak, s ez gyökeresen átalakította a földhöz való viszonyát. A szabad tulajdonban álló föld tőkévé vált, amelyet bérbe lehet adni, mással lehet munkáltatni, el lehet adni, s a tőkét más vállalkozásba fordítani vagy fölélni. Tehát polgári tudatot adott most már a föld a parasztnak, s ez a birtoklási forma már gyökeresen új és idegen elem a paraszti világban. Akit eddig kötött a birtokban tartott föld, az most tág lehetőségeket kapott a föld által. Ahogy a jobbágyság korában a jobbágytelek volt a rendi társadalomformák megtestesítője, úgy most a szabad polgári földbirtok, mint a másfajta társadalmi szerkezetnek

a képviselője jelent meg a parasztság számára. A földtelen parasztság számára ugyanilyen átalakulást hozott a föld polgári tulajdona. A zsellérnek nem volt ugyan jobbágytelke, azonban volt legeltetési joga, fajzasi joga, veteményföldje stb. tehát valamilyen módon részesült a jobbágyközség földjének a használatában. Akkor azonban, amikor minden föld szabad és kizárólagos egyéni tulajdonba került, a földtelen paraszt elesett minden földhasználatától és tisztán munkája bérére utalt munkássá lett. Így a polgári földtulajdon kétoldalról is átalakította a parasztság világát: a telkes parasztnak polgári birtokot és polgári tudatot adott, a zsellérnek viszont teljes földtelenséget és munkási helyzetet és tudatot juttatott, megteremtve ezzel a parasztból polgárrá és munkássá való átalakulás alapfeltételét.

Nem közvetlen, de különös jelentőségű hatása a jogi felszabadulásnak az egész társadalmi légkör megváltozása. Az egyenlőség és a szabadság jogrendje megváltoztatta az ember jogairól és kötelességeiről, egyáltalán az élet értelméről való egész felfogást. Az egyén önérvényű értelmét és jogait szuggerálta ez a jogelv, s a társas élet minden mozzanatánál el is ismerte az egyéni törekvéseket, tehát végsőleg tökéletesen értelmetlenné tette a rendi társadalmi formák egész emberi tartalmát. Természetesen az átalakulás a parasztság körében ment végbe a legkevésbé, azonban annyi változás történt ezen a vonalon a társadalom egész területén, hogy a parasztság számára is megnyílt a szabadságnak és egyéni lehetőségeknek ez az új világa. Szóval a parasztság számára is átalakult a jognak és ezen keresztül a társadalom szabálykereteinek a világa. A rendi értékelésnek és szabályoknak egy részétől ténylegesen felszabadult a parasztság, másik része pedig érvényét kezdte veszíteni előtte.

Megmaradt formák.

Az elmaradt falu. A rendi társadalomnak alapvető szerkezeti eleme volt a falu. A falu éppen olyan sajátosságosan kiformált társadalmi objektíváció, mint a parasztság. Ahogy a parasztság nem egyszerűen földművelő munkásság, hanem a földet művelőknek különleges, félig szabad, félig szolga társadalmi alakulata, úgy a falu sem egyszerűen kis települési egység, hanem a területi együttélésnek különlegesen kialakult társadalmi formája. A társadalmi értelemben vett falut, tehát ezt a területi együttélésen alapuló kis életközösséget, éppen úgy a hűbéri-rendi társadalomfejlődés alakította ki, mint a parasztság társadalmi formáját. A falu is a személyies együttélés állandó gyakorlatában kicsapódó formaképződésnek az eredménye, s a falu is éppúgy, mint a parasztság, a szokásszerűség erejével érvényesülő és hagyományozódó, egyéni érdekek és erők fölött álló, tárgyi társadalmi forma. A különbség csak az, hogy a parasztság tökéletesen elvont társadalmi forma, amely csak emberi magatartásokon épül föl, a falu evvel szemben konkrét területegységhez, táji formához kapcsolódó társadalmi objektíváció, s nem csak paraszt társadalmi formában élők, hanem másokat is foglal magában. Szóval a falu a rendi társadalom táji-technikai kerete, amelyben a rendi társadalomformák sajátságos együttesben formálnak egy-egy kis társadalmi üzemet.

A rendi korszaknak, szóval a jobbágyság korának a faluja különlegesen gazdasági egység is volt. A falusi földközösségben szoros gazdasági közösségben élt együtt a falu népessége. A közösen használt erdő, legelő, nádas, a bizonyos időközökben osztott szántóföld, a mezei munkák közös folytatása, a vetés, aratás, szüretelés egységesen végrehajtott munkája stb. mind olyan tényezői voltak a falu életének,

amelyek egy közös gazdasági sors részesévé tették a falu minden lakóját. Természetesen ebben a közös gazdasági sorsban kiki rendi állása, szóval elvontan érvényes társadalmi formája szerint vett részt, azonban ez nem csökkentette az egymástól való függést. A falusi földesúr is részese volt ennek a gazdasági közösségnek, csak éppen elsőbbség illette meg az osztásokban és a földesúri külön rész a termés eredményéből. A gazdaságiakon túl egy közösség volt a falu élete egyéb területeken is. Mindazok a társadalmi formák, amelyek a születést, halált, családi életet, az élet technikai berendezését és a szellemi életet körülveszik, egyetlen sajátjótörvényű falusi kört formáltak. A vezetésnek és követésnek, továbbá az ellenőrzésnek ugyanazok a hullámai járták át ezt a kört minden falubelire érvényesen, tehát egyetlen «élettér», szóval egyetlen társadalmi «kultúrkör» volt a falu, amely minden lépésnél előírta lakóinak a magatartását. Ez a különlegesen intenzív falusi együttélés és területi közösség volt az a műhely, amelyben a rendi társadalomformák, különlegesen a paraszti társadalomformák, kialakultak, tenyésztek és olyan kétségbevonhatatlan és egyéni törekvésekkel leküzdhetetlen erővel fenn tudtak maradni.

A falu keretei között és a falvakon kívül folyó élet gyökeres átalakulása természetszerűen megbontotta a falu rendi társadalmi formáját. A technikai átalakulás összekapcsolta a falvakat a városokkal, s ezen a réven az élet belterjessége nagy mértékben fölengedett. Többet termel a falu a városi piacra, többet vesz a városi piacról, az élet technikai kelleit nem helyi termeléssel és együttességgel állítja már elő, hanem a városból hozza. A gazdasági átalakulás pedig a falu belső struktúrájának a zártságát bontotta föl. Szétvált és specializálódott a mezőgazdasági és ipari termelés, s a termelésnek mind a két területén egyéni vállalkozásoknak a szüksége

és a lehetősége támadt, ami mind együttvéve avval a következménnyel járt, hogy a gazdasági közösségből csak gazdasági együttesség, illetve gazdasági egység lett, amelyben az összetevő részek csak egymás mellett vannak már, s nem közös szervezetnek az összetartozásában. A jogi fölszabadulás és a társadalmi atmoszféra átalakulása pedig a rendi különbségeket tompította le a falu világában. Most már nincs magától értetődő és mindenki által tudott mértéke annak, hogy kit milyen rendi állás illet meg a falu életében, legalább is távolról sem abban a mértékben, mint a falu rendi korszakában volt.

Mégis, minden átalakulás ellenére, mint a rendi társadalomszerkezet megmaradt formája, pusztíthatatlannak látszó érvénnyel fennáll a falu. Hiába alakult át az élet menete, minden átalakulás nem volt elég ahhoz, hogy a faluban folyó élet szétvesse a falu formáit és helyébe, egy «korszerűbb», a polgári társadalom szerkezeti elvének megfelelő területi együttélést alakítson ki. Hogy a falu rendi eredetű társadalomformája így megmaradhatott, abban több ok játszott közre. Egyik ok mindenesetre az, hogy a technikai átalakulás éppen a falvakban nem ment végbe teljesen, vagy legalább is annyira, hogy magában véve szétfeszíthette volna a falu társadalmi kereteit. A közlekedés nagymérvű kiépülése ellenére is még mindig nehéz a közlekedés a falvak és a városok között. És a faluban folyó termelés sem ért el olyan technikai fejlettséget, hogy termékeivel nagy arányokban tudna részt venni a város piacán és viszont nagyarányú fogyasztója tudna lenni a városi termelésnek. A másik ok, hogy a falusi élet átalakulása, tehát a kapitalizálódás, a jogi fölszabadulás és általában a társadalmi atmoszféra megváltozása nem volt olyan arányú, hogy a falusi társadalom saját erői belülről szét tudták volna feszíteni a kereteit. Ettől függetlenül azon-

ban fölbomolhatott volna a falu zártsága, ha a falusiakon és a parasztságon kívüli társadalmi erők gyökeresen érvényteleníteni tudták volna a rendi formákat. Ilyesmi azonban nem történt. Minden technikai, gazdasági és jogi változás ellenére sem érvényesült olyan átalakulás a magyar társadalomban, amely közvetlenül és egyenesen fölbontotta volna a rendi társadalomformákat és helyükbe gyökeresen újfajta, polgári szerkezetiséget épített volna ki. Ez nyilván a magyar polgárság kifejezetlenségének a következménye, a másik oldalon pedig a rendségi különleges túlfejlődöttségének az eredménye.

Végeredményben tehát minden átalakulás ellenére megmaradt a falu, mint a magyar társadalom rendi eredetű eleme. Fennmaradásának, nem számítva a politikai hatásokat, két támasztéka van: egyik a rendi hagyományok különös erőssége, a másik a falu technikai elmaradottsága. A rendi hagyományokat képviselik a mai magyar faluban a gazdasági faluközösség különféle maradványai: a nyomásrendszer, a tagosítatlanság, a termelési eljárások hagyományossága, s ezenkívül az egész falusi élet hagyományos kötöttsége. A technikai elmaradottság pedig abban nyilvánul meg, hogy a magyar falvak igen jelentős része olyan elszigeteltségben él, hogy a legtöbb falusinak az élete a falu körébe záródik be, tehát nemhogy kívülről venne föl hatásokat, hanem éppen ellenkezőleg tovább folyik a falu belterjes kis társadalmi üzemében.

A falu ilyen elmaradtsága azonban nem nyomja rá a bélyegét az egész magyar parasztságra. Nem jelentéktelen mindenekelőtt a parasztságnak az a része, amely nem faluban él. Így az alföldi tanyás nagyfalvaknak, de különösen városoknak a parasztsága vagy csak a török előtt, vagy még akkor sem élt rendi faluközösségben, hanem mindig egy nagyobb, tágasabb területi társadalmi egységnek

volt a tagja, tehát megkötő falusi hagyományai sem alakulhattak ki. Éppen ezért a tanyás társadalmak parasztsága ma sem mutat semmit a falusi helyzet bélyegeiből, s éppen a falun kívül való élés az egyik tényezője annak, hogy itt az összes rendiparaszti társadalomformák a legkevésbé maradtak meg. Részben ki sem fejlődtek olyan teljesen, mint az ország többi részeinek a falvaiban, részben mostanra már mind fölbomlottak. A tanyás települések parasztságán kívül kilépett már a falusi formák kereteiből azoknak a falvaknak a népe is, amelyek jó forgalmi összeköttetés vagy városközelség folytán szét tudták törni hagyományos falusi kereteiket. Ilyen falvak vannak elsősorban a főváros környékén, a fő útvonalak mellett, iparvidékeken és a Balaton mellett. Az ilyen falvak már csak településükben falvak, társadalmi formájuk szerint külvárosok, lakótelepek, nyaraló-üdülőhelyek, ipartelepek vagy mezőgazdasági telepek. Természetesen az ilyen falvaknak a parasztsága nemcsak a falusi formákat számolta föl, hanem a többi paraszti kötöttségeket is, egészen addig, hogy mint a tanyás városok mezőgazdasági népessége, már nem is mondható parasztnak.

A hagyományos parasztgazdaság. A jobbágytelek parasztgazdasága sajátos üzemformája volt a mezőgazdasági termelésnek. Lényegében házigazdaság volt, amelyben együttes háztartási-gazdasági keretek között hagyományos rendben folyt a termelőmunka. Tehát nem volt külön termelőüzemi szervezete, az egész ház és az egész család munkakerete adták üzemi kereteit, nem volt termelési számvetése, úgy termeltek mindent, ahogy a szokás tartotta, s nem volt különleges termelési szakértelem a termelésben, a termelési eljárásokat és fogásokat szokásszerűen tudta mindenki. Ez a gazdaságforma a feudális gazdasági rendnek, s ebben is sajátlagosan

a paraszti rendnek jellemző szerkezeti eleme. Az is nyilvánvaló, hogy a piaci termelés kapitalista rendjében ez a gazdaságforma teljességgel életképtelen és alkalmatlan arra, hogy a piaci forgalomban sikeresen részt tudjon venni. Szükségszerűen be kellett volna tehát következnie a parasztgazdaságok átalakulásának, nyomban mihelyt a gazdasági élet általában kapitalizálódott.

A magyar parasztgazdaság átalakulása azonban általánosságban nem következett be. A megváltozott világban is megmaradt a paraszti termelés hagyományos gazdaságformája és csak igen lassan, szinte alig észrevehetően esik át kisebb-nagyobb változásokon. Egy-egy parasztgazdaság tehát ma sem üzleti racionalitással berendezett vállalati üzem, hanem a hagyományos keretek között hagyományosan termelő házigazdaság, amely végeredményben sem a termelőt nem tudja sikeresen ellátni, sem a piacra nem tud számottevő árut vinni. E gazdaságforma megmaradásának az okai ugyanazok, mint a falu megmaradásáé. A technikai átalakulás fogyatékosága és a rendi hagyományok továbbélése. Bármennyire átalakult is a paraszti termelés, annyira mégsem változott meg, hogy a maga erejéből kiemelkedhetett volna a jobbágykor gazdaságformájának a keretei közül, tehát a hagyományul kapott keretek közt folytatja most is a termelést egy tőkéletesen megváltozott világban. Olyan világban, amelyben különösen a gazdasági összefüggések változtak meg gyökeresen, amelyben elviselhetően élni csak az érvényre emelt gazdasági elvek szerint lehet. Ezen a ponton fedezhetjük föl a parasztság válságának egyik elsőrendű tényezőjét. A jobbágykori parasztgazdaság kereteiben, s annak a termelőmódja mellett él a magyar parasztság egy lényegében kapitalista gazdasági rendben. Természetes, hogy így vagy egyáltalán nem tud élni, vagy csak nagyon nehezen és állandó kínlások között.

Egy falusi parasztgazdaság ma körülbelül a következő képet mutatja. A gazdaság üzemi keretei tökéletesen «korszerűtlenek» vagy rendezetlenek. A gazdálkodás falurendszerű, tehát a falusi házból, mint gazdasági udvarból munkálják a legtöbbször tagosítatlan, határbeli földeket, holott sehol a világon nincsen sikeres mezőgazdasági teremlés más-képpen, mint a termelőhelyre telepített üzemben. A gazdaság alapját képező földbirtok jogviszonyai a legbizonytalanabbak. Nemcsak a férj és a feleség külön-külön birtoka, hanem, a már nem dolgozó szülők fenntartott tulajdonjoga, vagy haszonélvezete teszik lehetetlenné az egységes és céltudatos birtokkezelést. Éppen ezért a gazdaság vezetése állandóan problematikus. Az öregek, kivált ha tulajdonukban, vagy haszonélvezetükben van a föld, akkor is igényt tartanak a vezetésre, ha már nem dolgoznak, vagy a fiuk nyilvánvalóan jobban ért a gazdaság dolgaihoz. A vezetésnek ilyen bizonytalansága azután a legtöbb esetben odavezet, hogy ahány fölött családtag él a gazdaságban — legtöbbször annyi tulajdonrészről is van szó — annyian vezetik a gazdaságot. Még jobb eset, ha a vezetést üzemágonként tudják elhatárolni, legtöbbször azonban ugyanabban a kérdésben vitatkoznak vagy intézkednek külön-külön, s rontják le egymás törekvéseinek a sikerét. A vezetés teljes zavara okozza, hogy bár a legtöbb parasztgazdaságban világosan érvényesül az árutermelés tudata és minden termelő minél sikeresebben akar résztvenni a piaci forgalomban, mégsem tud a legtöbb parasztgazdaság valóban jelentékeny árut produkálni. A siralmasan gyenge produktivitásnak a másik oka, hogy egyáltalán nincsen komoly termelési szaktudás. Széltére a hagyományos módon termelnek, tehát tulajdonképpen szakszerűen vajmi keveset tudnak az agrármesterség tudományából. A hagyományokban ter-

mészteresen sok bölcsesség van, azonban, amikor szüntelenül változó piaci szükségletekre kell termelni, ilyen hagyományos tudással már nem lehet sikeres a termelés. Ha minden fogyatékoság ellenére egy-egy ilyen parasztgazdaság mégis megtudja állani a helyét, sőt gyarapodni tud, azt a legtöbb esetben szertelen munkatöbblettel és a szükségletektől való elvonással tudja elérni.

Ilyen a gazdaparasztság gazdasági életkerete. Nem csudálatos, ha az így folytatott mesterséget nem szeretik, menekülni akarnak tőle és alkotó munkakedv helyett undorral végzik mindennapi munkájukat. Van természetesen kivétel is, azonban a «korszerű» mezőgazdasági kisüzemek valóban kivételek, oly kevés van belőlük a hagyományos parasztgazdaságok nagy tömegében. A Kis-Alföldön és a Nagy-Alföld egy-egy szigetén vannak tömegesebben jól és «korszerűen» berendezett kisgazdaságok, s az ország egész területén igen sok parasztgazdaságban egy-egy termelési ág területére szorítva fejlettebb viszonyok találhatók. A kivételek azonban nem rontják le a törvényt: a mai magyar parasztgazdaságok a körülvevő világ minden változása ellenére megcsökötten hagyományos szervezetűek, s ennek a «korszerűtlenségnek» a következménye, hogy a birtokos parasztság a teljes válság állapotába jutott.

A konzervatív uradalmi gazdaság. Az uradalmi nagygazdaság már csírájában kapitalista nagyüzem. A középkor világában a házikezelésű földesúri birtoknak alárendelt jelentősége volt és nagyobb-részt éppen csak házi szükségletre és egy-egy fényűző igény kielégítésére termelt, főképpen a jobbágy-ság robotmunkájával. Az újkori földesúri nagyüzemet a piaci lehetőségek megnyílása hívta életre, tehát jellegzetesen kapitalista tényező. Ez a lényegében kapitalista vállalat azonban munkaszervezeté-

ben szívesen fölhasználta a rendiségadta előnyöket, így öltött sokban feudalista jelleget. Tehát munkaszükségletének jórészét a faluközösségek jobbágynak a robotmunkájával elégítette ki, más részét pedig állandó cselédi szolgálatra fogadott paraszttal látta el. Mindkét fajta munka igen kényelmes és olcsó, tehát az uradalmi gazdaság természetesen ragaszkodik feudalista munkaszervezetének fenntartásához.

A jobbágyság jogi fölszabadulásával ugyan megszűnt a robotmunka, — csökevényei azonban még sokáig fönnmaradtak — de nem szűnt a nagybirtok munkásainak rendi jellegű gazdasági helyzete. A költözés tilalma ugyan elesett a szabad munkaszerveződés bevezetésével, a földesúri igazságszolgáltatás is elesett a községi szervezet kiépítésével és az alsóbíróságok megszervezésével, azonban az uradalmi pusztákon élő parasztság evvel távolról sem került a szabad bér munkás társadalmi állapotába. A munkahelyéhez való állandó kötöttség, a munkaidő korlátozatlansága, a munkafegyelem századok óta alig enyhülő szigora és a munkabér hihetetlenül alacsony szintje egyformán közrejátszottak abban, hogy az uradalmakon élő parasztság ma is csaknem ugyanolyan gazdasági helyzetben él, mint egy századdal ezelőtt.

Az uradalmi parasztság számára tehát még fokozottabban megmaradt az a gazdasági életkeret, amelyben a rendiség korában élt, — sorsukon a reformkor sem változtatott — mint a parasztság többi rétegének. A gazdaság ugyan, amelyben él, mindinkább racionálisan és eredményesen termelő mezőgazdasági nagyüzem, sokszor a mezőgazdasági termelés legmagasabb színvonalát képviseli, munkaszervezete azonban ennek ellenére hagyományos, tehát a benne dolgozó uradalmi cseléd számára kevés eltéréssel ugyanazokat a munkaföltételeket

nyújtja, mint a rendiség korában. Éppen ezért ezt a parasztságot éppen úgy kötik gazdasági keretei, mint a gazdaparasztságot a maga kis parasztgazdasága, tehát hasonlóképpen nehezen halad előre azon az úton, hogy paraszt társadalmi formáiból kiszabaduljon. Élete csak azért nem olyan válságos, mint a birtokos parasztságé, mert ennek a parasztrétegnek nemcsak a gazdasági keretei nem változtak meg lényegesen, hanem egész életmenete és emberi igényei sem alakultak át az elmúlt évszázadok alatt. A változástól munkahelye óvta meg, amely egyben állandó települési helye is: az uradalmi major, a pusztá. Ha a falusi parasztságnak jó konzerválója a falu, az uradalmi cselédségnek még jobb megtartója a major. A faluban egy többé-kevésbé autonóm közösség tartja megkötve hagyományos formáival az egyént, itt ellenben egy úri-vezetői ellenőrzés tartja minden lépésnél szem előtt a majorbelit, s ez még sikeresebben ügyel a hagyományos életformák megtartására, mint a falusi ellenőrzés.

Az uradalom azért konzervatív, mert egy mezőgazdasági nagyüzem számára hasonlíthatatlanul olcsóbb és kényelmesebb a rendi-paraszti formák közt élő cseléd munkája, mint az igényes és szabad bérmunkásé. Éppen ezért minden társadalmi és politikai eszközeivel ragaszkodik a rendies munkaszervezet fönntartásához. Mivel pedig azt is nagyon jól tudja minden uradalmi vezető, hogy nem elég magában véve a munkafeltételek megtartásához való ragaszkodás, hanem az egész cselédi társadalmi forma megőrzésére is vigyázni kell, az uradalom életében állandóan hangsúlyozottan igyekeznek érvényesíteni a rendi formákat. Az uradalmi tiszt és a birtokos olyan úri magatartással áll szemben cselédeivel, mintha még most is pallosjoga lenne, viszont a cselédeket úgy igyekszik paraszti illemre

és alárendelődésre szorítani, mintha azok most is robotoló jobbágyai lennének. És ez a nevelés nem mondható eredménytelennek. A konzervatív uradalom nemcsak rendi formák által kötött cselédnek tudta megtartani munkásait, hanem szűken élő, de viszonylag nyugalmasan vegetáló parasztnak is.

A megkövült parasztság. Ha a parasztság egyszerű osztályhelyzet lenne, s nem valami különös objektív érvénnyel hagyományozódó társadalmi forma, akkor a mult század közepe óta bekövetkezett változásokkal el kellett volna tűnnie és átadni a helyét a polgári társadalom szerkezeti elve szerint való agrár polgárságnak és agrár munkásságnak. A parasztság azonban nem tűnt el, hanem mind birtokos, mind birtoktalan változatban ma is meglévő szerkezeti eleme a magyar társadalomnak. Sokhelyt megtört már a paraszt állapot érvénye, s kisebb-nagyobb töréseket mindenütt kapott már, azonban általánosságban ma is megvan, s ha beszélhetünk is átalakulásról és változásáról, mindenké előtt avval kell számolnunk, hogy egyáltalán megmaradt és most is van.

A paraszttrend megmaradását pontosan illusztrálja a hordóba fagyott víz példája. A télen át hordóba fagyott víz akkor is hordóalakú jég formájában marad együtt, ha az abroncsot és dongákat leverik róla és a tavaszi nap melegen süt rá. Egyszer majd elolvad, de mert összefagyott és szilárd halmazállapotot vett föl, föloldásához nem elég a hordó szétbontása, hanem állandó és kitartó napsütés kell hozzá. Tovább fűzve a hasonlatot, a magyar parasztság szilárd formába kövült tömbjének a föloldásához eddig csak annyi történt, hogy a dongák és az abroncsok egy része levált és a halmazállapota természeténél fogva egyben maradó jég félig-meddig tavaszi napsütésbe került.

A parasztságról leváltak a jobbágyi rendi jogszabályok és megváltozott körülötte a gazdasági-társadalmi légkör. Azonban sem a parasztságot körülvevő szabálykeretek nem változtak meg tökéletesen, — ma is számtalan rendi konvenció érvényes a magyar társadalomban — sem a társadalom szerkezetisége nem alakult át tökéletesen, — ma sem egészen polgári osztályszerkezetű a magyar társadalom.

A parasztság megmaradása tehát érthető társadalmi tény. Olyan szerkezetiségnek a fölszámolódásához, mint amilyen a parasztság, annyi átalakulás és annyi idő, mint amennyi a magyar társadalomban a múlt század közepétől kezdve végbement és eltelt, még nem elegendő. Az idő elegendő lett volna, ha a változások gyökeresebbek és szélesebb körre terjedők, miután azonban az átalakulás üteme olyan, amilyen, csak további évtizedek hozzák meg a parasztság teljes föloldását. Tévedés ne essék: a parasztság fölszámolódását nem értékkövetelményként, hanem a valóság tendenciájaként értjük, miután ennek a társadalmi formának a fölbomlása szükségszerűen következik a társadalom jelenleg érvényes struktúra-elvéből és ennek a társadalomüzemnek a törvényeiből.

A fölbomlás folyamata a magyar parasztság esetében válság s ez számos válságtünetben nyilvánkozik meg. Ott, ahol a parasztság fölszámolódása a polgári társadalomrend hőskorában ment végbe és a rendi formák különben sem kövültek meg annyira, mint náunk, ez a folyamat nem járt válsággal. A parasztság simán betagozódott a polgári társadalomba és birtokos vagy birtoktalan helyzete szerint részese a formátlan polgári, illetve munkási osztályhelyzetnek. Ha mégis válságokat élt át, azt már nem a parasztság válságaként, hanem a polgárság vagy a munkásság, illetve a mező-

gazdaság válságaként érte meg. Ezzel szemben a magyar parasztság vajmi keveset érez akár a polgárság, akár a munkásság válságából, még csak a mezőgazdaság válságát sem érzi közvetlenül, mert számára minden zavarnak és problémának egy a kulcsa: a korszerűtlen paraszti állapotnak a föl-számolatlansága.

A parasztság válsága.

Még parasztok. A válságot, amelybe a történeti fejlődés zavara vitte a magyar parasztságot, különböző parasztok különbözőképpen viselik el. Miután a válság természete az, hogy egy korábbi fejlődési fokról hátramaradt társadalmi forma került ellentétbe a megváltozott viszonyokkal, s a parasztság egyformán hatása alatt áll mind a két ellentétes tényezőnek, a válság tünetei ennek a két ellentétes erőnek egymáshoz való viszonya szerint jelentkeznek. Ahol a hagyományos paraszt forma még szilárdan, ha nem is egészen töretlenül, érvényben van és külső hatások az életmenetet sem változtatták meg erősen, ott még a válság szembeötlő jelei nélkül élnek a parasztok többé-kevésbé kiegyensúlyozott paraszti életet. Ott azonban, ahol különlegesen megöröködtek a paraszt keretek, viszont az életigények és törekvések ezzel ellentétben megváltoztak, már teljes a válság. S ebből az ellentétek közt hánycódó életből ott keresi a kilábalást az illető parasztság, ahol egyáltalán lehetséges. Ha van lehetőség a más társadalmi tájakra való áttelepülésre, akkor menekül a számára csak paraszt kereteket nyújtó világból, tehát más foglalkozásra tér, vagy városba költözik, ha pedig ez akár technikai akadályok miatt, akár tehetetlenségből, lehetetlen, akkor «törvényellenes» úton igyekszik tágítani és elviselhetőbbé vagy kényelmesebbé

tenni paraszti állapotát. Ezek az egykézű, henyélő, «romlott» parasztok. Ott pedig, ahol gyökeresen átalakult az életfelfogás, alapjukban megváltoztak az igények és tudatossá vált érdekek érvényesülnek, viszont a paraszt formahagyományok már korábban sem voltak olyan föltétlen érvényűek, vagy már régebb óta vesztek erejüket, egyszerűen felbomlik a paraszti életkeret és polgári elvek szerint rétegződik a társadalom. Ezek már nem is parasztok, csak néhány emlékszerű maradvány emlékeztet arra, hogy nemrég még parasztok voltak. Az első és ez az utolsó típus voltaképpen kívül is van a válságon. Az előbbi még nem jutott odáig, a másik pedig már túlesett rajta. Így lenne, ha azok, akik még parasztok, kiegyensúlyozottan és teljes benneéléssel viselnék paraszt helyzetüket, azok viszont, akik már nem parasztok, kétségtelenül és félreérthetetlenül kivetkeztek volna a paraszt formákból. Csakhogy azok, akik még parasztok, már nem hiba nélkül parasztok, mert mindennap éri őket más világ felé terelő hatás és mindennap megvilágosodik egy-egy olyan érdekük, amely szembefordítja őket paraszti hagyományaikkal. Azok pedig, akik már nem parasztok, még mindig olyan világban élnek, amelyben mindennap figyelmeztetést kapnak arra, hogy nekik tulajdonképpen parasztnak illenék lenni. Éppen ezért ezek a parasztok sem mentesek egészen a válságtól, a különbség csak annyi, hogy számukra csak életük kisebb-nagyobb zavara a paraszti fejlődés válsága, míg a többieknek ez a folyamat már életük teljes fölfordulását és megzavarodottságát jelenti.

Még parasztok azok, akik külső hatásoktól viszonylag védett szigetein élnek a társadalomnak és rendi fejlődésük sem volt olyan, hogy megzavarta volna paraszti formaképződésük nyugalma.

A magyar társadalomfejlődésben ott volt leg-

nyugalmasabb a paraszti formaalakulás, ahol már korán földművelővé vált a parasztság és zárt rendi világát nem zavarta meg a fölemelkedés olykor megkísértő lehetősége. Ilyen fejlődésű volt az Alföldet és a Dunántúl néhány erdős-mocsaras szigetét kivéve az ország egész területe a hegyek aljáig és a hegyek közé nyúló völgyekben, valamint Erdély magyar szállásterülete, kivéve mindenütt azokat a kisebb területeket, amelyek valamilyen helyi kiváltsággal éltek, vagy nemesi szállások voltak. Ezen a területen egy hosszú és soha meg nem szakadó jobbágyság nevelte a parasztságot, s részint rászorította, részint rászoktatta, hogy zárt paraszti világának a társadalomformáit maga is építgesse és a szokásszerűség erejével hagyományozza nemzedékről nemzedékre.

Ez a szabályszerű rendi fejlődésű országterület azonban ma már nem számítható egységesen a parasztság földjének. Nevezetesen, a polgári fejlődés korszakában, mindenütt a városok közelében és a fő közlekedési vonalak mellett, valamint a Kis-Alföldön és a szomszédos dunántúli részekén olyan erős polgárosodási hatás érte a parasztságot, hogy nemcsak a paraszti formák ellenére fejlődött társadalmuk élete, hanem azokat általában véve fel is oldotta. Így csak azok a vidékek maradnak meg olyan területnek, ahol még parasztok az egykori jobbágyok, amelyek kívül esnek a polgárosodás erősebb hatóterületén, tehát azok a kisebb-nagyobb falvak, amelyek meglehetősen elszigeteltségben élnek. Végezetül tehát a Palócföld, a Felső-Tisza mind a két oldala, Erdély magyar szállásterülete, a Székelyföldet és Kolozsvár közvetlen vidékét kivéve, továbbá a Dunántúl nagybirtokos vármegyéi maradnak meg olyan vidéknek, ahol még általában véve parasztnak tekinthetők a volt jobbágyok.

A magyar társadalomnak e nagy tömeget kép-

viselő paraszt tömbje csak a fejlődés fokát tekintve mondható annyira-amennyire egységesen parasztnak. Annyiban képviselnek ezek egységes szerkezeti elemet a magyar társadalomban, hogy megközelítőn egyformán parasztok. Mint parasztok azonban éppen nem ugyanazt a társadalmi formát képviselik. A parasztságnak minden jellegzetes formaváltozatát megtaláljuk soraik között. Nagy tömegük uradalmi cseléd, másik jelentékeny részük fele életét egy-egy uradalomban, másik fele életét falujában leélő summásság; egy másik számottevő hányaduk falusi munkásparaszt, a zselléreknek a falusi közös haszonvételekből kikopott utóda és csak a fönmaradó, számszerint igen kis, hányad képviseli a telkesjobbágyok utódjait, a parasztgazdákat.

Romlott parasztok. Az újabb társadalomkutatás egyre több olyan vidékét fedezi föl az országnak, ahol ugyan nem polgárosodik a parasztság, ellenben betegesen eltorzult formáit fejleszti ki a paraszt életnek, nyilvánvaló jeléül társadalmi fejlődése válságának. Legnagyobb részüket, mint egykés falvakat ismeri a köztudat, de idetartoznak azok a népművészeti vidékek is, ahol már a nem kiegyensúlyozott paraszti élet öntörvényű termékei a parasztművészet darabjai, hanem a menekvést kereső parasztélet üzleti cikkei.

Mindenesetre az egykés falvak a legjellegzetesebb képviselői az eltorzult parasztfejlődésnek. Mert a parasztegyke nem ugyanaz a jelenség, mint a polgári társadalom születésszabályozása. A polgári születésszabályozás — mint ennek a társadalomnak minden képződménye — nem megmerevült és tárgyiasult formákba kristályosodott szerkezetiség, hanem az érdekek irányában haladó életnek egy közbeeső jelensége, amely az érdekek változása esetén nyomban változik és alakul. A polgári születés-

szabályozás egyszerűen a gazdasági érdekek következménye, s oka vagy a vagyon egy kézben való megtartása, vagy a nyomortól való félelem, s a születések korlátozásának nyomban vége van, ha jobb gazdasági lehetőségek nyílnak a szülők előtt. Éppen ezért nem is törvény a polgári születésszabályozásban az egy gyermek, hanem vagy egy sincs, vagy csak egy, illetve kettő, viszont ha aránylag késői korban következik is be a jobb gazdasági helyzet, akkor még mindig születhetnek gyermekek. Ugyanezért nem is ölt konvencionális formákat a születésszabályozás és nem járul hozzá morális-erkölcsi igazolás. Tehát nem róják meg azt, akinek több gyermeke van, sőt bizonyos irigyléssel szemlélik, hogy nekik annyi lehet. A polgári felfogás csak azt ítéli el, aki nem törődve a gazdasági föltételekkel, korlátozatlanul szüli a gyermeket bizonytalan sorsra, vagy éppen biztos nyomorúságra. Ezzel szemben a parasztegyke nem is ilyen közvetlen és esetenként való következmény, s nem is egyszerűen gazdasági okoknak a következménye. Ez a születésszabályozás egy lehetetlenné vált élethelyzetnek különleges társadalmi formaképzéssel való vélt enyhítése. Tehát a parasztegyke a mindennap érzett lehetetlen élet gyakorlatában számtalan apró próbálkozásból, megegyezésből, kényszerből és gyávaságból elvonatkozott társadalmi formája egy-egy falunak, s ez a forma most már egyéni akaratok és szándékok fölött álló kötelező magatartás, amit erkölcsi igazolással szentesít a társadalom és állandó morális éberséggel vigyáz arra, hogy tagjai meg ne bontsák érvényét. Ugyanolyan formaképződés ez, mint amilyen társadalmi folyamat volt magának a parasztságnak a kifejlődése. Ahhoz hasonlóan okai sem egyszerűen gazdaságiak. Egy egykés parasztagda két gyermeket is éppen úgy föl tudna nevelni, mint egyet és fölنótt korára, kettőnek is

tudna ugyanolyan birtokot biztosítani, mint amilyen magának van, hiszen gyermeke házastársa is kapna egy fél részt. Azonban itt arról van szó, hogy egyáltalán jobb sorsot kíván gyermekének a szülő, miután a magáét elviselhetetlenül nehéznek és embertelennek érzi. Azonban maga sem gazdaságilag kínlódik, hanem egyáltalán belekeserült a parasztéletbe, akármilyen zsíros jó móddal járjon is az. Maga sem tudja pontosan, hogy miért nem kell neki az élet, amelyet él, de határozottan érzi, hogy jobb lenne kevesebb kínlódással, több megbecsüléssel és nagyobb értelemmel élni, s amikor csak egy gyermeket nevel föl, azt reméli, hogy ez az egy részese lehet a kívánt külön életnek. «Minek, szolgának?» — mondja a legelső gazda is, ha azt kérdik tőle, hogy miért csak egy gyermeke van. Érvényesül a sztrájk eszméje is a parasztegyikében. Arra semmi bizonyos kilátás nincs, hogy akár a csak egy gyermeket is külön életbe tudja juttatni a paraszt szülő, akkor azonban minnek egyáltalán élni, tehát fáradtan és megkeserülten magát az életet vágja el: ha csak ilyen formában lehetséges, akkor ne is legyen utód és ne folytatódjék az élet. Az egy gyermek ebből a szempontból már kompromisszum eredménye: a szülő gyönyörűségére legyen egy, de semmiesetre se szaporodjék az olyan ember, aki csak paraszt lehet.

A sztrájkba keserült paraszttársadalomnak csak egyik jelensége az egyke. Társul hozzá az egész életrendnek különös eltorzulása. Paraszt élet ez — de már nem paraszt igényekkel, — társadalmi formái ma is parasztok, s a ma is eleven paraszti formaképződés is jellegzetesen paraszt törvények között folyik, de egyáltalán nem hasonlít a szabályszerű paraszti rendhez. Egyenesen visszájára fordult paraszt világ. Nem a természetes szaporodásnak és a természetén erőszakot tevő fáradozásnak és termelőmunkának a világa ez, hanem megakadt,

felfordult, kifáradt, kényelmet, könnyebbiséget és élvezeteket kereső paraszti élet. Az ilyen társadalomban már nem törvény a munka. Elismeréssel és megbecsüléssel nézi a falu közössége, ha valaki nem dolgozik, földjeit parlagon hagyja, mindennap ünnepi ételeket eszik — Dunapatajon hét cukrászda van, — legföljebb egy gyermeke van, aggregény marad a férfi stb. A normális parasztélet sem természetes élet, annál sokkal több küzködéssel, fáradozással és az emberi méltóság lealacsonyodásával jár, azonban kemény és majdnem hőiesen erős élet. Ezzel szemben az egykés parasztok élete teljességgel dekadens, fáradt és menekülő élet. Itt nem a férfi a vezető, hanem az asszony, a fiatalságnak nincs értéke és megbecsülése, zsarnokilag uralkodik fölötte az öregek cinikus nemzedéke, itt nincs virtus, nem verekszenek lányért a legények, s a fiatal férj nem öli meg az anyósát, de még csak az asztalra sem vág, ha az nem engedi a feleségéhez éjszakára.

A születésszabályozás ma már általános jelenség csaknem az ország egész területén a parasztság minden rétegében. Legtöbb helytt azonban ez nem a különleges parasztegyke, hanem polgári jelenség, gazdasági okok közvetlen hatásaként jelentkező alkalmazkodás. Parasztegyke fejlődött azonban ki mindenekelőtt az Ormányságban, a Sárközben, s a Dunamelléken a Csepel-szigettől le a Dráváig, azután a Dunántúl déli részén Göcsejben és Órszágon, továbbá a Garamvölgyben és végül a Tiszazugban. Mindenütt a múlt század hetvenes éveiben kezdődött a romlás formaképződése, s ma már mindenütt ezeken a helyeken kialakult és föltétlen érvényű társadalmi formája a parasztság életének. E romlott parasztfornának a kifejlődése mindenütt helyi folyamat volt és helyenkint más-más közvetlen okok játszottak szerepet az alakulásban. Az Ormányságban

és a Sárközben egészen különlegesen nem is a rendi multban, hanem az utána következő átalakulásban keresendő az okok. Ez a két mocsaras-erdős vidék egészen a vizek lecsapolásáig a halászatnak, állattartásnak és a makkoltatásnak volt a területe, tehát az itt élő parasztok nem voltak földművelő jobbágyok, hanem annál szabadabb mozgású és lazább paraszti formák között élő állattartó, halász népek. Számukra a vizek lecsapolása és a közbirtokossági erdők és vizek elvonása tette kikerülhetetlenné a földművelő paraszttá való leülepedést és a zárt parasztfarmákba való beilleszkedést. Ilyen társadalmasulás azonban nyilvánvalóan nem mehetett már olyan simán a liberalizmus korszakában, mint sok századdal ezelőtt a rendiség társadalm szerkezetében. Ugyanakkor amikor közvetlen kényszerük földhözragadt és belenyugvó földművelő parasztokká akarta formálni őket, mára kapitalizmus elvei szerint zajlott a gazdasági élet, s az új társadalmi világnak a szelei is megérintették őket, tehát ezeknek a falvaknak a végleges parasztosodása nem is következett be. Nem nevelődtek tehát annyira parasztokká, hogy ma is ilyenekként tudnának élni. Amikor parasztokká kellett volna lenniök, ugyanakkor más világnak a távoli szelei már feltámasztották egy másfajta élet vágyát és igényét bennük. Más élet pedig természetesen lehetetlen számukra ebben a társadalm szerkezetben, s az ő technikai viszonyaik között, tehát meghasonlottan szembefordultak a paraszttársadalomformákkal és most kínlódva, torzul és betegesen vegetálnak. Nagyon hasonló volt az egykésedés folyamata a másik két dunántúli vidéken, az Orségben és Göcsejben. Más volt ellenben a történeti fejlődés a Garamvölgyben és a Tiszazugban. Itt hosszú és szabályszerű rendi formaképződésen esett át a parasztság, tehát hiba nélkül földművelő paraszttá nevelődött. Mindkét helyen azonban vég-

telenül hosszú volt ez a korszak és az utóbbi évtizedekben rendkívül erős polgárosodási hatás érte őket. Vidékük földrajzi helyzete és népük energiája azonban nem volt képes arra, hogy fölbontsa falusi paraszt társadalomformáikat és helyébe a polgári társadalom intézményeit építse ki. Így polgári igényekkel és vágyakkal paraszt formáik közt voltak kénytelenek élni, s természetes hogy szembefordultak evvel az életkerettel és válságba jutott életük igényei szerint formálták át. Hogy ezen a két vidéken is ilyen belső paraszt válságról van szó, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy például a Garamvölgyben ugyanolyan életföltételek között néhány nemesi falu kitűnően és életerősen virágzik, földművelést folytat, az országos átlagon fölüli természetes szaporodást mutat, nyilvánvalóan csak azért, mert nem szorítja a paraszt társadalomformák csizmája. Ugyanígy a Tiszazugban, a romlott és egykés falvak mellett fejlődő és szaporodó tanyás nagyfalvak élnek, nyilvánvalóan azért, mert tanyás társadalomformájuk megmentette őket a falusi paraszti keretek szorításától.

Gyakran hivatkoznak az egyke okai között vallási tényezőkre is, mondván, hogy a református parasztság hajlik föltűnő mértékben az egykére, szóval a romlásra. A tény nyilvánvaló. Az összefüggést azonban aligha találjuk meg a vallási, hitbeli különbségben olyanformán, hogy a református egyház lazább és szabadabb hitelvei viszik romlásba az ilyen hiten élő parasztságot. A valóságban itt is ugyanolyan szerepét szemlélhetjük az egyháznak, mint a parasztság kialakulása idején. A középkori egyház nem hitelveivel, hanem papságának rendező-formakezelő adminisztratív tevékenységével vett részt a rendi formaképződésben, így a parasztság kialakulásában is. Ezenfelül bizonyosan volt szerepe a hit természetének is, azonban ez nagyon is megfoghatatlan

atmoszférikus tényező volt csupán. Így történt az egykésedés esetében is. A katolikus egyháznak ma is eleven formakezelő szerepe van a társadalom életében. Az egyház századok folyamán kiművelt formarendszerével, minden változás ellenére, ma is bele tud nyúlni a társadalom formaalakulásába és a formaképzésben utolérhetetlenül kiművelt papjaival, szertartásainak formagazdagságával ma is hatékony erő tud lenni a hagyományos társadalmi formák megtartásában. Ezzel szemben a református egyház, mint a forradalmak szülőanyja és a katolikus egyházi fejlődés szóbeli és formabeli hagyományainak a tagadója, érzéketlenül halad el a formák mellett, s csak racionalitással, érdekszerűséggel és érzelmekkel tud híveihez viszonyulni. Röviden: a katolikus egyház kötni tudja híveit, a református egyház pedig inkább old és szabadít, mintsem kötne. Természetesen ennek a materiális-társadalmi szerepnek a betöltésében a hitelvek különbségének is van jelentősége, azonban nem több annál, hogy a megfelelő hitelvek a társadalmi működésnek a légkörét adják meg.

Másképpen romlott parasztok a népművészeti ipart folytató vidékek, nevezetesen Mezőkövesd és a Kalotaszeg parasztjai. Mint parasztok ezek is éppen úgy romlottak és eltorzultak, mint az egykésék. Mind a két helyen az agrár termelés válsága váltotta ki a paraszt formákkal való meghasonlást. Mezőkövesd valaha kertes város volt nagyszabású állattenyésztéssel, a kalotaszegi falvak viszont szabályszerű paraszt falvak voltak kismérvű földműveléssel, nagyobb állattenyésztéssel és még nagyobb fakitermeléssel és fuvarozással. A múlt század közepétől kezdve azonban egyre rosszabbodtak a mezőgazdasági termelés föltételei mind a két helyen, viszont mindinkább a földművelésnek kellett volna elartania a népességet. Mezőkövesden elveszték a tiszta-

menti legelők, ezzel megszűnt a nagyszabású állattartás lehetősége, s úgy maradt meg a kis határ szántóföldje, mint a falu népének egyetlen életlehetősége. A Kalotaszegben viszont földrajzi okok miatt volt lehetetlen a szántóföldek kiterjesztése, az erdők pedig kipusztultak és az állattenyésztés a hagyományos módon nem tudta eltartani a népességet. Mind a két helyen segített volna, ha a mezőgazdasági termelésnek valamilyen belterjesebb és produktívabb módját sikerült volna meghonosítani. Kerti termeléssel a fővároshoz közeleső Mezőkövesd és a Kolozsvárhoz közeleső Kalotaszeg egyformán életképes, egészségesen polgárosodó parasztságnak lehetett volna a telepe. Ilyen útra azonban semmiféle erő nem vezette őket, maguk pedig nem tudtak ilyen kezdeményezéseket tenni, tehát, az egy kalotaszegi Ketesd kivételével, mind elestek ettől a lehetőségtől. Ehelyett a mezőkövesdiek summásmunkára jártak, a kalotaszegiek pedig a városokba és a román királyságba szolgáltnak és munkásoknak. Ezen a fokon fedezték föl a kalotaszegi és a mezőkövesdi népművészetet és élelmes vállalkozók üzletet csináltak belőle. A parasztság először paraszti naívsággal mutogatta magát és adta el legszebb régi darabjait, nehéz helyzetük azonban hamarosan rávezette őket arra, hogy ez a népművészeti híresség üzlet is lehet és tömegesen adták magukat népművészeti cikkek gyártására. Ezzel azonban föl is borult életük paraszt rendje. Ékes ruhákban járnak, lakásukat kézimunkájukkal díszítik föl, ezek azonban már nem a normális paraszt életnek a kellékei, hanem a ruha reklámvisolet és a ház díszei üzleti kirakatul szolgálnak. Iparnak és üzletnek azonban háziiparuk csak úgy lenne életrevaló vállalkozás, ha egyúttal korszerű és egészséges polgárosodással is járna. Szerencsétlen fejlődésük révén azonban nem jutnak idáig. Áliparművészet amit folytatnak, nép-

művészetnek már nem népművészet, mert megromlott parasztok, viszont iparművészetnek nem jó, mert tanulatlanul, a legolcsóbb szükségletet kiszolgálva termelnek minden haszontalanságot. Ha akár mezőgazdasági termelésükben, akár valamilyen iparágban szolid és megbízható kultúrát fejlesztettek volna ki, akkor ma nem megromlott parasztok lennének, hanem fejlődésképesen élő polgárosodó parasztok, vagy egyáltalán nem is lennének már parasztok.

Menekülő. Általános és egyre veszedelmesebb méreteket öltő jelensége az egész magyar társadalomnak a városbaözlés és a mezőgazdasági foglalkozásból való menekülés. Ugyan egyik sem különleges magyar jelenség, mert mindkét folyamatra világszerte éppen elég példa van, azonban a magyarországi földtől és faluból való menekülésnek különleges oka is van.

Általános tényezője a földtől és a faluból való menekülésnek — s ennyiben a magyar tünetek is beletartoznak a világszerte észlelhető Landflucht folyamatába — a földművelésnek és a falunak fejlődésbeli hátramaradása. Mind a mezőgazdaság, mint a termelés egyik ága, mind a falu, mint egy jellegzetes társadalmi forma, hátraszorult az újabbkori fejlődésben és sem technikai föltételekben, sem gazdasági honorálásban, sem társadalmi szerepben, nem kapta meg azt a társadalom polgári-kapitalista üzemében, amit a többi termelési ágak és a többi társadalmi formák, pontosabban, amit az ipari termelés és a város. Még ott is, ahol a mezőgazdasági népesség kilépett paraszt formáiból, s a falu áttörte rendi faluközösségi hagyományait, a mezőgazdasági termelés és a mezőgazda polgár és földmunkás mindenütt kevesebbet kapott a piacon és a társadalom fórumain, mint az ipari termelés és az iparban foglalkozó munkásság és polgárság. Nem csak arról van itt szó,

hogy a csaknem állandóan nyitott agrárrolló aránylag kisebb jövedelmet biztosít a mezőgazdasági termelésnek és a mezőgazdaságban mindig alacsonyabb a munkabér, s hogy a mezőgazdaság fejlesztését aránytalanul kevesebb iskola, kísérleti intézmény és kutató szolgálja, mint az iparét, hanem arról is, hogy a mezőgazda, akár mint amerikai farmer, akár mint holland tehenész, minden polgárisága ellenére, vagy akár a svájci teheneslegény, akár a francia szőlőkapás, minden proletársága ellenére, kevésbé megbecsült tagja a társadalomnak, mint a gyáros vagy a kereskedő, illetve az ipari szakmunkás, vagy a kereskedelmi alkalmazott. Mindezekon felül pedig a vidéki élet, a falusi környezet, akkor is, ha az már minden középkori faluközösségi elemét levetkezte, mindig alábbvalónak mérődik, mint a városi élet, ha szüntelenül beszélnek is a városi élet lehetetlenségeiről és válságáról. Talán az északeurópai országok az egyetlen kivételes vidéke a világnak, ahol a mezőgazdasági foglalkozás és a vidéki élet egyenrangú a városi élettel és az ipari foglalkozásokkal, s ahol a magas művészetnek, tudománynak és irodalomnak egyenrangú témája a föld és a földdel foglalkozók élete.

A magyar társadalomban azonban még nem tartunk ott, hogy ilyen általános mezőgazdasági-falusi elmaradottság és lebecsülés lenne a földtől és a faluból való menekülésnek a kiváltó oka. A magyar jelenségnek a megkövült falusi és paraszt társadalmi forma az oka. A magyar paraszt nem azért menekül a faluból és a földtől, mert aránylag kevesebbet jövedelmez a földművelés, és aránylag alacsonyabb a mezőgazdasági munkabér, s a falu kissé lebecsült települési terület, hanem azért, mert a mezőgazdasági termelés rendi keretek között folyik, — hagyományos parasztgazdaságokban és uradalmi üzemekben — tehát avval jár, hogy aki mezőgazda, az

paraszt (vagy földbirtokos úr, de az ilyen éppen nem menekül), s aki faluban él, az nemcsak egyszerűbben és kényelmetlenebbül, s kevésbé irigylően él, mint a városi, hanem beszorult egy rendies faluközösségbe, ahol megváltozott igényeivel minden lépését megnyomorítotttnak érzi. De a mezőgazdaság és a falu rendi formáinak a megkövültsége még nem is lenne elegendő ok egy különlegesen nagyarányú menekülésre, akkor sem, ha az életigények és a vágyak úgy megváltoztak, ahogy tényleg általában véve megváltoztak, ha ugyanakkor a városok és az ipari termelés nem nyujtanának egy hasonlíthatatlanul magasabb életszintet és megbecsültebb társadalmi rangot. A valóság azonban az, hogy a falusi a város legnyomorultabb kültelkét vagy legkietlenebb elővárosát is különb világnak érzi, mint a faluját, s a birtokos gazda is kíváncsiabbnak tartja a bankszolgai, rendőri, levélhordói állást vagy a gyári munkásságot, mint a maga szabad gazdaiságát. A magyar társadalomban tehát a jelenlegi fejlődési fokon nem a földtől menekülnek és nem a faluból, mint vidéki telepről, hanem a paraszt mezőgazdasági munkától és a rendi-paraszt életkeretet nyújtó falutól.

A menekülésnek két folyama van. A menekülők egy részét a város és más foglalkozás vonzása ragadja ki a mezőgazdaságból és a faluból, más részüket azonban a falu és a mezőgazdaság, mint létszámförlöttieket taszítja ki. Az előbbi részre áll a paraszt-ságból és a faluközösségből való menekülés tétele, ezek ugyanis valamilyen fizikailag elviselhető életet hagynak maguk mögött egy jobb reményében. A másik rész azonban egyszerűen a fizikailag lehetlenné vált létet hagyja el és valahol meg szeretne élni. Ez utóbbi esetben tehát nem a parasztságból való menekülésről van szó, hanem arról, hogy a mezőgazdaságban és a faluban lehetetlen a megél-

hetés, tehát akárhol másutt ezt keresi a menekülő. Nem nehéz azonban ebben az egyszerű megélhetésért való menekülésben is észrevenni a mezőgazdaság és a falu rendi-paraszt formáinak a szerepét, ha ez az ok nem közvetlenül érvényesül is. Mert, ha a mezőgazdasági termelés nem a hagyományos parasztgazdasági és uradalmi keretekben folya, s a falusi életet nem kötnék meg a rendi hagyományok, a megélhetésért menekülők legnagyobb része meg tudna élni a mezőgazdaságban és a falu világában.

Ugyenezeknek az okoknak a következménye volt a kivándorlás is akkor, amikor még lehetséges volt. Azok vándoroltak ki, akik más életet kívántak a paraszti helyébe, vagy egyáltalán meg akartak élni, miután a magyar mezőgazdaságban már nem élhettek meg. Hogy ezek legnagyobb része mennyire nem a földtől, a mezőgazdasági munkától és a vidéki élettől menekült, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában a legsikeresebben gazdálkodó farmerek és a legmegbecsültebb mezőgazdasági munkások lettek belőlük.

Már nem parasztok. Az országnak két területe van, ahol a parasztságnak sikerült elkerülni a különleges magyar fejlődési válságnak a legmélyebb szakadékait: az egyik a Kis-Alföld és az Észak-Dunántúl, a másik a Nagy-Alföld, közelebbről ennek is városai és tanyás nagyfalvai. A két területnek, mind parasztosodása, mind pedig a paraszt formákból való többé-kevésbé sikeres kilépése eltérő fejlődésmenet által következett be, az eredmény azonban nagyjában egyező: ezek a földművelők lényegében már nem parasztok.

A Kis-Alföld az a vidéke az országnak, ahol a legkorábban megindult a letelepülés, legkorábban földművelő paraszttokká lettek a földművelők, legkorábban megindult a rendi faluközösségek kialakulása.

lása, s vele együtt a nyugati szabású városiasodás és a fejlődés a török háborúk alatt sem szakadt meg tökéletesen. De a legszerencsésebb volt a helyzete ennek a vidéknek a nagy átalakulás korában is, nevezetesen a liberalizmus idején, Ekkor ugyanis fejlett városaiban: Pozsonyban, Komáromban, Érsekújvárott, Győrben, Sopronban és Szombathelyen erőteljes és nagyhatású polgári fejlődés indult meg, jelentékeny ipari termeléssel, nagy piacokkal, kereskedelmi forgalommal és városi fogyasztással. De ezen a vidéken futottak a nyugatra vezető fő közlekedési vonalak, ami egyfelől avval járt, hogy egyáltalán bekapcsolta a forgalomba a falvak legnagyobb részét, másfelől különlegesen előnyös helyzetet biztosított e vidék mezőgazdasági termelésének a Nyugat felé, elsősorban a Bécsbe irányuló kivitelben. Eza kedvezményezett helyzet avval az eredményel járt, hogy ezen a vidéken a mezőgazdasági termelés fejlődése jóval megelőzte az ország többi részét. A termelés szervezete itt szabadult meg legjobban rendi hagyományaitól, a legtöbb jól berendezett kisgazdaság ma is ezen a vidéken található, s a termelés tudománya is ezen a vidéken fejlett a legmagasabbra, amit jól jellemez az, hogy egyik legjelentékenyebb mezőgazdasági akadémiánk és legnagyobb kísérleti intézményünk itt van Magyaróváron. A gazdasági élet átalakulása magában véve is segítette a paraszt társadalomformákból való kibontakozást, de külön a társadalomfejlődés menete is lehetővé tette ezt. A nyugati határszélen volt leghasonlóbb a történeti fejlődés ahhoz, ami Nyugat-Európában ment végbe. Tehát legteljesebb volt itt a rendi fejlődés és Nyugat-hoz hasonlóan az elmélyült és intenzív rendi fejlődés folyamán születtek meg a polgári társadalom elemei, éppen ezért a polgári kor társadalomfejlődése itt sokkal mélyebben járó lett, mint akárhol másutt az országban. Ennek a vidéknek a parasztsága tehát a

legrégebbi idő óta és a legfolyamatosabban élt a paraszti formák között, éppen ezért a leg hamarabb és a legsikeresebben haladta is meg ezt a fejlődési fokot, miután lehetősége is nyílt rá. Ma már körülbelül abban a mértékben, mint Csehország, vagy Ausztria parasztsága, sokkal inkább agrár polgár és munkás, mintsem hagyományos rendi formák között élő paraszt.

A Kis-Alföld nyugatias fejlődésére mi sem jellemzőbb, mint a galántai Hanza szövetkezeti központ hatalmas fejlődése. Az agrárszövetkezetek mindenütt csak ott fejlődtek, ahol a mezőgazdaság és a mezőgazdasági népesség idejében polgárosodott, tehát még a kapitalizmus korai vagy középső korszakában, de semmiesetre sem az erős állami beavatkozás idején, és tudatos polgári érdekei szerint meg tudta teremteni termelésfejlesztő és értékesítő szervezeteit. Parasztok sohasem hoznak létre szövetkezeti szervezeteket, de öntudatos és érdekeiket felfogó mezőgazdasági vállalkozók sem tudnak már szövetkezeteket csinálni akkor, amikor az állami gazdaságpolitikai irányítás megmerevíti a gazdasági élet szervezeteit és kiváltságokkal kedvez egyes nagyvállalatoknak, s gazdaságpolitikai célok végrehajtására maga teremt szövetkezeti kereteket. A Kis-Alföld parasztsága még a szabadabb forgalom idején képes volt arra, hogy egy nagy szövetkezeti központot fejlesszen ki, miután mind gazdasági, mind társadalmi formáiban már polgárosodott annyira, hogy polgári érdekei szerint tudjon rétegződni. Így született meg az egyetlen magyar nyugat-északi szabású szövetkezeti szervezet, s éppen az utolsó pillanatban, mert a mai gazdaságpolitikai viszonyok között az ilyenfajta mezőgazdák sem formálhatnának már igazi szövetkezeteket. A Hanza szövetkezet éppen olyan gazdasági-társadalmi szervezete a Csallóköz és a Mátyusföld gazdáinak, mint

egy dán vagy holland szövetkezet. Jelentékeny és hatásos termelésirányítást folytat, beszerző és értékesítő szervezet, s ugyanakkor társadalmi szervezet, amelyben a gazdák kulturális és társadalmi törekvései is megformálódnak. Jellemző, hogy a szövetkezet lapjában széleskörű vita folyt az elmúlt évben arról, hogy nevezhetők-e ők parasztoknak vagy sem. A hozzászóló gazdák kivétel nélkül arra az álláspontra helyezkedtek, hogy ők mezőgazdák vagy földművelők, vagy polgárok, de semmiesetre nem parasztok már.

Az Alföld tanyás társadalmaiban egészen más fejlődési folyamat vezetett a paraszti formák hasonló fölbomlásához. Az Alföld volt mindig az a része az országnak, ahol a nyugatról jövő társadalmi formák nem tudták elég mélyre eresztetni gyökereiket, vagy éppen meg sem honosodtak végig a történelem folyamán. A középkori megtelepülés idején itt települetlenül maradtak a puszták és ezekre később a nomád hagyományokat felújító kunok települtek. Tehát már a török kor előtt is az Alföld területének nem jelentéktelen része kívül esett a földművelő parasztok falvaival és iparosok-kereskedők városaival betelepült nyugatias országterületen. A török hódoltság pedig még azokat a nyugati társadalmi formákat is elpusztította, amelyek a középkor idején kiépültek. A folyóközöket kivéve minden falu elpusztult, a földművelés visszafejlődött és a megmaradt népesség egy-egy pusztá közepén álló város falai között keresett menedéket, s a város határát legeltetéssel hasznosította olyasféle külső pásztorszállásokkal, amilyenek a honfoglalás korában a nyári szállások voltak. Ezek az összefutott helyek és ezek a pásztorszállások voltak a mai tanyásvárosok és tanyás nagyfalvak kezdetei. Ez a települési-gazdasági helyzet megszabta a társadalmi fejlődés irányát is. Már a török előtt sem voltak közönséges falusi parasztok a jászkun kerület

lakószai, hasonlóképpen kiváltságos helyzetű parasz-
 tok voltak néhány mezőgazda város lakói is, most
 ezekhez csatlakoztak a török korban a hajdu váro-
 sok és a katonai határőrvidék szabad telepei, s
 mellettük a falvakból összefutott városok is a
 jobbágyfalusinál szabadabb helyzetet tudtak ki-
 harcolni, tehát általában a török után nem a szabály-
 szerű rendi keretekben indult meg a társadalom
 újjáépülése. Később már minden rendiesítő törekvés
 hiábavaló lett, mert a vármegyék uralma alól föl-
 szabadult községek saját autonómiát, önálló társa-
 dalmi formákat fejlesztettek ki, s később a vár-
 megye és a földesurak visszatérése idején már volt
 erejük ahhoz, hogy szabadságukat nagyjában fönn-
 tartassák. Ez a parasztság tehát kikerülte a falusi-
 jobbágyi paraszttá nevelődés iskoláját, s a tanya-
 rendszer révén kész intézménye volt arra, hogy a
 mezőgazdasági termelés fejlesztését városi vagy
 nagyobb autonóm községi keretben, s közvetlen vár-
 megyei és földesúri irányítás, illetve ellenőrzés
 kikerülésével valósítsa meg. Ilyen történeti alakulás
 tette lehetővé, hogy még mélyen benn a rendiség
 korában az Alföldön már polgárparaszti társadalom-
 formák alakuljanak ki, s ezek a teljes parasztságba
 való viisszasüllyedés elkerülésével egyenesen fejlőd-
 jenek a polgári társadalom koráig. A török után
 sajátos polgáris, civis formaképződés indult
 meg az Alföld parasztközségeiben, úgyhogy amikor
 a polgári korszak beköszöntött, ez a parasztság már
 erőteljesen kibontakozott a rendi paraszt formákból.
 Természetes tehát, hogy a polgári társadalom lég-
 körében sokkal sikeresebben haladt tovább ezen az
 úton, mint a falvak parasztsága, amely csak most
 léphetett erre az útra. Különösen sikeressé tette az
 alföldi parasztság ilyen irányú előrehaladását a
 tanyarendszer avval, hogy egyrészt a termelőhelyi
 üzemekben sokkal sikeresebben haladt előre a

piaci termelés kifejlődése, másrészt pedig avval, hogy a tanyákon termelő mezőgazdák egy-egy nagyobb községi szervezetben éltek, s ezek a városi központok egy-egy nagy agrárpiacnak a színhelyei lehettek. Így jutott oda az alföldi parasztság, hogy termelésében legalább is utolérte a nyugati határszél mezőgazdáit, sőt ezenfelül számos nevezetes mezőgazdasági világmárkát produkált és egészen véve a magyar mezőgazdasági termelésnek a törzse lett. A gazdasági előrehaladással együtt társadalmi formái is odafejlődtek, hogy ma már alig mondhatók parasztoknak, sokkal inkább mezőgazda polgárok és mezőgazdasági munkások, sőt szakmunkások (kubikosok, kertmunkások).

A *«polgárosodás»*. A parasztság társadalmi fejlődésének szükségszerű útja az, hogy kilépjen rendi-paraszt társadalomformáiból és az érvényes szervezetben helyezkedjék el a megfelelő helyen és az ennek megfelelő formákat vegye fel. Miután pedig az a társadalomrend, amely a rendi struktúrát főlvaltotta, s ma is érvényes szerkezeti rendje a rétegződésnek, nem más, mint a polgári társadalom, nem történhet másképp, mint hogy a parasztság ebbe illeszkedik bele, s különböző rétegei szerint ennek a szerkezetnek a megfelelő helyén helyezkednek el. Ennek az átváltásnak a folyamatát nevezzük polgárosodásnak, ami tehát pontosan azt jelenti, hogy a parasztság főlbontja rendi szerkezetiségét és a polgári társadalomba illeszkedik be. Sommásan: a paraszt mezőgazda polgárrá és kispolgárrá vagy mezőgazdasági munkássá válik.

Ez a folyamat kikerülhetetlen szükségszerűséggel folyik, s tényezői már annyira készen vannak a magyar társadalomban, hogy a folyamat teljes végbemenete már csak aránylag rövid idő kérdése. A technikai változások, a gazdasági élet könnyörtelenül

kapitalizálódott szervezete és az egész emberi-társadalmi atmoszféra megváltozása mind olyan tényezők, amik a parasztság életét oly gyökeresen átalakították, hogy képtelen továbbra is paraszt formái között élni. Miután azonban a magyar társadalom rendi formáit sem a magyar polgárság, sem a magyar munkásság eleddig még nem semmisítette meg, sőt félreérthetetlenül nem is érvénytelenítette, a parasztság ugyanakkor, amikor ledobja a paraszt formákat, nem egy egyértelmű polgári társadalomstruktúrával találja magát szembe, hanem csak egy nagyjában polgári, sok részében még mindig rendi szerkezetiség fogadja. Az átváltás menete azonban nem lehet más, mint hogy érvénytelenné válnak és fölbomlanak a lehetetlenné vált formák és a helyükbe azokat veszi át a parasztság, amelyek érvényesek és a társadalom gyakorlatában élnek. Ezért van az, hogy a magyar parasztság átalakulása nem egyszerű polgárosodás, hanem asszimilálódás a magyar társadalom csak nagyjában polgári rendjébe.

Éppen ezért, ha nagyon élesen akarjuk megjelölni a magyar parasztság átalakulását, nem is polgárosodásnak, hanem egyszerűen csak parasztiatlanságnak, a paraszttrendi formákból való kiszabadulásnak kell neveznünk. Nevezetesen az átalakulásban csak az a kétségtelen, s ha nem is befejezett, de megmászhatatlan tény, hogy a parasztság érvényteleníti, fölbontja és leveti a rendi paraszt formákat. Hogy ezután milyen társadalmi formába kerül, hogy vajjon úgy, ahogy ma van a magyar társadalom, egyszerűen beleasszimilálódik, vagy éppen felszabadulásával egy polgáriasabb szerkezetet formál ki, vagy éppen maga teremti egy másfajta szerkezetiséget, ez mind még nem meghatározott társadalmi valóság, hanem a jelenlegi társadalomalakulásnak a mindennapi problémája és a politikai harcoknak az anyaga.

Ez a magyar parasztság átalakulásának a tényállása. Az átváltáshoz természetesen értékelést is fűzhetünk, tehát helyeselhetjük a változást vagy helyteleníthetjük, azonban minden helyes értékelés előfeltételeképpen az átalakulásnak a tényét föltétlenül alapul kell venni. Nevezetesen azt, hogy a parasztfarmákából való kilépés a végéhez közeljáró folyamat, a tényleges, nagyjában polgári szerkezetbe való betagolódás pedig erőteljesen megindult.

A visszaparasztosodás. Aki nem a parasztság válságos világának a való tényei között él, hanem akár a polgárság, aki a munkásság körében, vagy éppen egy társadalmonkívüli emberi magánosságban, s a parasztságot csak írói vagy politikai elképzeléssel nézi, az méltán úgy érezheti, hogy korunk társadalmának nem az a főproblémája, hogy a parasztság átalakulása hogyan megy végbe. Az ilyen szemlélet közelebből érzi a polgári társadalom belső válságát, a városi élet embertelenségét, a technika veszedelmességét, az egyéniség és az önzés eltévelyedéseit vagy a munkásság belső válságát, a tudatos munkásságnak a kispolgári önzés és a tudatot elhomályosító nyomor tébolya közt való felmorzsolódását vagy az emberség lealacsonyodását és veszedelmét, a társadalom elgépiesedett és mégis bizonytalanná vált üzemének a zavarait, az ember és a világ természetével való tévelygő szembefordulást és egyéb megszámlálhatatlan jeleit az ember és a társadalom válságának. Ha pedig politikai értékeléssel nézi az ilyen szemlélet a világot, akkor egyenesen úgy találhatja, hogy éppen most lépni ki a parasztságnak abból a formából, amely századokon keresztül a lét biztonságát és az emberségnek nem legmagasabbfokú, de megbízható érvényesülését jelentette, s éppen most szívdógni föl a nagytársadalomba, amikor ennek minden alkatrésze bizonytalan és egész üzeme megzava-

rodott, legalább is szükségtelen, ha ugyan nem veszedelmes. Arra is könnyen hajlik az ilyen szemlélet, hogy a parasztság földhöz és természethez tapadó és az emberi természet követelményeihez százados próba folyamán alkalmazkodott társadalmi formáit nagyon is elviselhetőeknek ítélje, sőt olyanoknak, amelyek alkalmasak arra, hogy az egész társadalmat visszavezessék a helyes társadalmi formák megtanulásához. Éppen ezért azt meri javasolni, hogy nem szabadulni kell ezektől a formáktól, hanem éppen visszahúzódni beléjük, még ha növeli is ez a bajt, s majd ha kitombolta magát a nagytársadalom zavargása innen kezdeni újra egy emberségesebb társadalom szerkezetének a fölépítését.

A parasztság számára és a parasztság állapotát közvetlenül átélő számára ez az általános emberi vagy nagytársadalmi szemlélet teljességgel érthetetlen. Először is, az a közvetlen és letagadhatatlan tény, hogy abban a tényleges állapotban, amelyben ma él a parasztság, tehát kitágult életigényekkel egy szorító formában, lehetetlen élni. Ez a lehetetlenség nem politikai vagy jelképes értelemben áll fenn, hanem tényként érvényes. Egyszerűen nem lehet elviselni, úgy, mint ahogy azt sem lehet elviselni, hogy az ember nyakánál felkötve lógjon egy kötélen, s húzza lefelé a nehézkedés. Másodszor pedig, ha valamilyen csudálatos önfegyelmezés vagy szuggesztió révén vissza tudna is húzódni a parasztság hagyományos formáiba, akár azért, hogy e sztrájkot jelentő lépésével maga iránt jobb belátásra szorítsa a társadalom többi tagjait és csoportjait, akár mert ezzel az újjáépülés kezdeményezését akarja magának megtartani, akkor nem mást tenne, mint hogy még egyszer lemondana arról, hogy valaha is alakító tényezője legyen a társadalom üzemének, miután a paraszt társadalomformák ennek a lemondásnak a különlegesen nehezen fölbontható pecsétjei. Végül

pedig a társadalom élete nem egyszerű belátáson vagy szándékon fordul sarkaiban, hanem az átéléseknek, a kényszerűségnek, a harcnak, próbálkozásnak és a megegyezéseknek megszámlálhatatlan kisebb-nagyobb tényein halad, tehát nem lehet a parasztsággal megértetni, hogy a városi-polgári társadalomformák nem jobbak, mint a parasztiak, amikor a saját helyzetét mindennap elviselhetetlennek érzi és a másikat különbnek, jobbnak és emberesebbnek hiszi. Erről kizárólag csak akkor győződhet meg, ha maga is átélte már azt a világot és résztvevője e világ válságának.

A visszaparasztosodás eszméje tehát, akármilyen indokból és akármilyen célért merül is föl, teljesen kívül esik a társadalmi valóságok síkján, s még mint politikai eszme is érvénytelen, mert semmi kapcsolata sincsen a parasztság valóságos helyzetével és fejlődési útjával. Azért lehet belőle politikai mozgalom, csak hogy nem a parasztság politikai mozgalma. Evvel az eszmével politikai mozgalmat lehet csinálni a rendi formákhoz ragaszkodó urak, papok és egyéb konzervatívok között vagy azok közt a városiak között, akik emberileg megundorodtak a város és a polgárság formáitól és egy tisztább életet szeretnének kezdeni paraszt formák között. A parasztság számára minden mozdulás avval kezdődik, hogy kilépni a paraszt formákból és részesévé lenni a nagytársadalom életének. Képletesen: kilépni az alvilágból, fölmászni a pince homályosságából. Mindegy, hogy mi van a parasztságfölötti szinten, ami van, az kell, a lényeg az, hogy benne lenni. A parasztság fölszabadulási folyamatában tehát nem is elsősorban a polgári világba való betagolódás törekvése érvényesül, hanem az az általánosabb törekvés, hogy benne lenni az egész társadalom életében, s nem kirekesztve lenni, egy belterjes alvilági életre szorulva, s ebből soha ki nem mozdulni. S ebben mélységes igazság van: a parasztság csak úgy válhat még egyszer

aktív tényezőjévé a társadalomnak, ha kimozdul passzívva merevült helyzetéből és részese lesz az egész társadalom üzemének. Nem számít, hogy ez a nagytársadalmi üzem általános érvénnyel jó vagy nem jó, az érvényes törekvés az, hogy benne lenni, mert ez az életnek az egyetlen lehetséges társadalmi formája ilyen technikai és ilyen emberi föltételek között. Éppen ezért a parasztság, mint egy tömb, egyedül a főlzabadulás érdekében kapható együttes mozgalomra. Ilyen körülmények közt tehát a parasztság mozgalma egyedül a főlzabadulása lehet és semmiképpen sem a visszaparasztosodásé. Ha majd egyszer főlzámolta már rendi társadalomformáját, s aktív részese a nagytársadalom életének, akkor számára is aktuálisakká lesznek mindazok a kérdések, amelyeket ma olyan égetőknek érez a polgári társadalom. Tehát a gép veszedelme, az egyéniség eltévelyedése stb., s akkor majd esetleg kapható lehet olyan eszmények vállalására, amilyenekre a visszaparasztosodás jelszava most akarja rábírní.

Mert a visszaparasztosodás eszméjének nem a magyar társadalom viszonyai között, hanem általában véve, van értelme. Igaz az, hogy most olyan állapotban van a társadalom, amelyben csak egy ember-ségesebb formaképződés állíthatja vissza a társadalom megnyugtató rendjét, s az is igaz, hogy ilyen objektíválódás csak olyan életteljes, természetközeli és teljes emberek közötti helyzetben indulhat meg, amelyet legjobban a mezőgazdasági életkeret tud nyújtani. Érvényes formaképződés azonban nem fiktív elemekkel, hanem csak valóságos társadalmi erőkkel indulhat meg, tehát ha mezőgazdasági keretben történik is e fajta kezdeményezés, azt nem parasztok tehetik meg, hanem olyanok, akik átestek a város és a polgári élet élményén és annak kiegészítő ellentétékeppen kívánnak másfajta életet élni és másfajta társadalmi formákat alakítani ki egymás között.

Parasztok a mai magyar társadalomban.

Parasztgazdák.

A telkes-jobbágy és a polgárgazda. A magyar társadalom, annak ellenére, hogy alaprétegét egy nagy rendi tömb: a parasztság adja, s annak ellenére, hogy felsőbb rétegében is nagyon sok rendi-úri forma megtartotta érvényét, mégiscsak polgári társadalom. Szerkezeti elve ennek megfelelően alapjában véve a gazdasági erők és érdekek szerint való rétegződés, s az összes rendi maradványok már csak módosítói ennek a polgári szerkezetiségnek. S miután már a parasztság is mélyen benne van az átalakulás válságában és számottevő részében fölbontotta a rendi formákat, a parasztságot is a polgári társadalom rétegződési elve szerint vizsgálhatjuk meg, mint a mai magyar társadalom legnagyobb tömegű összetevőjét.

Az átalakulásnak éppen a jelenlegi szakán az a helyzete a parasztságnak a magyar társadalomban, hogy fekvése és szerepe már polgárias, ezt a helyzetet azonban részben még paraszt formák között tölti be. Éppenezért ma már nem beszélhetünk egységes parasztrendről, hanem polgári értelemben a parasztság osztályrétegződését kell megállapítanunk avval a hozzátevással, hogy polgári, kispolgári vagy munkás osztályhelyzetében a parasztság egy része, bizonyos mértékben egésze, rendi-parashti

formákkal él. Se nem rend, se nem osztály, tehát a parasztság, hanem a szabályszerű polgári osztályrétegződésnek az együttese, közös rendi-paraszti társadalomformákkal.

Amikor jobbágyrend volt a parasztság, akkor is csak rendi társadalomformái voltak közősek, tényleges gazdasági viszonyaiban igen széles skálán rétegződött. A különbség azonban a mai állapottal szemben lényegbevágó. Akkor a társadalom nagy szerkezetében egyértelmű rendi helyzete volt a parasztságnak, s ezért a különböző gazdasági viszonyok között élő paraszttrendűeket nemcsak a közös társadalmi forma, hanem a faluközösségben reális összetartozás, közös társadalmi üzem fogta egybe. Ma azonban a gazdaparaszt és a parasztmunkás között csak a hagyományos rendi eredetű forma a közös, egyébként a gazda és a munkás érdekei szerint más-más társadalmi körbe kapcsolódik, s a bensőséges közösség helyett most már a szembenállás a realitása egymáshoz való viszonyuknak.

A jobbágy telkesgazda és a mai parasztgazda egészen másképpen fekszik tehát a társadalomban és egészen másként viszonyul az alsóbb parasztrétegekhez, tekintet nélkül arra, hogy milyen mértékben él még parasztformák között. A telkesjobbágy is gazda, aki rendelkezik egy gazdaság és az abban dolgozók fölött, azonban társadalmi helyzete és magatartása nem egy tárgyi gazdasági helyzeten, a telek birtokán nyugvó önérvényű hatalmat és fölülállást testesítenek meg, hanem egy kis közösség hagyományaiban élő és személyi összefüggésekben meghatározott szerepet. A telkesjobbágy tehát, azért mert gazda volt, nem volt önálló és szabad existencia polgári értelemben véve, hanem egy meghatározott előlálló szerepnek a betöltője, aki csak azt tehette, amit a földesúr felé, s a családtagjai és a munkásai felé a hagyományos formák szerint tennie kellett.

Ezzel szemben a polgárgazda nem egy szerepnek a viselője, hanem egy földbirtoknak az ura, s ez a földbirtok tárgyi érvénnyel biztosít számára egy meg nem határozott szabad helyzetet, amelyet úgy tölt be, ahogy jónak látja, s ebben a kérdésben ahhoz igazodik, akihez éppen jónak látja. A mai társadalomban minden paraszt gazdának megvan ez a tárgyiisan biztosított szabad gazdai helyzete, a különbség csak ott van köztük, hogy a parasztfarmák hagyományosságában élő még igazodik a régi előírásokhoz ennek a gazdai szerepnek a betöltésében, a polgárosodott gazda pedig gátlás nélkül követi érdekeinek a szavát.

A gazdai helyzet megváltozása átalakította a gazda és a munkásparaszt közti viszonyt is. A jobbágykorban nemcsak a faluközösség formarendszere kötötte a telkesgazdát, hanem a gazdai szerepnek intézményes vezetői rendeltetése is volt ebben a közösségben. Tehát a paraszttársadalom autonómiáján belül föltétlen vezetői szerep illette meg a gazdákat bizonyos területeken, s általában véve ők voltak a faluközösségek formaképződésének az irányítói, s a közösség minden tagja utánuk ment. A polgárgazdának már nincs ilyen intézményesen biztosított vezetői szerepe. A polgári értékelés szerint kijáró presztizs megilleti a föld birtokosát, azonban ebből a presztizsből nem származik föltétlenül vezető hatás. A maga gazdaságában föltétlen vezető lehet munkaadói jogánál fogva, azonban kifelé a társadalom felé csak akkor számíthat komoly és bensőséges követésre, ha ezt külön teljesítményekkel megszerzi.

Abban is megváltozott a helyzet, hogy a jobbágykori faluközösségben az egész falu egy társadalmi hatóterület volt, amelyen minden hatás végigment, éppen ezért egységes kultúrája volt a falunak. S ebben az egységes társadalmi körben teljesen benne élt a telkesgazda éppen úgy, mint az utolsó falu-

széli zsellér, csak éppen bizonyos elsőbbsége, illetve vezetői szerepe volt biztosítva. Ma, akár a legkisebb falu sem ilyen egyetlen hatásterület, még kevésbé a tanyás agrárvárosok, hanem külön körökre parcelázódik még a parasztságon belül is, minek következtében körönként külön hatások érvényesülnek és külön kultúra alakul ki. Ezért ma már nem azonos a gazda és a munkás kultúrája akkor sem, ha egyébként mind a két réteg még paraszti formák között él. Egészen más az érintkezési köre egyiknek és a másiknak, s egészen máshonnan kap hatásokat az egyik és a másik.

Az átalakulás azonban egyet nem változtatott meg: azt, hogy a gazda a régi társadalomnak is, meg az új társadalomnak is élenjáró, jellegadó rétege. Éppen ezért a paraszt társadalmi formák fölbomlásában a gazdákon mérhető le legjobban az átalakulás, s az is a gazdákon ütközik ki legnagyobb mértékben, hogy a rendi paraszt formák milyen kibékíthetetlen ellentétbe kerültek a való élettel. Vizsgálódásunkban ennél fogva azt a rendet követjük, hogy a polgári helyzetük szerint föltétlenül gazdaparasztokat, tehát azokat, akik birtokuk nagysága miatt okvetlen idegen munkaerőre szorulnak, parasztságuk, illetve polgárosodásuk mértéke szerint csoportosítjuk, viszont a parasztság többi rétegét polgári helyzete szerint csoportosítva vizsgáljuk ma érvényes társadalomformái szempontjából.

Jobbágyparaszto. Az országnak azokon a vidékein, ahol az átalakulás hátramaradt, sommásan úgy jellemezhetjük a parasztságot, hogy még paraszto. Ez azt jelenti, hogy megváltozott társadalmi környezetük és a megváltozott életmenet ellenére sem szabadultak ki a jobbágykori paraszti formákból, tehát polgári társadalmi helyzetben is úgy élnek, mintha jobbágyok lennének.

Ilyen jobbágyparaszt társadalmak ma már csak a Palócföldön, a Fölső-Tisza mindkét oldalán, a Dunántúl belső vidékein és Erdélyben vannak, itt is kizárólag apró vagy közép nagyságú falvakban. Ezeknek a falvaknak a társadalma sok tekintetben ma is olyan faluközösség, mint volt a jobbágyság korában, annak ellenére, hogy mind külső, mind belső életviszonyaik gyökeresen megváltoztak. Akármilyen fogyatékos legyen is a közlekedése egy-egy ilyen falunak, mégis ezerféle úton éri egy megváltozott világ hatása, s ha más nem, gazdasági viszonyai tökéletesen átalakultak. Ha ennek ellenére érvényben maradnak a hagyományos paraszti formák, az nyilvánvaló ellentétnek a feszültségét jelenti, éppen ezért ez a parasztság sem a jobbágykor kiegyensúlyozott, s ha nehezen is, de biztonságok közt élő parasztsága már, akkor sem, ha külső formái után ítélve annak látszik. Egyrészt sajátságosan megromlott: egykés és fáradt, más részük pedig minduntalan szembefordul hagyománya kötelező erejével és szabadulni igyekszik belőle. Úgy ahogy ma szemlélhetők, ezek a falvak egyáltalán nem egy állapotot és egy megnyugodott struktúrát képviselnek, hanem egy mindinkább gyorsuló folyamatú átmenetnek egyik szakát. Mindegyik ilyen falu útban van a felé, hogy vagy úgy visszájára fordítsa paraszti formáit, mint az egykés falvak, vagy úgy polgárosodjék, mint az előrehaladottabb fejlődésű falvak. Egyik előbb van ezen az úton, másik hátrább, hamarosan azonban mindegyik utóléri az előttejárókat.

E konzervatív paraszttársadalmak fejlődési zavarát és feszülő ellentéteit a legteljesebben képviseli a reprezentatív vezetőréteg: a gazdák. A jobbágyparaszt gazda a legkiáltóbban korszerűtlen alakja a magyar társadalomnak.

Gazdasági helyzete föltétlenül polgári. Nagy,

gyakran óriási tőkének a birtokosa, egy öröklött gazdaságnak a vezetője, s két-három család munkarejének az ura. Akármilyen elmaradott és forgalomból kieső legyen is a falu, amelyben él, valamilyen piaci lehetősége van, s összes életviszonyai szorítják arra, hogy minél többet termeljen a piacra. Mégis gazdasági tevékenysége ennek a helyzetnek ellenére tisztára jobbágyparaszti. A termelés, amit folytat, nem számító árutermelés, hanem részint a házi szükséglet, részint a hagyomány által megszabott sokoldalú termelés. Az ilyen parasztgazda gazdasága tehát semilyen irányban nem specializálódott. Van szőlője, van legelője, rétje, búza-, kukorica-, takarmánytermelése, valamennyi veteményföldje, mindenféle állatai, gyakran mindegyikből sok van, de egyiknek a termelése sem válik mesterséggé, ezt az összetett üzemet a hagyományos paraszti módszerrel vezeti és minden termelési ágában öntudatlanul végzi azt, amit a megfelelő időben szokás végezni. Ilyen termeléssel természetesen keveset tud piacra vinni, pénztartozásai pedig aránylag nagyok, tehát könnyen előfordul, hogy adóssággal kell megterhelni a birtokot és egyáltalán gyakran nehézségekkel küzd. Az eladósodások rendkívüli aránya igen nagy részben írható az ilyen parasztbirtokokon a hagyományos kezelés számlájára. Az eladósodás szükségszerű következménye annak az ellentétnek, ami ennek a gazdálkodási formának a természetében van. Az ilyen egzisztencia helyzete polgári, tehát olyan pénzbeli közterhek, beszerzési költségek és egyrészen olyan pénzbeli munkabérek terhelik, mint amilyenek egy ilyen vállalatra a kapitalizmus rendszerében nehezednek. A gazdaság termelése ezzel szemben jobbágyparaszti mértékű, tehát természetes, hogy nem mindig tud elegendő pénzbevételt produkálni. Annál kirívóbb az aránytalanság, mert az ilyen parasztgazda éppen annyit dolgozik egész családjá-

val, mintha nem is birtokos lenne, s a fogyasztás, amelyre a család hajlandó, teljesen paraszti szintű, tehát alig haladja meg azt a mértéket, amit egy munkás fogyaszt. Minden bénító ellentét ellenére akad az ilyenfajta jobbágyparaszti gazdaságok közt olyan is, amely gyarapodik. Ez a vagyonosodás azonban sohasem a termelés saját erejéből következik, hanem mindig valamilyen más okból. Vagy azért, mert a közönséges mértékű, tehát siralmasan kevés termés piaci konjunktúrát élvez — ilyen volt a világháború utáni évek búzikonjunktúrája — vagy azért, mert a gazda családja végez mérhetetlen mennyiségű munkát, hogy a munkabérkiadást megtakarítsa vagy a fogyasztástól vonnak el mindent, amit csak lehetséges, egyrészt a gazda család fogyasztásából, másrészt a cselédek ellátásából. Ezért mondják sokhelyt a munkások, hogy «inkább szolgálják a zsidót hiriért, mint a parasztot bériért», s ezért igaz az a közkeletű vélemény, hogy a gazdaparasztok fogyasztása is szánalmasan alacsony színvonalú.

A jobbágyparaszt gazda egy pontban illeszkedett bele polgári helyzetébe: mérhetetlenül erős öntudattal birtokolja a földjét. A földmítsz, a földhöz való ragaszkodás ennek a paraszttípusnak a sajátja. Még csak három-négy nemzedéke annak, hogy kizárólagos tulajdonnal tartja kezében a földet, de ez az idő elég volt ahhoz, hogy a földtulajdonnak a mélységes öntudata teljes keménységében kifejlődjék. Ez a tulajdonosi öntudat azonban nem ugyanaz, mint az úri vagy a tőkéspolgári birtoklás öntudata. Ez teljesen irracionális paraszti magatartásban nyilvánul meg. Nem abban nyilatkozik meg, hogy a szabad földtulajdonnal most már tetszése és érdeke szerint vállalkozik, tehát úgy termel rajta, ahogy kedve tartja, vagy él avval a szabadsággal, hogy bérbeadja és élvezzi a járadékot, még csak azt a törekvést sem váltja ki, hogy

a földön építsen valamit, szép kultúrát vagy tanyát, vagy erdőt, vagy gyümölcsösöt, egyszerűen abban teljesedik ki a birtoklási tudat, hogy a földesgazda méltóságos magatartásával forog a világban. A birtok ténylegesen semmi pozitív előnyt nem hoz számára. Nem él jobban és nem dolgozik kevesebbet, mint ha kevesebb földje vagy csak bérlete lenne, nem vállalkozik a földjével alkotó föladatakra és egyéni teljesítményekre, amelyek becsvágyát elégíthetnék ki, nem él a birtoknak avval az polgári előnyével, hogy a járadékából él, egyszerűen csak azt élvezi, hogy van. Lehet, hogy egy munkás sokkal jobban él, lehet, hogy egy bérlő sokkal jobban termel, mégis messze ezek fölött érzi magát a földesgazda, mert földje van. Mintha az hiányzott volna még a paraszttéletforma teljességéhez, hogy a földet beavatkozás, háborítás és felügyelet nélkül bírja és a természettel megszabott kötelesség nélkül rendelkezze.

A földbirtoklásnak ez a teljességgel paraszti magatartása valóban nemhogy megtörte volna a jobbágy-paraszt gazdák paraszti életformáját, hanem még inkább teljessé tette azt. Éppen olyan saját formái által kötött élet ez, mint a jobbágykorban volt, éppen úgy minden lépést hagyományos formák szabnak meg, s ezeknek a formáknak éppen úgy az az értelme, hogy ez egy önálló földhözköötött világ, csak most a föltétlen és kizárólagos birtoklás tárgyi alapot biztosít számára. Tehát most már nem úrbéres viszony tartja szokásszerű érvényben a paraszti élet törvényeit, hanem a saját föld. Nyilvánvaló a helyzet teljes ellenmondása. Rendi paraszt társadalomformák, amelyeket egy polgári birtok tart fenn. Minden esetben csak idő kérdése, hogy mikor válik tudatossá az ilyen gazda előtt, hogy a földbirtoka nemcsak arra jó, hogy azon paraszt biztonságban éljen, sőt gyakran erre nem

is jó, ellenben becsvágyó és haszonratörő polgári termelést folytathat rajta, vagy bérbe adhatja és élhet a járadékából nem is paraszt módon, hanem polgári jólétben. A fiatalabb nemzedék már halad is előre ezen az úton. Az a rész, amelynek polgári becsvágya van, szeretne többet, jobbat és újabbakat termelni a családi birtokon, az a rész pedig, amelyik egyszerűen csak jobban és könnyebben szeretne élni, szívesen adná bérbe a földet, s menekülne a paraszti munkától és a paraszti élettől. A hagyományt erősen őrző öregek még gátolják ezt a folyamatot, azonban kihalásuk után már semmi sem fogja föltartóztatni.

Nemesparasztok. A rendi korszakban igen nagyszámú nemesrendű is élt jobbágytelken, a jobbágyhoz hasonlóan földművelést folytatva. Ezeknek az «egytelkes», «armalista», «bocskoros» nemeseknek a nemesrendűsége az «una eademque nobilitas» elvé-nél fogva kétségtelen volt, azonban tényleges társadalmi helyzetük mégsem volt azonos avval, amelyben a jobbágytartó nemesek éltek. Egyfelől azért nem, mert nagyjából részben parasztként dolgozó kisbirtokosok vagy éppen zsellérek voltak, másfelől pedig azért nem, mert bár politikai jogaik általában érvényben voltak, politikai szerepük mindig alárendelt volt. Mindamellett mégsem voltak közönséges parasztok.

A paraszti létnek éppen az a lényege, hogy egy társadalmi szerkezetnek az alsó helyeit foglalja el, s azokat különválva a felső rendektől a magaképezte formákkal tölti ki. Tehát a parasztnak a rendi társadalomban nincsen földtulajdoni joga és nincsen megjelenési és szavazati joga a nemesi testületekben, szóval éles és határozott formák tartják mindig távol a nemesrendűtől. A nemesrendű mindig önálló egzisztenciája a társadalomnak, a pa-

rasztrendű pedig mindig alárendelt. S ez a különbség a mindennapi élet legkisebb mozzanataiban is határozottan elváló formákban nyilatkozik meg. Tehát ha paraszttelken gazdálkodó vagy éppen parasztgazdának dolgozó zsellér volt is a nemesrendű, éppen társadalomformái mindig megkülönböztették a paraszttól. A nemes akkor is nemzeti úr volt, ha a parasztok kondáját őrizte, vagy az eke után ment, s mindig előre várta a paraszt köszönését és nemzetségét úgy tartotta számon, mint egy kiváltságot biztosító eredet varázsszerét. A paraszti munka amit végzett, csak osztályhelyzet volt számára, tehát a tényleges erőviszonyok aktuális, de mindig átmenetinek hitt következménye, nemessége ellenében egy általánosabb és elvontabb érvényű társadalmi rang volt, amit elvileg mindig vissza lehetett állítani régi fényébe. Tehát ha győzte pénzzel az iskoláztatást, vagy stipendiumot tudott szerezni gyermekének valamely kollégiumban, akkor akár szolgabíró vagy alispán lehetett a fiából. ami paraszt számára mindig majdnem lehetetlen volt. Annak ellenére tehát, hogy a valóságos élete egyező volt az ilyenfajta nemesnek a parasztéval, ez nem semmisítette meg nemesrendűségét, tehát nem tette a parasztokkal közös társadalmi forma viselőjévé.

A parasztrendű földművelőnek és a földet művelő bocskoros nemesnek a rendi, tehát tárgyi társadalomformai különbsége életük minden hasonlósága ellenére sem csak elvi megkülönböztetés, hanem reális társadalmi valóság, amely mindenkor és mindenütt éles határokbán nyilatkozott meg. Ahol a dolgozó nemesek egy-egy jobbágyi faluközösségben laktak, ott személyi kiváltságot jelentett a hasonló életkörülmények között élő nemesnek a külön rendi állás. Tehát ha telke nemesi telek volt, akkor maga volt saját magának a földesura, s így

nem viselt úrbéri terheket, s még ha telke parasztelek volt, vagy nem is volt telke, sem tartozott úriszék alá, ügyei nem tartoztak a parasztbíró hatáskörébe, résztvehetett a megyegyűlésen, s a paraszttal való érintkezésben előjogok illeték meg. Szóval mindig mentes volt egy idegen hatalomnak való alávetettségétől, holott a paraszthelyzetét éppen ilyen alávetés szabta meg. Ahol pedig egy egész falu volt nemesi település — az ismertebbek Bori a Garamvölgy mellett, Nemeskide Erdélyben, Aporka Pest megyében a Duna mellett — ott nem személyi kiváltságok közt, hanem egy önálló nemesi társadalmi üzemben éltek a dolgozó nemesek. Tehát ugyanolyan technikai föltételek között, mint a parasztfalvak, egészen másfajta közösséget és társadalmi formarendszert alakítottak ki. Látszólag ugyanúgy dolgoztak és ugyanúgy érintkeztek egymás közt, mint a parasztek, mégis ennek a társadalmi üzemnek egészen más szabályai voltak, mint a parasztekének. Ez a közösség nem alatta volt a társadalomnak, hanem benne élt, s az egyének, akikből a közösség összetevődött, nem alattvalói rangú egyének voltak, hanem szabad és önálló exisztenciák. Éppen ezért ez a társadalom nem az alattvalói és szolgálatot teljesítő társadalmi szerepnek a formáit alakította ki, hanem önérvényű szabad életnek a kereteit. Mindenekelőtt gyökeresen más volt a nemesi községek munkásmagatartása. Dolgoztak ezek is, azonban nem egy állandóan szorító morális munkakényszernek a hatása alatt, hanem szükség szerint; ha kellett többet, mint a parasztek, s ha lehetett sokkal kevesebbet, vagy éppen semmit. De legfőképpen abban különböztek a paraszttól, hogy nem állott egész életük a munkának és a termelésnek állandó nyomása alatt. Házuk akkor is udvarház volt, ha éppen olyan nádtetejű sárépület volt is, mint

a parasztké, mert önálló lakórészek voltak benne, étkezésük sem csak a szükséges munkaközi falatozás volt, hanem önálló és külön átélt aktusa az életnek. Mindezekért a parasztok érthetetlenül nagyzolónak tartották őket, noha végeredményben nem éltek jobban, mint a parasztok, csak más formák között és szabadabban.

A fejlődés mai szakán már igen elmosódott a különbség a nemesrendű és a parasztrendű földművelők között. Egyforma jogú szabadok lettek, s ugyanabban az átalakult társadalomban élnek, mégis az eltérő mult igen sok maradványa fönnmaradt köztük. A kideiek például ugyanakkor, amikor a környéki félig-meddig polgárosodó parasztok városias-polgárius ruhában járnak, gazdasztes-úrías csizmát, nadrágot és disznósörtés kalapot viselnek, s míg a volt jobbágyközségek szórakozása a mozi és a billiárd, ők vadászni járnak és a lovaikat futtatják. Mégjobban kiütözik a különbség Bori esetében. A garamvölgyi falvak lakói egykés fáradt parasztok, akik polgárosodó formák között lassan pusztulnak és értelmetlen cifrálkodással és jólélessel fordulnak szembe paraszti multjukkal. Közvetlenül mellettük Bori életképes és fejlődő község, nemes eredetű lakossága ma is keményen dolgozik, szigorúan és mértékletesen él, bőven szaporodik, s nemcsak más pályákra küldi fiait, hanem mint földművelőket is az egész környékre rajoztatja széjjel. Tehát egyedül az elvi értelműnek tetsző hagyomány és formakülönbség lehetővé tette, hogy ez a szabad és önálló nép fejlődjék és gyarapodjék, míg a másik, lenyűgöző paraszt formáitól menekülve, teljesen a dekadencia útjára lépve lassan pusztuljon.

Külön eset a székelyké. A középkorban a székelység aránylag épségben meg tudta őrizni nemesi szabadságát és ennek megfelelően községei szabad

nemesi faluközösségek voltak az ennek megfelelő önállósággal és nemesi formákkal. Később azonban egyre sikeresebb támadás érte szabadságaikat, úgyannyira, hogy mire a polgári fejlődés korszaka bekövetkezett, nagy mértékben elparasztosodott a székelység is. Teljesen és fönn tartás nélkül azonban sohasem lett paraszt, s mai arculatukon is meglátszik ennek a félig-meddig nemesi multnak a nyoma. A székely gazda sohasem vált úgy paraszttá, hogy a földjéhez ragadt volna és egy földhöz kötött szerepnek a betöltésére szigorú, zárt és lenyűgöző formarendszert alakított volna ki. A mozgásnak, vállalkozásnak és a fölemelkedésnek a szabadságát mindig megőrizte és faluközösségeiben sokkal inkább nemesi szabású együttélést folytatott, mintsem paraszti nyomottságú faluéletet. Ennek a félig parasztosodott multnak a következménye, hogy ma is minden parasztnál sokkal könnyebben mozgó, vállalkozó és emelkedő nép a székelység, s ennek ellenére mégis sokkal hagyományőrzőbb, mint más parasztok. Igen, mert ez a hagyomány nem paraszti olyan mértékben, hogy a fejlődő élet és a változó szükségletek mozgását ne tudná követni.

Kiváltság különböztette meg a többi parasztoktól a jászkun kerület népét is, valamint a hajdúkat, azonban annak következtében, hogy ezek nagy városi községekben laktak együtt, nem nemesi, hanem polgári irányban hajlottak el a közönséges parasztfarmáktól.

Polgárparasztok. Ahol a polgári átalakulás a legmélyebben járta át a társadalmat, tehát a Kis-Alföldön és a Nagy-Alföldön, ott a gazdák voltak az elsők, akik megtörték a paraszt formák érvényét és polgári helyzetüket polgári formákkal igyekeznek kitölteni. Éppen ezért ennek a két vidéknek a parasztgazdái alig hasonlítanak már a jobbágyparasztokhoz, sok-

kal inkább agrárpolgárok már, mint a parasztbirtokhoz kötött parasztok.

Gazdaságuk már nem hagyományos parasztgazdaság, hanem mezőgazdasági vállalat, éppen ezért a piaci lehetőségekhez képest specializálódott. A különleges mezőgazdasági árutermelés minden változatát képviselő gazdaságok vannak közöttük. A Kis-Alföldön fejlett a takarmánytermelés és az állattenyésztés, valamint a cukorrépa- és a sörárpa-termelés. A haladó parasztgazdaságok itt különös energiával és állandóan fejlődő szakértelemmel folytatják ezeket a termelési ágakat és a paraszti termelést messze meghaladó értékű termést tudnak a piacra vinni. Ugyanitt a legfejlettebb az ország kisbirtokain a tejtermelés, ami a szakszerű istállózásnak, tenyészkiválasztásnak, az állatok törzskönyvezésének és az okszerű takarmánytermelésnek a következménye. A Duna-Tisza-közén a kerti termelés vált ugyanilyen speciálisan kifejlesztett termelési ággá. Ez a kertkultúra minden paraszti termelési tudományt meghaladó színvonalú szakértelemmel, botanikai és üzemviteli szakszerűséggel folyik, tehát egy-egy gyümölcsös, szőlős- vagy veteményeskert sokkal inkább különleges mezőgazdasági vállalat itt, mintsem parasztgazdaság. A Tiszántúlon hasonlóan fejlett tömegárut termelő és szakértelemmel vezetett búzatermelő és baromfi tenyésztő, valamint lótenyésztő gazdaságok vannak.

De nemcsak vidékenként specializálódott a polgárosodott parasztgazdák termelése, hanem egyénenként is mindenféle különleges vállalkozások létesültek teljesen a polgári gazdasági élet szellemében. Mindennütt vannak gépes gazdák. Cséplőgépet, herafejtőt, darálómalmot tartanak, bérben dolgoznak azoknak a gazdáknak, akiknek ilyen felszerelésük nincsen. Vannak sertéshizlaló gazdaságok. Általános szántóföldi termelés mellett vagy ilyen nélkül is iparszerűen

folytatják a sertéshizlalást, s ezt gyakran kereskedéssel kapcsolják össze. Másutt specializált tenyészállat tartó gazdák válnak ki a többiektől. Különleges gonddal és igyekezettel folytatják az állattenyésztést és a maguktenyésztette tenyészállatokat bérhasználatra engedik át a többi gazdának. Igen sok olyan gazda van, aki a saját gazdasága mellett, vagy azt fölcserélve nagyobb bérletet vállal és azon teljesen kapitalisztikus mezőgazdasági termelést folytat. Más változat a tőkés gazdái, aki kamatra kölcsönöz pénzt, terményt a megszorultaknak, tehát bankári tevékenységet folytat.

Szinte végtelen tehát a változata annak, ahogy ezek a gazdák, a paraszt gazdálkodási hagyománytól megszabadulva, használják földjüket. Számukra már nem paraszti biztonságot nyújtó bázis a föld, hanem tőke, amelyet a tőkés gazdálkodás elvei szerint használnak föl. S nemcsak úgy, hogy különleges termelési ágakat fejlesztenek ki és haszonra törekedve egyre nagyobb piaci eredményeket igyekeznek elérni, hanem úgyis, hogy más tőkévé fordítják át a földet, vagy a föld nyereségét. Nagyon sok a kupeckedő, kereskedő köztük. Marhát, lovat, sertést vásárolnak környékük összes piacain, azokat tartják, följavítják, hizlalják egyideig és igyekeznek nyereséggel túladni rajtok.

Óriási mértéket öltött különösen az utolsó évtizedben a föld haszonbérbeadása. Az Alföld tanyás városaiban a nagyobb gazdabirtokok nagyobbik fele van haszonbérleti kezelésben, ami azt jelenti, hogy a gazda megszabadul a termelés minden gondjától és csak a járadékot húzza a földje után. Az ilyen gazdák aztán teljesen benn a városban élnek, s egyrészt a kertben, szőlőben dolgozik, más részük állattal, terménnyel kereskedik, nem kevés azonban az olyan, aki valamilyen egyesületi-egyházi-szövetkezeti-érdekképviselői irodai munkát vállal. Olyan

is van közöttük, aki éppen semmivel nem foglalkozik, hanem él tétlenül a tőkéje hozadékából. A főváros-környéki falvakban pedig néhány éve az a szokás terjed el, hogy a gazdák eladják a földjeiket és a főváros közelebbi környékén bérházat vesznek, s annak a lakbéréből élnek, mint háziurak. S jellemző a változásra, hogy az ilyeneket senki meg nem rója, hanem inkább bizonyos tisztelettel és irigységgel néznek rájuk, hogy olyan ügyesek, s van bátorságuk «megérteni az idők szavát».

Mindezek a gazdák tehát gazdasági magatartásukban tökéletesen polgárokká lettek. Nem tisztelik már azt a paraszt hagyományt, hogy a föld arra való, hogy azon a bevett formák szerint gazdálkodjanak, hanem tőkeként élnek vele, s úgy használják föl, ahogy a legnagyobb hasznot remélik utána. Még ha megtartják is a mezőgazdasági üzemet, nem dolgoznak már úgy, mint a paraszt törvények szerint a gazdának is szükséges. Mindent munkásokkal végeztetnek el, maguk csak üzemvezetők a gazdaságnak és úgy igazgatják az üzemet, mint az uradalmi tisztek és ispánok. Különösen a tanyarendszer ad módot erre a polgári gazdaságvezetésre avval, hogy a gazdának nem kell a tanyán lakni, hanem a városban tarthat rangos polgári házat és onnan jár ki hetente, vagy ha szükséges, sűrűbben a tanyára.

Hasonlóképpen nem köti már fogyasztásukat sem a paraszt konvenció. Igyekeznek polgári módon jól élni, gyakran túlságosan is bőségesen. Állandó vendégeskedést folytatnak, s ezeken az ételleltallal olyan bőségesen élnek, hogy az a közönséges polgári mértéket is meghaladja. Ugyanígy fölszabadult a paraszt hagyományok korlátjaitól egész életberendezésük. Lakásuk, ruházatuk teljesen polgári szabású, éppen csak egy-egy alig észrevehető nyoma van annak, hogy még nagyon kezdők ennek az életstílusnak az alkalmazásában.

Társas érintkezésük és egész kifelé való arculatuk nemcsak hogy nem parasztjellegű már, hanem tudatos igyekezettel kerülnek is a paraszt formákat. Tehát csak egymásközt és polgárúri elemekkel barátkoznak, munkásaik felé úri magatartást tanúsítanak, gondosan használnak minden elképzelhető címet, gyermekeiket a régi paraszt nevek helyett szép úri nevekre keresztelik, s beszédjükben kerülnek minden «szagos» paraszti fordulatot, sőt nem ritkán a vidék tájszólását is elhagyják. Végül gyermekeiket legtöbb esetben nem mezőgazdasági pályára küldik, hanem az általuk és a társadalom által sokkal nagyobbra becsült úri életpályákra.

A Kis-Alföld polgárgazdái annyiban különböznek a nagyalföldiektől, hogy ott simább és szolidabb lévén az átalakulás, inkább a mezőgazdasági termelés kapitalista fejlesztésében, mint az élet polgári berendezésében nyilatkozik meg a paraszt formáktól való szabadulás. Fontos tényező ebben a különbségben az is, hogy ott a falvak kisebb és szűkebb köre nem is ad annyi alkalmat a polgári életre, mint az alföldi városok városias társadalma és tanyarendszerű gazdálkodása. Ezenkívül a történeti mult különbsége is döntően érezteti hatását. A kiváltságos alföldi városokban már a török óta folyamatban van a polgárosodás és a régi civistársadalom formái már lerakták az alapját annak a fejlődésnek, ami ma bekövetkezett.

Kisparasztok.

A kisparaszt és a kispolgár. A polgári társadalom középrétege, a kisvállalkozásból, vagy kvalifikáltabb alkalmazotti munkából élő kispolgár, úgy középrétege egy társadalmi szerkezetnek, hogy csak tényleges erőviszonyai állítják középhelyre, igényei-

vel ugyanabban a világban él, ahol a felső réteg, s mihelyt gazdasági ereje megváltozik, nyomban a megfelelő szintre emelkedik vagy süllyed tényleges életszintjében is. Ezzel szemben a rendi társadalom kisparasztja, a kistelkes jobbágy, vagy a veteményföldes zsellér nem az egész társadalomnak, hanem csak a paraszttrendi altársadalomnak áll középső helyén. Pályájának a mozgása tehát csak a parasztság világában terjedhet, ezért igényeivel és ideáljaival is csak a parasztság felső rétegéig, a parasztagzádkig ér föl. A kisparaszt gazda kíván enni, s ha ez a vágya nem teljesül is, ugyanabban a világban él, amiben a parasztagza, csak éppen a nagyobb teleknek a biztonsága és a rangja nélkül. Még olyan életszintkülönbség sincsen a kisparaszt és a gazda között, mint a kispolgár és a polgár között. Minden parasztot ugyanaz a formarendszer köt, s minden parasztréteget ugyanabban a mértékben szorítja a paraszti erkölcs állandó munkára, szűkös fogyasztásra és az egész életnek a termelés alá való rendelkezésére.

Szövevényessé lett a helyzete a mai magyar társadalom kisparasztjának. Gazdasági helyzete szabályszerű kispolgári: kis vagy törpebirtok, mint saját gazdaság, kertész vállalkozás saját vagy idegen földön, kishaszonbérlet, vagy kisvállalkozás a mezőgazdaságon kívül, esetleg magasabbrendű alkalmazotti helyzet egy gazdaságban: ezek adják életének gazdasági alapjait. Viszont a társadalmi keret, amelyben él, tehát a falu vagy az agrárváros, vagy a puszt, nem egyértelmű társadalmi üzem. Az agrárváros és a polgárosult falvaké polgári elvű szerkezetiség, az elmaradt falué paraszt közösség, a pusztai uradalomé pedig uradalmi világ.

A kisparasztság kispolgári gazdasági helyzete magában véve nem áll olyan feszülő ellentétben a paraszt társadalmi formákkal, mint a nagybirtokú

gazda polgári helyzete. A kisebb földbirtokon, a haszonbérleten, vagy a párhoidas kertben a tőke magában véve nem biztosít olyan polgári életet, hogy a földhözköttő és munkára szorító paraszt törvényeket nyomasztó tehernek érezhetné a kisparaszt. Sőt ebben a gazdasági helyzetben csak olyan munkás magatartással lehet boldogulni, vagy csak megélni is, amelyet a paraszt törvények előírnak. A másik oldalon azonban éppen a kevesebb föld miatt a paraszti termelőhagyományok már nem elegendők arra, hogy a piaci gazdálkodás rendszerében boldogulni tudjon az ilyen termelő. Emiatt tehát mindinkább meg kell tanulnia a termelés fejlettebb technikáját, s mind újabb termelési ágakkal kell kísérleteznie, akármennyire ellentétben áll is ez a paraszt hagyományokkal. A kisparaszti helyzet ez ellentétes meghatározottságának a következménye, hogy a kisparaszság egy része — a jobbágyparaszti falvakban, s mindenütt a kisközségi kisgazda — társadalmilag konzervatívabb, tehát jobban ragaszkodik a paraszt formákhoz, mint a gazdák, másik része viszont — a bérlők, részesek, kertészek — általában a városiak és a polgárosodott falusiak, termelőmunkájukban legalább is megtörik már a paraszt hagyományok érvényét.

A társadalmi formák alakulásában ez az ellentétes tendenciájú gazdasági helyzet a szerint határozza meg a kisparaszság életét, hogy milyen társadalmi üzemben él. Polgárosodott társadalmakban, tehát az alföldi városokban, s haladottabb és nagyobb falvaiban ez a parasztréteg is erőteljesen a polgárosodás, illetve a parasztformákból való kilépés útján halad, s ezen az úton a vezető parasztrétegnek, a gazdáknak, a követője. Tehát a gazdákkal együtt már nem a paraszti autonómiában él, hanem a nagytársadalom polgári szerkezetének a részese, s ideáljai is éppen úgy polgáriak, mint a gazdáknak. Elmaradt

falusi parasztközösségekben ellenben gazdasági helyzetének a megkötő tendenciája érvényesül jobban, tehát konzervatívan ragaszkodik parasztformáihoz. Miután szűkösebb gazdasági helyzete kevésbé áll ellentétben a paraszt törvényekkel, a gazdánál jobban és kevesebb feszültség nélkül is tud élni bennük. A gazdák már ideáljaikban átlépik a paraszt rendi határt, ha ténylegesen még parasztként élnek is, a kisparaszttság még nem követi őket ezen az úton, ezek még jobban és erősebben parasztok. Uradalmi pusztákon ismét más a helyzet. Az uradalom középrendű alkalmazottai, béresgazdái, ispánjai, gépkezelői egy szigorúan rendi szerkezetben úgy állanak középhelyen, hogy mind lefelé, mind fölfelé rendi határok választják el a többiektől. Tehát nem válhatnak követőivé a birtokos és a tisztek úri életének, viszont a cselédek sem követhetik őket, miután azokéhoz képest az övék az úri. Ilyen körülmények között az uradalmi kisparaszttság elszigetelt és megmerevült középrend, amely félig paraszti, de egészen rendi társadalomformáival közlekedésre és hatásra, s hatás átvételre képtelenül áll az uradalmi vezetők úri és a cselédek jobbágyparaszti világa között.

Végeredményben tehát a kisparaszttság sokféle csoportja éppen olyan fejlődési zavarban él kispolgári helyzetében, mint a gazdaparaszttság polgári szerepében. Gazdasági helyzete maga is ellentétes hatásoknak teszi ki, társadalmi környezete meg éppen különböző társadalmi pályák között őrli, nem csoda, ha általában véve éppen olyan válságosan él paraszt formái között, ha még azok tartják megkötve, s éppen olyan türelmetlenül igyekszik megszabadulni tőlük, ahol ezt társadalmi környezete és az előttejáró vezetés megengedi.

Kisgazdák. A világháború után új arc merült föl a magyar társadalom fórumain: a kisgazda. Úgy

jelentkezett, mint az egykori jobbágy korszerű utódja, tehát, mint a magyar nép régvárt képviselője és a politikai életben néhány évig jelentékeny tényező tudott lenni, a gazdaságpolitikában ma is mindig szem előtt tartott elem, a társadalmi életben pedig egyrészt a gúnyolódásnak, másrészt a romantikus várakozásnak és a népi álmoknak ma is sűrűn szereplő alakjai. Ez a kiskazda — szoborba öntve Nagyatádi Szabó István és B. Tóth Ferenc képviselik a sok névtelen szobor-mellékalak mellett — nem a kisparaszság képviselője. Csak azért neveződött kiskazdáknak, mert nagybirtokos gazdák mellett valóban kiskazda, valójában a parasztság legfölső rétege ez, annak a gazdaparasztságnak a képviselője, amely polgári helyzeténél fogva került ellentétbe paraszt formáival és már nevében sem vállalja a parasztságot, hanem kiskazdának nevezi magát. S ez a kiskazdának nevezett vezető gazdaréteg éppen csak gazdai-polgári helyzetében egységes társadalmi csoport, egyébként a parasztságnak igen széttartó jobbágyparaszi vagy polgárparaszi, sőt úriparaszi változatait képviseli.

A kisparaszt kiskazda ilyen történelmi szerepet még nem játszott. Ez, a birtokos parasztságnak a névtelen tömege, a kazdáknak számszerint a legnagyobb része, s az egész parasztság tömegében is számottevő hányad. Ideszámíthatók mindazok az önálló parasztgazdák, akiknek akkora birtokuk van, hogy azon önálló gazdálkodást folytathatnak és soha más gazdaságában nem dolgoznak, viszont a saját gazdaságukban elsősorban a saját családi munkaerővel végzik el a munkát és idegen munkaerőre csak időnként vagy mellékesen szorúlnak. Ide kell számítanunk azokat a nagyobb haszonbérlelőket is, akik nem nagygazdai vállalként bérelnék a kisbirtok méreteinél nagyobb gazdaságokat; de nem is gazdai rangon aluli kisbérlelők, hanem egy kis saját

gazdaságnak megfelelő bérletet bírnak, vagy törpebirtokukat bérlettel egészítik ki teljes kisgazdasággá.

Ennek a parasztrétegnek a gazdasága a leghagyományosabban paraszti. Birtoka nem olyan nagy, hogy mint tőke, kimozdítaná a termelést hagyományos menetéből és szervezetéből, viszont nem is olyan kicsiny, hogy szükségképpen szaporítaná eredményesebb piaci termelésre. A legtöbb kisgazdabirtok öröklött és jobbágytelekből származó föld, tehát tulajdonviszonyai mindig szövevényesek. A családtagok külön birtoka, a haszonélvezetei jogok, s az ebben a parasztrétegben legnagyobb jelentőségű családi viszonyok, mindig bizonytalanná és egyenetlenné teszik a gazdaság vezetését, tehát a termelés technikája már azért is hagyományosan paraszti. Táji hagyományossággal termelnek, tehát mindig a piacra is, azonban ezt nem céltudatos és racionális haszonratöréssel, hanem inkább erőfeszítéssel. A család fogyasztása ebben a birtokkeretben a legnagyobb fölvevője a saját termelésnek, tehát ez is akadályozza a specializált és céltudatosan piacra alapított árutermelést.

E gazdaságok nagyobbik fele falurendszerű, tehát a falusi gazdasági udvarból munkálják a határban szétszórt földeket. Ez mérhetetlen sok ki- és hazajárással, termény- és trágyaszállítással jár, tehát szükségszerűen hiányos a munka kihasználása és produktivitása. Sikeresebbek az alföldi tanyásgazdaságok. Itt éppen az önálló, s idegen munkát alig igénylő kisgazdaságokban fejlett ki a tanya-rendszernek egy igen szerencsés formája: a kisgazdanya. A munkaképes korban levők mind állandóan kinnlagnak a tanyán, az öregek viszont benn a városban vagy nagyfaluban. Tehát a gazdaság teljesen kinn van a tanyán, s ugyanitt van a család munkereje, viszont a belterületi házban van a család otthona, s ez egyrészt városias környezetben való

benneélést, másrészt a piaccal való közvetlenebb kapcsolatot jelenti. Éppen ezért van az, hogy ezekben az alföldi kisgazdaságokban igen sokhelyt egy-egy speciális kultúra fejlődött ki a termelésben. A baromfitenyésztés igen nagy részben ezeknek a kisgazda tanyáknak az üzemága.

A kisgazda egész családjával együtt igen sokat dolgozik. Egyrészt kispolgári gazdasági helyzete, másrészt paraszt hagyományai szorítják erre. Abból a közvetlen szükségből is erőltetnie kell magát a munkában, hogy megélhessen, de ebben a gazdasági keretben a paraszt munka-hagyomány is érvényben marad, tehát nemcsak a közvetlen szükség mértékéhez képest dolgozik, hanem ez a kisgazdai élet állandó munkatevékenységben és termelői gondok között folyik. És miután minden kisgazdának polgári törekvései vannak, akára több föld, akára könnyebb, polgáriasabb élet irányába, többet kell dolgoznia, mint amennyit a hagyományos létfenntartási keret megkívánna. Csak ott törik meg ez a munka-magatartás, ahol az erősen polgárosodott környezet a gazdasági helyzet ellenére is hatása alá vonta a kisgazdai életet. Különösen az alföldi városokban, de észrevehetően a polgárosodottabb falvakban, a nők, kivált a fiatalabbak, akik azelőtt rendkívül sokat, ha lehet, többet dolgoztak, mint a férfiak, most már nagyon sok esetben kivonják magukat a mezei munkából. Tehát faluhelyeken nem járnak ki a mezőre, ami régen kötelező volt, tanyás városokban pedig keveset vannak kinn a tanyán, ami azt jelenti, hogy hasonlóan kivonják magukat a mezei munkából.

E nagyjában egyező gazdasági helyzetben a paraszti állapotnak olyan sokféle változatát képviseli a kisgazdaparasztság, mint maga az egész parasztság. A még paraszt vidékeken nemcsak a munka-magatartás, hanem az egész élet hagyományos paraszt formákban jelenik meg. Tehát paraszt

konvenciók határozzák meg az egész életberendezést, a gyermek nevelését, a családi életet, szórakozásaikat, s egész kultúrájukat. Nem egyéni érdekek és törekvések mentén alakul tehát ilyen parasztközösségben az élet, hanem a tipikus parasztfarmákba illeszkedik bele mindenki, s ezektől eltérni annyit jelent, mint szembehelyezkedni a közvélemény ítéletével és vállalni annak ezer formában megnyilvánuló rosszaságát és elítélését. Eppen ezért ilyen helyen csak nagyon erős egyéniségek merik még megtörni a paraszt törvényeket, s érdekeik és vágyaik szerint alakítani az életüket. Ennek a paraszt kisközségi életnek ilyen társadalmi üzemében természetesen a nagygazdák szolgáltatják a mintaképet és a követendő példát. Maguk is nagygazdák szeretnének lenni, tehát igényeik legtöbbször megmaradnak a paraszti határok közt, s ritkán jelentkeznek abban a formában, hogy a közvetlen nagygazdai példát átugorva polgári példák felé törekedjenek.

A másik pólus az erőteljesen polgárosodott falvaknak, kivált pedig agrárvárosoknak a kisközségi. Itt a nagygazdák is polgárokká lettek, a kisközségi tehát akár azok követésében, akár a maguk külön kényyszerénél és igényénél fogva szintén szabadulni igyekeznek a paraszt formák kötöttségéből és egyéni utakon kísérlik meg polgáriasabb élet kialakítását. Az ilyen kisközségi számára már a munkaerőcsere is megváltozik, tehát mihelyt módjuk nyílik rá, hogy kevesebbet dolgozzanak, vagy kivonják egyes családtagokat magukat a munkából, nyomban megteszik, s ezért már nem ítéli el őket a környezet. Ugyanígy gyökeresen megváltozik életberendezésük és egész kultúrájuk. Lakásuk, ruházatuk nem paraszti, a gyermeküket nem paraszt módon, hanem iskolázva, kényeztetve, nagyon sokszor nem is mezőgazdának nevelik. Általános ilyen kisközségi között az is, hogy leányaik, akiket kevésbé iskoláznak, de többet kényeztetnek, nem akarnak kisközségihez, «pa-

raszthoz» menni férjhez, hanem iparost, nyugdíjas állásút kívánnak maguknak, s ezt nem ritkán sikerül is elérniük.

A két szélső pólus azonban ebben a tiszta formában, ha nem kivétel is, de nem is jellemző eset. Ilyen tiszta alakban paraszt kisközösség csak egyes nagyon elszigetelt és elmaradott faluban van, kisközségi kisközösség pedig néhány élen járó alföldi városban. Ennek a rétegnek a legnagyobb tömege átmenet e között a két típus között. Tehát érvényesek még a paraszt hagyományok, s ugyanakkor igen nagy mértékben föl is szabadult már az élet ezek kötöttségéből, s az erők és érdekek szerint alakul polgári mintára. Éppen ezért nagy tömegében ellentétes és kiegyenlítő társadalmi formák elegyét képviseli a kisközségi parasztság, s e miatt objektív szemlélet számára éppen nem vonzó embertípust testesít meg.

Két kultúrának, két társadalmi szerkezetiségnek az ellentétes formái ütköznek össze élete fölött, tehát sem az egyiknek, sem a másiknak az emberi értelme nem teljesül már, hanem az egyiknek szükségből, a másiknak igényből enged. Egyetlenegy formája nincsen ennek az életnek, amely testéhez lenne szabva, s ehhez képest teljes beleéléssel és zavartalanul ki tudná tölteni. A paraszti életberendezéseket és társadalmi formákat szorítóknak és kényelmetleneknek, ridegnek és elmaradottnak érzik, tehát csak kénytelenül és szükségből élnek benne, viszont a polgári életet már mintául is torz formában kapják, még kevésbé tudják alkalmazni, tehát abban is félszegül és avatatlanul mozognak. Annnyira kiegyenlítően elegyednek ennek a két szerkezetiségnek a törvényei, hogy tökéletesen barbár és formátlan küzdelem ez az élet, nem pedig kultúrával akár paraszti, akár polgári értelemben. Nincsen egyetlen olyan lakás ebben a kisközségi világban, amelyben emberségesen és nyugalommal, vagy jó érzéssel lehetne élni. A parasztháznak munkára

alkalmas belsőégei voltak, volt egy sarka, ahol jóízzel le lehetett ülni az ünnepi vagy téli pihenés alkalmával, alkalmasan lehetett étkezni; volt egy kemencéje, ahol a téli bennszorultságban melegedni lehetett, s a padkáján kedvre elnyújtózni és jóízűen pihenni. A maga világában mindezeket az igényeket a polgári lakás is ki tudja elégíteni, sőt a kényelem oldalán sokkal raffináltabb alkalmi is vannak. Úgy azonban, ahogy a falusi kisgazdaházak félig-meddig parasztiak, félig-meddig polgáriak, az égvilágon végeredményben semmire nem jók. Nincs egy asztala, amelyen zavartalanul lehetne étkezni, nincs egy sarka, ahol nyugodtan le lehetne ülni, nincs fűtő alkalmatossága, ahol hibátlanul lehetne melegíteni, viszont van egy szörny konyhája, ahol az asszonyok minden munkája látható eredmény nélkül fölemészlődik és ahol az egész családnak az élete nagyon jellemző formátlanságban és idétlen átmenetiségben zajlik le.

Eppen így van azonban nemcsak a lakással, hanem a ruházattal, a gyermek nevelésével, a családi élettel, a szellemi életéről nem is beszélve. Ám mindez indokolt és érthető. A gazdasági társadalmi helyzet, amelyben a kisgazda él, a polgári helyzet és a paraszti formák ellentéte közt folyik és sem arra nincsen elegendő konzerváló erő, hogy a paraszti formákat épségben megtartsa, tehát egy primitívebb, de rendezett, kiformált és kulturált életet őrizzen meg, sem a polgári erők nem elég döntőek még arra, hogy mindenestül felszabadítsák a hagyomány nyűgéből az életet. E miatt kibékíthetetlen ellentétben van ennek az életnek mindkét lehetséges ideálja, a polgári is, meg a paraszti is, nemcsak egymással, hanem a valóságos élettel is. A paraszti életideál, a rendezett és biztos gazdai élet lehetetlen, mert a piacra kell termelni és nagyrésztben a piacról kell élni, s ugyanakkor ténylegesen mást kívánnak az élettől, mint amik ezek a formák nyújtani tudnak. A polgári

eszmény pedig képtelenség ennek az életnek a használatára, egyrészt mert tiszta és teljes formájában nem is jutnak közelébe, másrészt pedig ahhoz sem gazdasági erejük, sem mesterségük nem alkalmas. Tehát a paraszti formák korszerűtlenek, a polgári élet pedig helyzetszerűtlen. A paraszti hagyományok szerint nem lehet élniök, mert az ellenkezik a körülvevő világ természetével, polgári mintára pedig nem lehet élniök, mert az ellenkezik helyzetük és foglalkozásuk természetével.

Úgy élnek, ahogy az ellentétes erők megszabják, tehát torzul, kulturálatlanul és végeredményben kínlódva. Ezért mindegyre szaporodnak köztük azok, akik menekülnek ettől a sorstól. Mind több, aki a városba menekül és akár ipari, akár kereskedői munkával, legfőképpen pedig nyugdíjas állással cseréli föl kiskgazdai életét, a gyermekeket pedig tömegesen adják más pályára, ugyanígy lányaik seregestül mennek férjhez nem kiskgazdákhöz. Ennek a társadalmi sorsnak az értékelésére jellemző, hogy mivel cserélik föl vagy mivel tudják fölcserélni. A legalárendeltebb tisztviselői állás vagy akár milyen altiszti állás már nemcsak egyenértékű a kiskgazdai élettel, hanem olyan, amilyennel érdemes fölcserélni. Míg a jobbágygazda nem cserélte volna föl az életét a katonáéval vagy kisebb iparoséval vagy alacsonyabb alkalmazottéval, addig ma a kiskgazdák számára mindezek a pályák már emberibbnek és különbnek minősülnek. Csendőrnek, rendőrnek, póstásnak, vasutasnak lenni altiszti fokon, nagyon kevés kivétellel minden kiskgazda előtt kívánatos pálya.

A menekülésnek mélyebben járó útja a születések korlátozása. Általában véve nem más jelenség ennek a parasztrétegnek a születésszabályozása, mint a polgárságé: korlátozni a gyermekek számát, hogy jobb sorsot tudjanak biztosítani számukra a szülők. Ez a jelenség az adott helyzetnek a következménye, tehát aki jobb helyzetbe kerül, nyomban több

gyermeket is mer a világrahozni. Széltére megállapítható jelenség, hogy más társadalmi helyzetbe emelkedett kisgazdák, nagyszámú gyermeket hoznak a világra és nevelnek föl. Az ismert egykés vidékeken azonban nem ilyen átmeneti és közvetlen szükségsszülte jelenség a születések elmaradása, hanem egy rendszer, egy tárgyiasult forma, amellyel intézményesen védekezik a kisgazdaparasztság, ennek az életnek a folytatódása, vagy éppen kiterjedése ellen.

Kishaszonbérlok és törpebirtokosok. Ez a két paraszt típus egyértelmű gazdasági existenciát képvisel. Mind a kettő másnak dolgozó önálló paraszt. A bérlő teljesen önálló gazda és minden munkáját a saját gazdaságában hasznosítja, sőt idegen munkaerőt is foglalkoztat olykor, azonban termésének igen jelentékeny részét — körülbelül a felét — másnak, a föld birtokosának produkálja, a törpebirtokos pedig a saját gazdasága után nem tud megélni, tehát kénytelen idegen gazdaságban munkát vállalni.

Mind a két fajta gazdasági helyzet szinte pontosan megfelel a rendi paraszti gazdasági állapotnak. A haszonbérló olyan, mint az úrbéres jobbágy: önálló termelő, de terméséből résszel tartozik a föld tulajdonosának, a törpebirtokos pedig olyan, mint a kistelkes jobbágy: saját telke mellett kénytelen mások önálló gazdaságában is munkát vállalni, akár igaerővel, akár kézi erővel. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet anyagi támasztéka a paraszt társadalmi formáknak, tehát egy tárgyi oka a hagyományokhoz való ragaszkodásnak. Ebben a helyzetben bizonyosan a paraszt törvények szerint lehet legjobban élni, hiszen éppen ennek az élethelyzetnek a túlrhető és emberi elviselésére formálódtak ki a rendi társadalom üzemében a paraszti formák. Tehát ilyen keretek között csak akkor lehet megélni, ha paraszt

módra dolgozik az ember és minden lépését a munka és a szolgálat tölti ki. Ugyanakkor azonban az ilyen lét a kapitalizmus világában van, tehát a piaci viszonyokra épül. A termelés nem elég, ha paraszti, komoly árutömeget kell előállítani, hogy a haszonbért ki tudja fizetni a bérlő és a munkapiacra kialakult bérért kell dolgozni, hogy a saját termelés mellett keresni tudjon a törpebirtokos. Ebből az ellentétből éppen olyan formazavar és válság származik, mint a gazdaparasztság felemás helyzetéből. Paraszt munkaerőcs és parasztosan szűkös életberendezés és polgári szabású termelőmunka, s polgári-egyéni törekvések tevődnek össze ebben a társadalmi sorsban. Helyzete válogatja, hogy milyen konkrét formában alakul az ekképpen meghatározott élet.

Néhány változata ennek a társadalmi sorsnak: a vállalkozó törpebirtokos, a maradi törpebirtokos, a pusztai kisparaszt, az önálló kishaszonbérő és a részes haszonbérő.

A vállalkozó törpebirtokos a polgárosodottabb vidékeknek a kisparasztja. A mozgalmasabb, haladottabb és a paraszt formákból jobban kiszabadult falu vagy mezőváros légkörében, a paraszti termelés mértéke szerint önálló gazdaság alakítására alkalmatlan, néhány hold, vagy éppen csak egy hold birtokán önálló agrárvállalkozást épít ki. Tehát belterjes üzemet létesít és teljesen a vállalkozás és a piaci termelés elvei szerint abban igyekszik munkáját fölhasználni. Tehát teheneket tart, baromfit tenyészt, fuvarozik, a kertet úgy műveli, hogy abból a piacra is jusson, szóval az összes elképzelhető belterjes termelési módokat fölhasználja arra, hogy ne kelljen bér munkára szorulnia. Ez a létforma eleve polgárosodottabb környezetnek és polgári törekvésnek a műve, azonban képtelenség lenne ilyen egy egész életen át polgári munkaerőcsel folytatni. Csak azért lehetséges ilyen vállalkozás,

mert ez a törpebirtokos paraszt törvények szerint él. Tehát nem csinál mást, mint végtelen odaadással és beleéléssel dolgozik minden idejében, paraszti mértékek szerint fogyaszt és mást nem is csinál egész életében, legföljebb ha olykor félig-meddig pihenni megáll, de akkor sem kapcsolódik ki a munkájából és termelő gondjaiból. Miután ez az élet összes külső föltételeiben polgári, viszont összes belső tényezőiben és társadalmi formáiban paraszt, egyformán tekint a paraszti és a polgári lehetőségek felé. Tehát több földet, nagyobb és önállóbb gazdaságot szeretne, s ha nagy szerencsével hozzájut ilyenhez, abból életképes üzemet is formál, vagy szakmunkát, állást, szóval polgári pályát kíván, s szívesen föl is cseréli ilyenell küszködését, ha alkalma nyílik rá.

Más változata az önálló törpebirtokosnak a pusztai-tanyai kisparaszt. Tanyarendszerű vidékeken, szóval általában véve az Alföldön, kétféleképpen is keletkeztek ilyen egzisztenciák. Vagy annyira elosztódott a családi birtok, hogy csak pár hold maradt meg egy kézen, vagy a pusztai parcellázások során szerzett egy kis tanyai telket a tehetősebb zsellér vagy az örök birtokból kikopott telkesgazda ivadék.

Az öröklés által megoszlott tanyai telek birtokosa az önálló gazdaságban való élet gyakorlatával és igényeivel tanyát épített az apró birtokra, ha ilyen nem volt rajta és föladv a városi lakást, teljesen kinn lakik a tanyán, s itt igyekszik megalapítani az életét. Minden ilyen törpebirtokos tanyai annyi baromfit nevel, amennyit csak tud, tehenet tart és a termékeit minden hetipiac alkalmával behordja a városba, szóval a kinnlakás összes gazdasági előnyeit kihasználva igyekszik fönntartani önálló létét. Itt is természetesen csak akkor tud önállónak megmaradni, ha paraszt módra dolgozik és parasztul él, erre azonban a gazdasági szükségén túl még a tanyai

élet is szorítja, tehát több sikerrel tudja végigvinni ezt az életet, mint a faluban vagy a városban bennlakó. Összes polgári és gazdai vágyai abban testesülnek meg, hogy öregségére házat szerezzen a belterületen, s oda költözhessen haza. Ez a pályabér mindennap életben tartja munkakedvét és erejét és ha sikerült, avvala megnyugtató tudattal éli le öreg napjait, hogy elérte, amit akart: gazdaként élhet egy polgárosodott világban.

A másik tanyai kisparaszti pálya már küzdelemesebb és mindig sötétebb végű. A belterülettől távoli pusztákon, rendszerint igen mostoha földön, azok vettek tanyai telket, akik ezért belterületi házukat, vagy kis veteményföldjüket adták el, vagy éppen a munkási életben megtakarított kis «tőkéjüket» áldozták föl abban a reményben, hogy a tágabb keretben és az önálló életben gazdaként tudnak majd élni. A helyzet, amelybe kerültek, valóban biztosítja a gazdálkodás igen sok előnyét. Rajta élve a termőföldön megszabadulnak a ki-bejárás rengeteg fáradozásától, jobban kihasználhatják a munkaerőt, nagyobb gondossággal termelhetnek stb. Mind dolgoznak is avval a paraszti odaadással, amivel semmi más paraszt sem, fogyasztásukat a legvégső mértékre leszorítják, tehát egész életükben annyira parasztok, amennyire ez csak lehetséges. Mégis nagyon kevés van köztük, aki meg tud erősödni és vagy könnyebb életet juttathat magának, vagy házat tud venni a városban. Mindez azért, mert tanyájuk tökéletesen kiesik a világból, a piachoz végtelenül messze van, a homokos vagy a szikes földön, minden mostoha esztendő a magot is alig adja vissza, tehát önálló gazda és birtokos létére minden külső föltétele hiányzik ahhoz, hogy termelése eredménnyel járjon. Nagy részben ilyen kínlódó és küzködő pusztai kisparaszt a Duna—Tisza-közi tanyaközségeknek a népe. Már sokkal

jobban boldogul a tisztántúli tanyaközségek kis-paraszsága. Itt jobb a föld, kissé közelebb vannak a piacok, s ez már elég ahhoz, hogy a tenger sok paraszti munka függetlenebb és könnyebb gazdai életet nyújtson a pusztainak.

A haszonbérlet újabb létformája a parasztságnak. A föld haszonbérbeadása tisztára kapitalista jelenség, s ma már nemcsak a nem mezőgazda birtokosok adják bérbe a földjüket, mint néhány évtizeddel ezelőtt, hanem nagyon sokan és egyre többen a gazdák közül is. Az alföldi városok gazdabirtokainak a nagyobb része ma már haszonbérleti kezelésben van, míg a falvakban, az ország polgárosodottabb részein is sokkal kisebb a bérletek aránya. Az Alföldön a tanyarendszer teszi lehetővé a bérbeadást azáltal, hogy a birtok egy tagban van, másrészt pedig azzal, hogy tanya van rajta, tehát a bérlő lakást is kap és a kinlakással a termelés kedvezőbb föltételeit nyeri. A kialakulás ilyen körülményei folytán ez a birtokkezelési mód tisztára kapitalista vállalkozási forma. Lényegében azonban csak a birtokos oldaláról. A birtokos számára tisztára polgári tőkehasznosítás a bérbeadás, ezért a polgárosodás előrehaladásával mindinkább terjed és ezen a réven mind polgáribb életbe jutnak a birtokos gazdák. A bérlő számára csak akkor lenne ez szintén polgári gazdasági helyzet, ha megbízhatóan kalkulálhatna a haszonbérrel és ezt egy összegben pénzben állapíthatnák meg. A helyzet azonban éppen nem ez. Még néhány évtizeddel ezelőtt az volt a szokás a bérletekben, hogy búzában állapították meg a haszonbért, s nem is nagyon magasan, átlagban két métermázsza búzában, de a rosszabb földet még kevesebbért is odaadták. A fejlődés azonban úgy alakult a bérlők állandó versengése folytán, hogy a búza alapbér is mind magasabbra emelkedett, e mellett azonban mindenféle járulékok

csatlakoztak hozzá: tej, hízó, tojás, tüzelő, robot stb. Ma már az a helyzet, hogy az Alföld városaiban a leggyengébb földeknek, a homoknak és a sziknek a hasznobére 3—4 mázsa búza, a jobb, búzatermő földeké pedig általában 5 métermázsa. Emellett pedig egész sorozata a mellékes szolgáltatásoknak. Ez a viszony már teljesen úrbéres jellegű, mert minden úrbéri természetű szolgáltatással jár együtt, ezenfölül pedig éppen olyan felügyeletet és beleszólást biztosít a gazdának a bérlő termelésébe, mint a földesúrnak a jobbágyéba.

Ám hogy ezeknek a rendkívül terhes úrbéri kötelezettségeknek meg tudjon felelni a bérlő, kénytelen a legigyekvőbb, végeredményben tehát legkapitalistább gazdálkodást folytatni. Mindig újabb termelési ágakkal kell kísérleteznie a piac konjunktúrái szerint, ha munkást tart, azt a legteljesebben ki kell használnia, szóval profittermelést kell folytatnia. Ugyanakkor azonban maga a bérlő és a családja csak a legparasztibb magatartással élhet ilyen körülmények között, mert ha nem szüntelen paraszti odaadással dolgozik, vagy a parasztot meghaladó mértékben fogyaszt, akkor biztosan belebukik a bérletbe. Miután pedig minden bérlő gyarapodni is akar, sőt saját birtokot szerezni, vagy legalább házat a belterületen, mindegyikük teljesen benne él a paraszt formákban. Tehát erősen polgári környezetben, kapitalista termelésbe kényszerülve parasztokként kényszerülnek élni. Igaz, hogy ez a parasztti élet nem belenyugvó és kibékült életforma, azonban kényszerűségből éppen olyan erősen és biztosan fönnáll, mintha egy bomlatlan rendi világ tartaná életben. Növeli ennek a bérlői életnek a zavarát és az ellenmondásait az a teljesen osztályharcjellegű ellentét, ahogy a bérlők és a bérbeadók szembenállanak egymással. Úgy is szembenállanak a bérlők a gazdával, mint egy

polgári viszonyban alulmaradt gyöngébbik fél, és úgy is, mint dolgozó paraszt a dologtalan úrral. Ez a harcosszemből álló egyforma erejű abban az esetben is, ha a bérlő lecsúszott gazda, és akkor is, ha zsélersorból emelkedő kisparaszt.

Nem ilyen megnehezült és tömeges sors a haszonbérlőké a falvakban, még ott sem, ahol aránylag elterjedt és a társadalom előrehaladottan polgárosodott. A falusi bérletek sohasem tömeges önálló gazdaságok, és ezek a bérlők sehol sem képeznek egy népes osztályt, hanem úgy is, mint gazdasági forma, úgy is, mint parasztréteg, kivétel ez a típus a falu társadalmában.

Az önálló bérlő minden gazdasági nehézségei és társadalmi ellenmondásai ellenére is önálló paraszt, aki mind gazdasági létében, mind társadalmi formáiban maga alakítja a sorsát és ezért külön tényezője társadalma életének. Van azonban a bérletnek egy olyan alacsonyabb kategóriája, amely csak félig önálló dolgozó paraszt egzisztenciákat teremt, s ennek megfelelően társadalmilag átmenetet képvisel a munkásparaszti és a gazdai élet között. A felesbérlők, harmadosok és egyéb különféle részes termelők végeredményben haszonbérleti viszonyban vannak a földbirtokossal, azonban a haszonbér nem meghatározott összeg, hanem a termés hányada. Ez méginkább úrbéres viszonyt teremt a gazda és a bérlő között, mint a meghatározott bérű haszonbérlet. Ennek megfelelően kevesebb önállóságot jelent a bérlőnek és több beavatkozást a gazdának, egészen odáig, hogy a bérlő már nem is önálló gazda végeredményben, hanem különleges munkásalkalmazott. Az ilyen bérlőknek a legnagyobb része emelkedő munkás, vagy cseléd kisparaszt, ennek megfelelően ez a társadalmi sors még erősebb érvényesülését jelenti a paraszti törvényeknek. A részes haszonbérlő mindig alatta áll

egy idegen akaratnak, éppen úgy, mint a jobbágy, tehát nemcsak munkaerkölcsben, hanem egész életében beleszorult a paraszt formákba. Mérhetetlenül sokat dolgozik, szűkösen él és egész világa olyan, mint a jobbágyságé volt a rendiség korában. Nem tárgyi sorsa, hanem csak a megváltozott légkör idézi elő, hogy mégsem él zavartalanul parasztállapotában. Egyre nagyobb és a paraszttól eltérő igénnyel él, s nemcsak türelmetlenül és szüntelen panaszkodással és elkeseredéssel viseli sorsát, hanem mindinkább szembe is fordul élete parasztformáival. Tehát menekül, ha van módja hozzá, más pályára, városba, s ha ehhez nincs ereje vagy szerencséje, akkor a maga körében bontja meg a paraszti törvényeket. A születések korlátozása és a gyermekek más pályára való küldése csak azért nem terjed ebben a parasztrétegben, mert itt minden gyermeknek a munkaerejére szükség van, annyira, hogy anélkül nem is lehetne élni.

Parasztkertészek. A parasztgazda nem kertészkedő emberfajta. Sehol olyan kertkultúra nincsen, amelyet parasztgazdák fejlesztettek volna ki. Ahol gazdák birtokán folyik kerti termelés, ott mindenütt vagy részes-bérlő kertészek termelnek, vagy a gazdaság úgy folytatja azt, mint egy bevált és közönséges termelési ágat.

A hazai kertészkedő vidékek közül csak a duna menti zöldségtermelést és néhány erdélyi falunak a kertészkedését fejlesztették ki parasztgazdák, azonban ezt sem maguk, hanem mindenütt asszonyaik. Ezek a zöldségkultúrák mind az asszonyok házikerti termeléséből fejlődtek, s amikor már a szántóföldre is kiterjedtek, akkor is az asszonyok tartják a kezükben, s ők tudják jobban minden termelési fogását, ők tenyésztik a magvakat, s a munka nagyobb részét is ők végzik el. Viszont

ez a kerti termelés sehol nem lett nagy, saját piacot teremtő, termelési ágga.

Nagy kertkultúrákat mindenütt vagy zsellérek, vagy polgári kertészek, vagy úri gazdák fejlesztettek ki. Kivétel csak a szőlő- és gyümölcsstermelés, ott ahol régi, még a kapitalizmus kora előtti, kultúrája van, mert ezeket az ilyen vidéken minden gazdaság és minden társadalmi réteg művelte. Mindenféle rangú és társadalmi állású mezőgazdák éppen úgy, mint iparosok és értelmiségiek. Parasztgazdák csak akkor kapcsolódtak bele a kerti termelésbe, ha az már közkultúra jelleget öltött és az illető terméknek kitűnő piaca fejlődött ki, de még ebben az esetben sem mindig és akkor sem a saját munkájukkal.

A szegedi paprikatermelés, a gyöngyösi gyümölcs-zöldségkultúra, a szőregi virágkertészet, a jános-halmi gyümölcskultúra törpebirtokosoknak a műve. Olyan kisföldű parasztok terjesztették el ezeknek a kerti terményeknek a termelését, akik a szorgos és földközeli parasztmunkában amúgy is benne voltak és kis földjük készítette őket arra, hogy nagyobb piaci eredményt jelentő termelési ágakkal foglalkozzanak. A makói hagyma- és a csányi dinnyekultúrát pedig olyan zsellérek fejlesztették ki, akik kis veteményföldet bírtak és később akár legelőfeltörés, akár parcellázás útján közeli kis földekhez jutottak. Ennek az eredetnek megfelelően a kerti termelésnek a nagy része ma is törpebirtokon vagy bérleteken folyik, s a nagyobb parasztgazdaságok csak részben kapcsolódtak bele a saját üzemből való termeléssel.

A dohány annyiban tér el a többi kerti termelési ágaktól, hogy kultúrája minden gazdaságformában elterjedt, azonban ez is megegyezik a többi kertészeti ágakkal abban, hogy a termelés közvetlen munkáját szintén törpebirtokú vagy birtoktalan kertészek végzik, bérleti, vagy részes teremlési alapon.

Mindezek a kerti kultúrák, tehát a magyar kerti termelésnek a túlnyomó nagy része, sajátos termelési mesterségek. Mindegyiket kapitalista lehetőségek és szükségletek szülték, s mégis mindegyik parasztkultúra. Tehát a megfelelő piaci-forgalmi gazdasági helyzetben parasztok alakították ki a termelés mesterségét, teljesen a paraszti kultúra alakulásának a törvényei szerint. A termelés üzeme és technikája nem egyszeri megtanulásnak és racionális számításnak az eredménye, hanem egy lassú alakulásnak és formaképződésnek a következménye, amelynek minden közbeeső eredménye hagyománykép szállt nemzedékről nemzedékre. A parasztkultúra közönséges teljesítményeitől abban térnek el ezek a kerti kultúrák, hogy egy eleven piaci szükséglet és egy gazdasági nyomás szorította állandóan a termelést mind nagyobb és nagyobb eredményekre, tehát magasabbra tudott fejlődni, mint az olyan paraszt művek, amelyek csak magának a paraszti életnek a használatára szolgáltak. Végig teljesen paraszti fejlődésmenet alakította a csányi dinnye, a makói hagyma és a szegedi paprika kultúráját, mégis mindezek nemcsak figyelemreméltó, hanem a legnagyobb piacokon is elismert márkái a termelésnek. Kevésbé volt önálló paraszt teljesítmény a szőlő- és a gyümölcskultúra. Ezekkel a nevezetes növényekkel már régtől fogva szélesebb kör foglalkozik, mint a parasztság, tehát termelésükben iparszerűen fejlett szaktudás és nemesítői szakértelem is közrejátszott. Például a kecskeméti gyümölcskultúrának úri birtokosok voltak a kezdeményezői, olyanok, akik termelői kedvből és botanikai érdeklődésből éppen úgy, mint megélhetési szándék-ból kezdték el a termelést és megszerezték hozzá a szakértelem legmagasabb fokát. Tőlük vette át aztán a parasztság is ezeknek a cikkeknek a szélesebbkörű termelését.

A paraszt eredetű kultúrák ma alig kapnak fejlesztő hatást a kertészet magasabb tudományától, mégis mindegyik a szakértelemnek, az elmélyült mesterségbeli tudásnak és a kalkulálási biztonság-
nak olyan színvonalát képviseli, amelyet semilyen más paraszt termelésben nem találhatunk meg. Parasztok kezén odáig fejlődött ez a termelési kultúra, hogy ma már alig lehet megkülönböztetni a nem paraszti eredetű termelési tudománytól. Hiányzik ugyan belőle a teljes öntudatosság és racionalitás, azonban ezzel szemben a növényekkel, a földdel és a szerszámokkal való közeli és bensőséges foglalkozásban olyan fogásokat is produkált, amelyeket a kertészet magaskultúrája éppen racionalitásánál és elvontságánál fogva nem képes létrehozni.

A parasztkertészeknek tehát paraszti a mesterségbeli tudománya, egyéb azonban nem igen van rajtuk paraszt. Már a munka-magatartásuk sem paraszt. Tudnak mérhetetlenül sokat dolgozni, minden parasztnál többet, azonban tudnak kiemelkedni és megszabadulni is a munkától, ha nem szorítja rá őket a szükség. Gazdasági helyzetüket, mely nem rendi, hanem polgári, ilyen öntudattal fogják föl és ennek megfelelően folytatnak célratörő piaci termelést és követnek fogyasztásukban is polgári elveket. Kaphatók minden újtásra, amit a piac megkíván, tehát újabb és újabb termelési ágakkal és fogásokkal kísérleteznek, noha mindezt a paraszti-kultúra nehezkesebb és lassabban haladó módján teszik, s aki tőkében megerősödött közülük, egészen nagyvállalati méretű termelésre is vállalkozik. Fogyasztásukban sem parasztok. Helyzetük szerint élnek néha nagyon jól, néha igen szűkösen. Ha jól megy a termelés, akkor szükségletük bőséges ellátása után tőkét gyűjtenek, nem földet, s még ha földet vesznek is, s ha rosszul megy a termelés,

nagyobb aggodalom nélkül fölélik a tőkét az újragyűjtés reményében. Ha közülük egy tönkremegy, az nem esik el, mint a parasztgazda, aki kiesvén földje biztonságából, úgy kínlódik, mint a partravetett hal.

E vállalkozó elvű, de paraszt stílusú és munkájú termelés révén nagyon sokan föl is emelkednek a paraszt kertészek közül birtokosi, polgári helyzetbe, ez azonban nem azt jelenti számukra, hogy parasztgazdákká válnak, hanem azt, hogy polgárgazdákká. Tehát akkor is vállalkoznak, vagy tőkeként használják más formában a földjüket és mindenképpen polgármódra élnek. A polgári fölemelkedésnek ez a látható útja avval az eredménnyel jár, hogy azok is, akiknek nem megy ilyen szerencsésen a termelésük, ezeket a példákat tartják szem előtt, s egész magatartásukban a polgári minták felé fordulnak. Éppen ezért gyakran le is nézik azokat a parasztgazdákat, akik polgári helyzetük ellenére parasztként élnek és nem kívánnak sem közéjük tartozni, sem általuk különösebben becsültetni. Az is növeli polgárosodásukat, hogy sokkal többet vannak a piacon és forognak a világban, mint a gazdapasztok. Szívesen vállalkoznak távoli vidéken való termelésre, árujokkal távoli piacot is fölkeresnek, s eközben úgy forgolódnak a világban, hogy nem zárkóznak be parasztmódra, hanem minden hatást fölvesznek és ehhez képest alakulni is tudnak.

Nem is szaporodik már parasztmódra ez a réteg, viszont születéskorlátozása semmiképpen nem parasztegyke. Szükségben, az igényesebb élet vágyából csak egy-két gyermekük van, de ez nem olyan törvény, hogy ettől annak, aki tehetősebb vagy bátrabb, több gyereke is ne lehetne. Nagyon jellemző ennek a társadalmi formának az értékére, hogy menekülésszerűen kevesen hagyják el az ilyen sorsot. Egyszerű és tiszta polgári számításból tér-

nek át más pályára, nevelik más foglalkozásra a gyerekeket, azonban nem akármilyenre. Körülbelül a megbecsültebb iparosnak a társadalmi rangján állanak, tehát csak ilyenekkel, vagy ezen felül állóval hajlandók sorsot cserélni és ugyanabban a körben házasodnak össze más foglalkozásúakkal. Ez a parasztréteg a legteljesebben kispolgári csoport, ami azt jelenti, hogy a legteljesebben kiszabadult már a paraszthagyományok kötöttségéből, tehát legkevesebbet érez a parasztság válságából. Tökéletesen nem szabadult meg, s élete éppen nem zavartalanul rendezett, azonban sokkal kevésbé él felemás formák között, mint a kisgazdaparasztság.

Parasztiparosok. Nemcsak az a paraszt, aki földet munkál paraszt módon, s ugyanilyen formák szerint él is, hanem az is, aki már mesterséget folytat, de benne él a paraszt törvények szerint formált világban. Akármilyen foglalkozást folytat valaki, ha ugyanazt a konvenciórendszert ismeri el magára nézve kötelezőknek, amelyet a földművelő parasztok, szóval egy társadalmi szerkezetiségnek ugyanazon az oldalán van, az paraszt. Paraszttársadalomnak mindenütt vannak is olyan tagjai, akik szervesen beletartoznak a paraszt társadalomüzembe s nem mezőgazdasági termelést, hanem valami kiegészítő mesterséget folytatnak. Ilyenek például a parasztiparosok.

A parasztsággal együttélő és nemcsak mindennapi érintkezésben élő, hanem konvenciói alá is tartozó iparosok annál inkább parasztok, mert ugyanabban a szerkezetiségben ők képzik a parasztformák egy-egy részét. Tehát nemcsak benne élnek ugyanabban a társadalmi formában, hanem a saját területükön ők tudják jobban, hogy mi kell és mi illik a parasztnak, s ehhez képest állítják elő ipari termékeiket. Lehetséges tehát, hogy egy-egy paraszt, amikor

házat épít vagy szekeret csináltat, szeretné követni a saját egyéni szükségletét és ízlését, de az illető iparos azzal, hogy figyelmezteti kívánsága szokatlanságára és újságára, visszatéríti a szokásszerű formák betartására.

Minden észrevehető elválás nélkül parasztok azok az iparosok, akik különböző tanulatlan parasztipart, mint falrakást, nádazást, barkácsolást, tapasztást, téglavetést, vályogvetést folytatnak. Ezeket nem is tekintik és nevezik iparosoknak, éppen olyan parasztoknak számítanak, mint a többiek. Pedig foglalkozásuk szabályszerű ipari vállalkozás. Ezt azonban teljesen paraszt módon csinálják. A mesterség tudományát nem tanulják előírt inas és segéd éveken, vizsgát sem tesznek soha, hanem éppen úgy, mint a mezőgazda a földművelést, hagyományból és gyakorlatból tanulják meg. Nem is úgy, mint külön foglalkozást, hanem mint egy alkatrészét a paraszti mesterségnek, tehát mellette a földművelést is megtanulják és bármikor át is térnek rá, ha iparukban nincsen munka, nem elég jó a kínálózó munkalehetőség. Az ilyen iparoskodó parasztok rendszerint földtelen munkások, akik hajlamuknak vagy képeségüknek, vagy éppen az alkalomnak megfelelően kitanulják a mesterséget, szóval megszerzik, ellesik a tudományt és mint jobb megélhetést biztosító munkát folytatják. Éppen ezért, minden ilyen vállalkozó már kiemelkedett a munkási sorból és a kisparasztokkal, tehát a kisebb gazdákkal áll egyenlő rangon. Csak a vállalkozó; mert munkásai, akik ugyanúgy tudják legtöbbször a mesterséget, mint a főnök, — gazdának is nevezik — változatlanul paraszt munkásoknak maradnak és alkalom szerint végeznek mezei vagy ipari munkát.

Nem olvad már ilyen tökéletesen a mezőgazda parasztok közé a különféle parasztrendű tanult

iparos. Elvontan szemlélve éppen olyan iparosok ezek, mint a városiak, éppen úgy tanulják a mesterséget, éppen úgy tesznek vizsgát és éppen úgy külön üzemet rendeznek be mesterségük folytatására. A falu társadalmi üzemében azonban szervesen hozzátartoznak a mezőgazda parasztsághoz. Egyfelől csaknem kivétel nélkül mindegyiknek van kis földje, ha más nem, egy nagy kert vagy veteményföld, amelyben maga is dolgozik, tehát a mezőgazdasággal is van közössége. Fontosabb azonban ennél az, hogy szinte kizárólag paraszti szükségletnek dolgozik, tehát ennek a szükségletnek a világában él, úgyszólván, hogy ennek a törvényei őt magát is kötelezik. Ilyen a helye is a falusi társadalom hierarchiájában: fölötte állanak a vezető nagygazdák és alatta következnek a földtelen parasztság mindenféle csoportjai. Tehát kisparaszti rangon áll a falu társadalmában, csak ha nagyon nagy tekintélyt és vagyont szerzett, akkor éri el a vezető gazdák társadalmi rangját. Szóval az ipari mesterség minden megkülönböztető bélyege és más természete ellenére az ilyen iparos is, az ács, kőműves, kovács, szabó, szűcs, borbély, parasztnak számít és ez nem kétséges soha a szakma városi mesterei előtt.

Ez a paraszti helyzet okozza, hogy az efféle iparosok bárhogyan végigtanulják is a mesterség előírt szakmai anyagát, gyakorlatban csak a szakmai fogásokat alkalmazzák belőle. Ízlésük és formaképzésük tisztára paraszti, tehát minden munkájuk ennek megfelelően készül. Ezért van az, hogy városban fölszabadult mester alig tud boldogulni a falu társadalmában, viszont a falusi a városban nem tud megfelelni. Külön meg kell tanulni a mesterség tudománya mellett a paraszt formák követelményeit, ami legtöbbször annál kevésbé nehéz, mert a falu világában, a paraszt törvények ismeretében nevelkedik az ilyen iparos. A bevett falusi iparos,

a parasztmester, nemcsak hogy átéli és tudja a paraszt formákat, hanem ő azoknak a kezelője és alakítója is. A szükséglet és az ízlés a falu társadalmi üzemében alakul ki, azonban a testté válás az iparos üzemében megy végbe.

Az iparos mégis a mezőgazdaétól eltérő pályán mozog, többet jár a városokban és egyáltalán a világban, több hatást vesz föl, s már mesterségénél fogva is hajlamosabb a polgári példák követésére, tehát a legalulmaradottabb faluban is az iparos képviseli a polgári elemet. Ez természetesen nem marad hatás nélkül a keze alól kikerülő munkára sem. Mindig igyekszik ilyen irányban módosítani a falu ízlését és szokásos formáit, tehát hovatovább alakítja, polgárosítja azokat. Az a városi iparos, aki egyszerű üzletből szállít a parasztoknak, nem alakítja ilyen közvetlenül a falut, mert az hajlandó úgy kiszolgálni a szükségletet, ahogy kívánják tőle. Ismeretes, hogy a mult század végén paraszt mintákat vett a városi kereskedő az egyes falvakban és a minta után gyártatott ruhaanyagot, kendőket a csehországi gyárakban. Ma is akárhány olyan üzlet van a városokban, ahol a környék falvainak külön-külön tartják az ott divatos parasztformájú cikkeket.

A falusi parasztiparos éppen mert benne él a szükséglet világában, belülről alakítani is tudja azt. A maga polgárabb ízlésével sikeresen formálja ilyen irányba a parasztság ízlését, az eredmény az lesz, hogy a keze alatt évről-évre változik a falu. Abban a felemás formavilágban, amelyben ma él a falusi parasztság, így iparosai a vezetők, s nagy részben őket terheli a felelősség azért, hogy olyan időtlen formák születhetnek ruhában, épületben, szerszámban. Ha az iparosság nem lenne paraszt egy faluban, hanem a szakmáját polgári ízléssel gyakorló mester, akkor nyilván könnyebben és

zavartalanabb átváltással vetné le a paraszt formáit a falu.

Parasztkereskedők. Ugyanazért, amiért iparos is lehet paraszt, kereskedő is lehet. Az olyan kereskedő, aki teljesen benne él a falu életében és magára nézve is érvényesnek ismeri el a paraszti törvényeket, éppen olyan paraszt, mint a hasonló helyzetű iparos. Tehát a foglalkozása elválasztja a mezőgazda parasztoktól, de társadalomformái összekötik velük. Abban is tökéletesen egyezik a parasztkereskedő helyzete az iparoséval, hogy éppen úgy vezetője, hatásközvetítője és formakezelője a paraszt társadalmi üzemnek, mint az iparos. Avval pedig, hogy a kereskedéshez nem kell külön képesítés és így sokan földművelő parasztokból válnak kereskedők, még mélyebben benne van a paraszttársadalomban az ilyen kereskedő, mint a hasonló helyzetű iparos.

Egyébként a parasztkereskedőknek is két olyan jellegzetes csoportja van, mint az iparosoknak. Az egyik minden különbség nélkül tagja a paraszttársadalomnak, a másikat mesterségének kifejtettebb keretei némileg megkülönböztetik a földművelőktől.

A kofák, kupecsek, szedők éppen olyan kereskedők, mint amilyen iparosok a falrakók és a nádazók. Foglalkozásuk ugyan szabályszerű kisvállalkozás, azonban ezt nem külön felkészültséggel és fölszereléssel folytatják, hanem alkalmoszerűen és csak ki-kilépve a paraszti-földművelő keretekből, még ha állandósul is ez az alkalom. Tehát gyakorlat közben tanulják meg a szükséges tájékozottságot, teljesen ösztönösen, parasztmódra kalkulálnak és tevékenységükkel nem kereskedői pályát vállalnak, hanem csak bizonyos kereskedői szerep betöltésével keresni akarnak. A kofa rendszerint el-

osztó kereskedő, aki a falu piacán a más vidékről hozott portékát árulja a falusiaknak, viszont a szedő gyűjtőkereskedő, aki kereskedőcégek számára összegyűjti az apró tételekben jelentkező árut. A kupec pedig közvetítő, aki összegyűjtő és elosztó tevékenységét egyformán folytat, általában azonban minden viszonylatban közvetíti az árut. A kofa és a szedő rendszerint kisparaszt, aki kis tőkével, kisebbarányú forgalmat bonyolít le, ennek megfelelően vagyoniilag is gyengébb, sokszor teljesen vagyontalan. A kupecek között viszont nagy üzleteket közvetítők vannak, ilyenek gyakran nagyobb gazdák is fölesapnak, ezért ők az előkelőbbek.

Kisebb és nagyobb parasztkereskedők egyformán sokat utaznak, otthonosok a városi piacon, tehát nagyon sok városi hatást közvetítenek a falu életébe. Vezetőknek azonban kevésbé mondhatók, mert kevésbé megbecsült tagjai a falu társadalmának. Rendszerint könnyű életet folytatnak, éppen ezért aljanépnek számítanak a szolidabb életet élő falusiak között.

A parasztkereskedők másik változata, a hivatásszerűen kereskedő, aki akár külön szakmai képzettséggel, akár a nélkül, úgy folytat kereskedést, hogy külön üzlethelyisége van és teljesen ebben a foglalkozásban él, tehát a boltosok, korcsmárosok. Ezek éppen úgy, mint a képesített iparosok, megbecsültebb szerepüknel fogva nemcsak közvetítenek kívülről jövő hatásokat, hanem vezetői is a falunak ezen a vonalon. A boltos kínálja az újabbfajta háztartási cikkeket és fogyasztási javakat, s az ő boltjában terjednek el az újabbfajta ételreceptek, a kocsmáros pedig híreket és muzsikuskokat szállít a falunak az ital mellett.

Mind az iparosok, mind a kereskedők csak a faluközösségekben töltenek be ilyen szerepet, tehát csak ott, ahol egy zárt társadalmi üzem paraszt-

rendű tagjai és legnagyobbbrészt földművelő parasztokból is származtak. Polgárosodottabb és nagyobb falvakban, vagy éppen mezővárosokban, ahol az ipar és a kereskedelem külön szakma, mely egy népes csoportot foglalkoztat, nem hasonul így a földművelőkhöz ennek a két foglalkozásnak a népessége. Ilyen helyen külön polgári elem marad mindkét foglalkozás és ilyen együttességben válik a parasztság vezetőjévé a polgárosodás útján. Tehát ugyanabban a társadalmi üzemben képvisel egy máselvű életet, s ennek a példájával hat a parasztság alakulására. Faluban a paraszt iparosság és kereskedők csak közvetítenek és maguk is a föl-vett hatás után alakulnak, városban és nagyobb faluban ellenben, közvetítés nélkül közvetlen példájuk alakítja a paraszt formákat. Mind a két-féle társadalomban egyformán nagy jelentősége van ennek a közvetítésnek és példának, s azt a tényleges állapotot, ami ma van a magyar parasztság társadalmában, igen nagy részben ennek a kereskedő-iparos közvetítésnek és példának a természete magyarázza. Másszóval: hogy annyira felemás és idétlen formák között folyik ma a kisparasztságnak az élete, abban különös súllyal esik a latba az, hogy a parasztsághoz legközelebb eső, vagy a parasztságba tartozó polgári elem maga is torzul és fogyatékosan polgárosodott.

Parasztmunkások.

A földtelen paraszt és a munkás. A munkás osztályhelyzetben derül ki végsőleg, hogy mi a különbség a rendi és a polgári osztályhelyzet között. A munkás meztelen munkási osztályhelyzetben él, tehát gazdasági helyzete egyben társadalmi állapota is, mert közvetlenül, tárgyi érvényű társadalomformák nélkül él osztályhelyzetében. Evvel

szemben a parasztmunkás, a földtelen paraszt, a zsellérek utóda, bár elvontan éppen ilyen osztályhelyzetben él, mégsem munkás, hanem paraszt, akinek társadalmi állapotát hagyományos társadalmi forma öltözteti konkrét formába, közvetlen gazdasági helyzetétől nem kevésbé függetlenül.

A munkás benne él a polgári társadalomban, annak a hullámai rajta is végigfutnak és törekvései ebben a szerkezetiségben való külön helyzet elérésére irányulnak. Ezzel szemben a földtelen parasztot, bár gazdaságilag és osztályhelyzete szerint ugyanebben a helyzetben él, társadalmi formái kapcsolják a nagy társadalomból és egy paraszti autonómia, egy paraszti altársadalom alsórétegévé teszik. Ennek pedig az a következménye, hogy törekvései sem a nagytársadalom polgári pályáján futnak, hanem megmaradnak a paraszttársadalom határai között.

Sommásan: az a különbség a munkás és a földtelen paraszt között, hogy a munkás társadalmi állapota tény, amely mindig változni képes és a változtatás követelményét foglalja magában, addig a földtelen paraszt társadalmi állapota norma, egy társadalmi formának az elvont érvényével áll fenn, tehát nem a változtatásnak, hanem az állandóságnak és a maradandóságnak a követelményét foglalja magában. A parasztmunkás sincsen belenyugodva állapotába, azonban kifelé való törekvése nem a munkási helyzetből való kiemelkedés irányába tart, hanem ennek a szerepnek egy magasabb fokozata, a gazdai, de hasonlóan paraszti állapot felé irányul.

Elvontan nincs ellentétben a paraszt társadalmi állapot a munkási osztályhelyzettel. A paraszt társadalmi forma lényegében a munkás osztályhelyzetnek az állandósítása és részletes társadalomformákba való megmerevülése. Tényleg azonban

nemcsak azon a fokon ütközik a munkási szerepre lenyűgöző parasztfurma az osztályhelyeztetel, amikor a paraszt birtokos, tehát osztályhelyzetében polgár, hanem akkor is, ha földtelen zsellér. A rendi társadalom parasztját nemcsak rászorította a munkás életre a minden lépését megkötő és előíró társadalmi forma, hanem ugyanakkor védelmet és biztonságot is nyújtott számára. A faluközösség társadalmi üzeme nemcsak arra kötelezte a zsellért, hogy egész élete a munkának a szolgálata legyen, hanem ugyanakkor ugyanannak a formarendszernek más előírásai a dolgoztató gazdát és a földesurat is arra kötelezték, hogy gondoskodjék a zsellér életfeltételeiről, tehát haszonvételi jogot biztosítson a község legelőjén és erdejében, és ha munkaképtelenné vált, valamilyen biztosítása legyen az életének. Igaz, hogy az elesett zsellér megsegítése könyöradomány volt, azonban ez nem esetleges jószívúségtól, hanem egy társadalmi konvenció erejétől függött, tehát lényegében kötelező volt. Ezzel szemben a polgári társadalom felfogása készséggel tudomásul veszi, hogy a földtelen paraszt munkára szorító társadalmi formák között él, ennél fogva szívesebben, odaadóbban és olcsóbban dolgozik, mint akit nem köt ilyen hagyomány, azonban a másik oldalon, természetének megfelelően, nem tud olyan kötelességről, — nem az állam, hanem a társadalom — amely arra kötelezné, hogy a munkabéren felül biztonságot és védelmet is nyújtson az ilyen parasztnak. Egyrészt emberségből, másrészt hagyománytiszteletből ma is vannak patriarchális gazdák, akik kötelességet éreznek paraszt munkásuk iránt és valamiképpen gondoskodnak róluk, ez azonban már könyörületesség, amire senki nem köteles és a társadalom érvényes törvényei nem teszik ezt senkinek kötelességévé. A munkás és a munkaadó a mezőgazdaságban is a munkapiac

egyezkednek s a munkaadót a bér megfizetésén kívül nem kötelezi semmi, ellenben a munkást köti a paraszti forma, hogy a munkás szerepben odaadón és tökéletesen benne éljen. Ezen a helyzeten csak a legújabb évek állami bérmegállapítása és öregségi biztosítása változtatott, ennek azonban még nincs meg olyanfokú megvalósulása, hogy ez a társadalmi tényekben is megnyilatkoznék. Még ha tökéletesen megvalósult is mindaz, ami a törvényben van, az csak aktuális helyzet, amellyel szemben mind a polgári társadalomszerkezet, mind a paraszt forma általános érvényű valóság.

A parasztmunkási helyzetnek tehát éppen úgy megvan a társadalmi feszültsége, mint a kiskgazdáé, csak más irányban. A parasztagazda azért került szembe paraszt formáival, mert az birtokos létére is munkási szerephez köti, a munkásparaszt viszont azért, mert parasztállapota a munkás helyzet teljes kitöltésére szorítja, ugyanakkor, amikor munkaadója vele szemben a béren kívül minden kötelemtől szabadult dolgoztató. E miatt az ellenszándék miatt éppen a társadalomfejlődés természete folytán még nem lépett ki mindenütt parasztfarmáiból a földtelen parasztság sem, de ez a feszültség mindenütt szorítja ebben az irányban. Ahol helyzete, faluja, uradalma erősen köti, ott alighogy lazulnak parasztfarmái, viszont ahol a megváltozott világ erős hatásai érik és a társadalom is, amely körülveszi, erősen polgárosult, mind nagyobb mértékben föloldódnak társadalmi kötelékei és ebben az arányban válik parasztból munkássá.

Uradalmi cselédek. Az uradalmi majorok, a puszták népe az a munkásparaszt réteg, amelyet legjobban köt paraszt formáihoz a környezete. Az uradalmi major technikailag izolált területe a társadalomnak, legalább is az uradalmi cseléd számára,

ahova kevés hatása jut el a külső világnak és ahonnan nehezen és ritkán lehet cselédnek elmozdulni. Ezen felül egy szoros, közvetlen úri vezetés alatt álló kis csoport a cselédség együttélése, tehát minden változásnak és újításnak, vagy egyéni törekvésnek sokkal nehezebb az útja, mint szabadabb közösségekben. Így tehát technikai izoláltság véd meg attól, hogy külső hatások tevékeny erővel alakíthassák a cselédség életét és egy rendi társadalom-üzem vigyáz arra, hogy belső fejlődésében szét-feszíthesse, vagy csak meg is lazíthassa paraszt formái kötelékét.

A feszültség azonban ott van az uradalmi cselédség társadalmi helyzetében is, ha szembeötlő változásokat még nem idézett is elő. A paraszt formák nem bomlottak még föl, mert rendi társadalom-üzemben él a cselédség, azonban éppen úgy, mint a birtokos parasztság egykéje esetében, szintén a föloldatlan ellentét hatásaképpen itt is eltorzultak ezek a paraszt törvények és értelmük visszájára fordult. A paraszt törvény kemény munkakényszert jelent, tehát azt, hogy mindenki mindig dolgozzék. Erre vigyáz az egész közösség, s nemcsak azt rója meg, aki egyáltalán nem dolgozik, hanem azt is, aki nem elég keményen, erősen, paraszt módra munkálkodik. De nemcsak rászorította ilyen munkára a parasztot a társadalmi forma, amely a történeti fejlődés során köréje kikristályosodott, hanem egyben olyan munkaerőkölcset is fejlesztett ki benne, amely önkéntes munkaigyekezetet alakított ki. A régi jó uradalmi cselédek még ilyennek ismeri az egykorú megfigyelés. Igen, mert egyrészt «egészséges» paraszt erkölcs és konvenció kötötte őket, másrészt meg az uradalmi munka is kevesebb volt és a menete is szelídebb. Később azonban megterhesült a munka és megváltozott a világ. Az egyik változás azt követelte volna, hogy többet

dolgozzék, a másik azt, hogy ne paraszt módon, hanem proletárként, tehát végeredményben kimértebben. Miután oldódás egy irányban sem következett be, az lett az eredmény, hogy a paraszt munkatörvény magában átalakult. A kemény és odaadó munka helyett egy lassú, nehézkes és önkímélő munkatempó fejlődött ki. Nem borult föl az a paraszt forma, hogy mindig munkában kell lenni, azonban azzal enyhült, hogy a munka kíméletesebb és lassúbb lett. A közvetlen, fölülről érvényesített munkafegyelem is állandóan munkára szorítja a cselédet, maga is ezt tudja kötelességének, azonban minden mozzanatot meglassít és minden időt elhúz egy kissé, hogy végeredményben mégse nyomorodjék bele a munkába. Mintha a test védekezne az erején felül való kihasználás és a lélek az állandó megkötöttség ellen.

Az uradalmi cselédség «parasztstrájkja» azonban nem terjed túl a munkában való önkímélésen. Ezenkívül szabályszerű paraszttrendben folyik minden élettevékenységük, ami aligha is történhetnék másként olyan technikai körülmények között és olyan életszint mellett. Ebben a vonatkozásban még szerencse a parasztforma, mert apró fogásai-val és állandó önfegyelemével legalább elviselhetővé teszi az életet. Nem bomlott még föl a szaporodás paraszt törvénye sem, tehát napjainkban még az uradalmi cselédség körében terjedt el legkevésbé a születéskorlátozás. Azon az úton azonban, ahogy egy belső munkasztrájk megvalósult, ugyanúgy egy életsztrájk formái is kialakulhatnak és akkor semmi-ben sem fog különbözni az uradalmi cselédség válság-állapota az egykés parasztkétől. Jelek már vannak is rá, hogy útban van egy ilyen fejlődés, és nyilván be is következik egyszer, ha életmenetük tovább változik, vagy ha társadalmi formáik nem változnak. Elszigeteltségük és a külső hatások kirekesztése

kitolhatja ezt az időt, munkásvédelmi intézkedések hasonlóképpen, azonban ezek az eszközök nem fogják gyökeresen lehetetlenné tenni az ilyen irányú fejlődést.

Egyéb cselédparasztnak. A cselédi szolgálatban élő paraszt minden helyzetben ellentétes erők feszültségében él, azonban nem minden helyzetben érvényesülnek ezek az erők konkrét hatás formájában. A puszták népe helyzetében mind a két hatás a legkisebb, tehát minden cselédek között a legnagyobb mértékben egyensúlyban él. Egy rendi közösség tartja megkötve, s az uradalmi pusztát a legjobban védi minden külső hatás ellen. Minden más szolgálatban fejlettebb hatások érik, ennek megfelelően paraszti állapotában a legbizonytalanabb és a legnyugtalanabb. Akár parasztgazdánál, akár polgári háztartásban már nem rendi helyzetben, legalább is nem zárt rendi helyzetben él és ezenfelül olyan környezetben, amely állandóan ki van téve a polgári élet hatásainak.

Mindenesetre két eltérő változata a cselédi sorsnak a gazdai cselédé és a polgári háztartás cselédjéé.

Parasztgazdánál — ha nem polgárosodott birtokos még — a gazda is ugyanabban a paraszt formarendszerben él, amiben a cselédje, tehát formailag közös világban. E miatt alakul ilyen helyzetben patriarchálissá a viszony, még pedig nem az úr-paraszti, hanem a parasztságon belüli patriarchalizmus formájában. Tehát nem a magasabbrendű köteles leereszkedése nyilvánul meg ebben a bensőséges viszonyban, hanem az ugyanolyan rendű, de erősebb és vezetőhelyzetben élőknek az elkerülhetetlenül szükséges közvetlen és mélységes beavatkozása a másik egész életébe. Tehát olyan a helyzete a cselédnek is, mint a családtagnak, de ez

egyformán közvetlenül és részletesen alávetett, szóval nemcsak egy szolgálati viszony és fegyelem erejéig nyúl bele a gazda alárendeltjei életébe, hanem teljesen, az alájatartozó magánéletének a legbelsőbb zugaiba is. Tehát ugyanolyan módon bánt a cseléddel is a gazda, mint a családtagjaival, de ez nem azt jelenti, hogy ugyanolyan megértően, megbecsüléssel és egyenrangúan, hanem ugyanolyan keményen, követelődzőn és kíméletlenül. Szóval nem ugyanolyan jól, hanem ugyanolyan rosszul. A fel nem nőtt gyermekeit — gyakran a felnőttet is — éppen úgy semmibe nem veszi a jobbágy-paraszt gazda, mint a cselédjeit és egyformán szigorúan fogja őket. Tehát semmi kíméletet nem ismer a munkában, a fenyítés minden megalázó módját alkalmazza, a mindennapos szidalmazás mellett rögtön ütlegetésre is kész, ezen kívül ha önmagának az igényeit is leszorítja és csak paraszti mértékkel mer fogyasztani, élni, cselédjeitől és gyermekeitől méginkább elvon mindent, ami csak elvonható. A cselédnek nem kell rendes fekhely, a béresnek, kanásznak a jászolban, istállóban, a szolgálólánynak a konyha sarkában van a helye, asztalhoz csak a felnőtt cselédek ülhetnek, a kisebbeknek a küszöbön és a konyhaajtóban van a helye, s minden ételt kimérve kapnak, ezért mindig éhesek és kielégítetlenek. A családtagokat is keményen tartja a parasztgazda, azonban természetesen a családi szálak mindig enyhíteni tudnak az apai szigoron, cselédek-nél azonban nincs ami enyhítsen. A változás előhaladásában, a családtagok mindinkább fölszabadulnak az apai terror alól, azonban ugyanez a változás nem ilyen irányú változást jelent a cselédre nézve. Mindinkább csak bérért alkalmazott munkássá válik, akinek a munkáját a végsőkéig ki kell használni, s akinek a járandóságából minél többet el kell húzni. Elmaradtabb fokon ha szigorúan bántik

is a gazda a cseléddel, egész sorsáért felelősen bánik, tehát üti és keményen fogja, azonban kielégíti, megajándékozza, ha megnősül a béres vagy a szolgáló és segíti régi cselédjét, ha az inségbe jut. Polgárosodottabb helyen viszont mindinkább csak munkás a cseléd, akitől a gazda elvárja a paraszti-cselédi odaadást és alárendelődést, viszont már csak pusztán polgári munkabérekötelezettséget érez iránta.

A cseléd tartó parasztgazdák körében az utóbbi években rendkívül erős és szenvedélyes a panasz, hogy rosszak a cselédek. Követelődzők, igényesek, tiszteletlenek és hanyagok. Óriási bért követelnek, mindig kifogásolják az ételt, kimenőt kérnek és ha fenyíti őket a gazda, nyomban otthagyják. A panasz a valóságot jellemzi a gazda oldaláról. Valóban úgy érezheti egy mai parasztgazda, hogy a cselédek tökéletesen megromlottak és lehetetlen velük foglalkozni. (Nagyon sok helyt a haszonbérbeadás a cselédekkel való ellentéteknek a következménye). Ugyanez a helyzet azonban a cseléd oldaláról úgy fest, hogy kibírhatatlan a gazda, mert azt kívánja, hogy úgy dolgozzon a cseléd, mint egy családtag, olyan felelősséggel és igyekezettel, tehát munkaidő és szabadság nélkül, viszont elégedjen meg olyan bérrel, ami egy munkásnak jár.

A megromlott helyzet tökéletesen érthető. A gazda-cselédi viszonylatban sokkal mélységesebb ellentét feszül, semhogy sokáig nyugalmas maradjon és kívülről is állandóan olyan hatás éri, ami fölborítja a korábbi egyensúlyt.

A parasztszeléd a parasztgazdával szemben, minden paraszti közösség ellenére is aránytalan viszonyban van, amióta parasztságuk ellentétbe került polgári helyzetükkel. A gazda parasztként bánik a cseléddel gyakorlatban és attól is ilyen munkamagatartást kíván, viszont elvben birtokos

gazdaként, szóval polgárként viszonyul hozzá, tehát csak annyi felelősséget érez vele szemben, jobban mondvá semmi felelősséget, csak a munkabér megfizetésének a kötelezettségét. Szóval a gazda csak a rá nézve kedvezőbb oldalt tartja érvényesnek a paraszti formákból, s kedvezőtlenebbeknek a tiszteletben tartását kívánja a cselédtől. Ezt a gyakorlatot nyilvánvalóan nem lehet sokáig fönntartani, s magábanvéve is olyan lehetetlen, hogy előbbutóbb felborul. Az aránytalanság és az ellentét csak akkor oldódhat föl, ha a gazda és a cseléd viszonyában vagy újra egy paraszt formához hasonló kétoldali formaképződés indul meg, amely a cselédet odaadó és felelős munkára szorítja, viszont a gazdát is felelős gondoskodásra, betegség, öregség ellen való biztosításra és egyáltalán kölcsönösségre, vagy őszinte polgári viszony alakul ki. Tehát a gazda munkaadó, aki nem követelhet mást, mint egy megszabott mértékű munkát, a munkás pedig munkája elvégzése után a maga ura, aki rendelkezik az idejével és saját magával.

A cselédek elromlását közvetlenül az a hatás váltotta ki, amely akár a falusi, akár a mezővárosi környezetben kívülről érte a cselédeket. Tehát az a megváltozott világ, amely akármilyen társadalmi formák közt élő ember számára kikerülhetetlenné tette igényeinek, emberségének és egyéniségének a felszabadulását. A gazdai szolgálatban álló cseléd minden kötöttsége és állandó munkája ellenére sem él elszigetelten a világban, hanem napról napra, mind munkája, mind szabadideje alatt hatásokat vesz föl, más szakmában dolgozókkal érintkezik, példákat lát maga előtt, természetes, hogy ezt a jobbnak, könnyebbnek és emberségesebbnek tetsző életet maga is kívánja magának és igyekszik ki is követelni. Óriási a jelentősége annak, hogy ilyen környezetben egymással is érintkezhetnek, tehát

közölhetik élményeiket egymással, meggyőződéseiket kicserélhetik, s a hatást rögtön közvetítik egymás között. Nem ok nélkül panaszolják föl a gazdák a leventeoktatás szerepét. Úgy vélik, hogy azóta romlott meg a helyzet, amióta leventeoktatás van, mert ott összejövén egymást rontják a béreseks. Valóban így van: itt találkoznak gazdai fölügyelet nélkül, tehát szabadon érintkezhetnek egymással és e közben kicserélhetik a véleményüket, ez pedig maga a romlás a gazda szempontjából. Azonban ezért nyilván nem a leventeoktatás a felelős, hiszen már nem leventekorú cselédek és leányszolgálók éppen úgy elromlottak, mint azok, akik leventébe járnak. S ha nem volna leventeóra, a béreseks éppúgy megtalálnák egymást vasárnap, mint levente nélkül, csak éppen ritkábban.

Egészen más helyzet alakítja a polgári cseléd állapotát. A városi polgári háztartásban, vagy akár falun, de polgári házban szolgáló cseléd idegen világban él. Faluja társadalmából kiszakadva úgy tagolódik be egy polgári világ rendjébe, hogy csak technikailag vesz részt benne. Mechanikusan és utánózva megtanul mindent, ami szolgálata körébe esik és a szolgálatát paraszt módon teljesíti. Tehát mindig dolgozik, természetesnek érzi, — paraszt törvényeinek a természete szerint — hogy ő csak a konyhaasztalon étkezhets, a konyhában vagy a cselédszobában alszik és hogy szabad ideje csak vasárnap délután van, hiszen otthon ugyanilyen törvények szerint él. Semmi köze a háztartásban élőkhöz, akiket szolgál, a szolgálaton kívül, amit részletesen megtanul. Lehet, hogy emberileg jól is érzi magát köztük, ez nem változtat azon, hogy nem él velük együtt. Az ő külön élete az, ahogy paraszt módon elvégzi a szolgálatát és az, amikor vasárnap délután találkozik a többi cselédekkel a sétatéren. Éppen ezért ha az ilyenfajta cse-

léd hazamegy a falujába, mintha nem történt volna semmi, visszalép elhagyott kereteibe, tehát már nem is tudja többé a maga számára a városban tanult életstílust. Amit a városban megtanult, az nem életstílus volt, hanem szolgálat. A szolgálatával járt együtt, hogy spenótot evett és polgári ételeket készített, e mellett a saját élete bomlatlanul megmaradt a paraszt formák között, tehát amikor kilépett a szolgálatból és a falujába illeszkedett be, nem cserélt életet, hanem csak letette a szolgálatot.

Ez a jó cseléd. Az ilyet szeretik a polgári háztartások és nemcsak buzgón és odaadón végzett munkájáért, hanem igénytelenségéért és lojalitásáért kedvelik. Igen, mert ez paraszt, aki dolgozni csak így tud. A cseléd számára azonban ebben a helyzetben még több az ellentét, mint a parasztnál szolgáló esetében. Nemcsak polgári, helyesebben a parasztnál szabadultabb igények nyomulhatnak be az életébe, hanem közvetlenül benne él egy polgári üzembn, ahol addig, amíg szolgálatban van, maga is élvezi annak kényelmét és javait. Itt tehát tökéletesen képtelenség állandóan és változatlanul parasztnak megmaradni, s mindig úgy dolgozni ebben teljesen polgári munkahelyzetben, ahogy paraszt törvényei készítetik. Sután itt a hatás olyan közvetlen, hogy csak az tud maradni tőle, akit még egy nagyon jól kötött falu bocsátott el, a legnagyobb rész hamarosan enged a hatásnak és mind a munkájában, mind igényeiben fölszakítja a paraszt konvenciókat és kezd benne élni a polgári életben. Ez egyben azt jelenti, hogy elromlott. Tehát már nem odaadó a szolgálatban, követelődöz, nagyobb bért, szabad időt kér, más szórakozásai lesznek, nem lesz többé alázatos és szófogadó, szóval eljut oda, hogy asszonya romlottnak, erkölcstelennek, szemtelennek és kibírhatatlannak tartja és elbocsátja.

Van egy másik változata is a polgári helyen szolgáló paraszt cselédnek. Már polgárosodott paraszt-társadalmakban szinte teljesen fölbomlottak a paraszt formák, ami az igények és vágyak megváltozását jelenti, ha nem az utóbbinak a következménye az előbbi. Ehhez képest, aki ilyen világból megy városba, legtöbbször a fővárosba, cselédnek, az, a piszkos, kényelmetlen és nehéz mezőgazdasági-háztartási munkától menekül és könnyebb munkát és polgáribb életet keres magának. Az ilyen a polgári szolgálatban sem paraszt már. Lehet, hogy munkás, aki szakszerűen elvégzi a munkát, ezenkívül azonban élvezni akarja a városi életet, tehát szabad időt vesz igénybe, amennyit csak lehet, s ezalatt már a saját életéként éli a városi életet. Ez a sorscsere már teljes és valóságos átváltás. Egy falusi mezőgazdasági életet cserélt föl városi munkásira. Lehet, hogy gazdai, kiskgazdai sorsot hagyott maga után, de még a cselédi szolgálatot is elviselhetőbbnek tartja, mint a falusi élet kényelmetlenségeit, tehát szívesen megy és szívesen marad a városban. Ez álélet, mert proletár helyzetben polgári életnek az illúziójában él, azonban éppen ez az illúzió csalta el a falusi mezővárosi életből, s ezért is érdemesnek tartja a váltást. Természetesen legjobban szeretné, ha valóságos városi-polgári életet élhetne, ezért akkor a legboldogabb és akkor érzi teljesülve élete vágyait, ha feleségül veszi valami kispolgári férfi és annak az oldalán a maga nevében lehet a polgári élet részese.

Summások. A summás félig uradalmi cseléd, félig falusi szegényparaszt. Fele életét — tavasztól ősziig — uradalmi pusztákon éli le, másik felét falusi otthonában.

Ez a két telephely sokban eltérő életkeret. Az uradalom föltétlenül rendi világ, ahol a világtól

elzártan él szüntelen munkában, faluja ellenben bomló faluközösség, amely részben még őrzi a paraszt formákat, részben azonban már engedve a megváltozott világ hatásának, a bomlás-átalakulás útján van. A leglényegesebb különbség a falu és az uradalmi major között az, hogy a majorban alig éri külső hatás és állandóan a tisztek és munkafelügyelők ellenőrzése alatt áll, a faluban ellenben a hasonlókkal való állandó érintkezésben egy hatásnak kitett társadalomban él. A következmény az, hogy élete két ellentétes világnak a sarkai között váltakozik.

A summás lényegében bér munkás, bár ennek a munkaviszonynak a formái hagyományosan kötöttek. Tehát bére nem tiszta pénz bér, hanem terményrész, konvenció, vagy meghatározott mennyiségű termény és végül pénz. A munka mértéke sem egyszerűen idő, vagy szakmány, hanem vegyesen, ahogy a gazdaság viszonyai megkívánják. Legfőképp azonban abban különbözik a kötetlenebb bér munkaviszonytól, hogy nem egy munkának a végzésére szorítkozik, hanem a főmunkához mindenféle tartozék munkák is járulnak. Tehát egy summás csapat kap kapálást, de köteles aratni, cséplésben dolgozni stb. A munka részben specializált, részben vegyes mezei munka. Lényegében a kapálás, itt is különösen a répakapálás a speciális munkája a summásoknak, azonban ezen kívül ugyanazon a nyáron aratnak, csépelnek, szénát gyűjtenek stb. A munkahelyzet tehát magában véve is kötött, rendies, annak ellenére, hogy munkaviszonyuk alapján véve bér munkási.

Ahogy pedig a summásság ellátja a vállalt munkát, az tisztán paraszt formák közt megy végbe. Teljesen munkára leszorított életben élnek. A szakmáymunkában végtelen munkaidőt töltenek, de a napszámjaik is rendkívül hosszúak, s a munkán

kívül nincs is más életük. Sietve és szűkösen főznek, s másra már nem is marad idejük, mint sietősen alusznak valamennyit teljesen átmeneti tanyázásra való szállásukon. Az uradalom tisztjei és munkafelügyelői éppen úgy bánnak velük, mint az uradalmi cselédekkel, tehát éppen olyan rendi magatartással kezelik őket.

Ez a tömény munkásparaszti élet hivatott arra, hogy általa megkeressék, helyesebben megtakarítsák a családjuk télire való ellátását. A telet családjuk körében a falu világában húzzák át, állandóan keresve munkát, mégis legtöbbször munka nélkül. Tehát az tölti ki a napjaikat, hogy teljesen összehúzódva, mintegy téli álomban élnek, s időnként összegyülekeznek egymásközt és megtárgyalják az eseményeket és kicserélik a véleményüket. Itt természetesen teljesen ki vannak téve a falun keresztül érkező hatásoknak, éppen ezért ez alatt az idő alatt mindig fölláznak magukban és méltatlannak és túrhetetlennek érzik a sorsukat és tavaszig avval foglalkoznak, hogy miként menekülhetnek ki belőle. Mindegyikben az a meggyőződés érik meg, hogy nem megy többet uradalomba dolgozni, mert az elviselhetetlen szolgai élet, tehát valamilyen szabadabb módját keresi megélhetésének. Miután azonban ilyen nem kerül, tavasszal újra belekényszerül a summás munkába és folytatja ott, ahol a tavaly abbahagyta. Tehát minden tavaszra proletárrá válik a summás, aki nem akar többé uradalmi cseléd lenni, de tavasszal visszatörik és őszig mégis uradalmi cseléd lesz. A sok föllázadás és meggyőződés mégis alakítja évről évre. Bár visszamegy minden tavasszal az uradalomba, minden tavasszal kevésbé uradalmi cseléd, s mininkább proletárként viseli az életet, tehát szabadulva, sőt tiltakozva a paraszt formák ellen, amelyek ehhez a szerephez olyan erősen kötik. Ebben a mértékben

rosszabb summásokká is válnak és az uradalokban mind többet panaszkodnak rájuk. Az uradalomban élő cselédekkel ellentétben egyre követelődzőbbek, tisztetlenebbek és rosszabb munkások. Ennek a romlásnak a magyarázata eléggé nyomósan megelhető helyzetükben.

A summás, amikor télen elhatározza, hogy nem megy vissza többé az uradalomba, egyformán gondol mezőgazdasági-falusi és városi ipari pályalehetőségre. Egyformán fölcsillan előtte a gazdai lét, mint valószínűtlen távoli lehetőség és az ipari munkás megbecsültebb nagyobb bérű és szabadabb pályája. Vágyai mind a két irányban egyformán el tudnák ragadni, a különbség csak annyi, hogy elmaradtabb, kötöttebb faluban közelebb esik az önálló kisparaszti élet elképzelése, polgárosodottabb, kivált ipar-bánya-vidéki faluban pedig az ipari munkási pálya.

Parasztmunkások. A parasztszegénység szám szerint legnagyobb része szabad munkáshelyzetben él, tehát nem szolgálatra szegődik, hanem alkalmanként vállal munkát. Ennek a munkavállalásnak két legelterjedtebb módja a napszámmunka és részes vállalkozás. Napszámosok dolgoznak mindenütt a kerti termelést folytató üzemekben, a fűkaszálás, szénagyűjtés munkájában, egyáltalán a speciálisabb termelési ágakban, míg a leghagyományosabb és legelterjedtebb termelésben a búza és a kukorica munkáiban a részesmunka a szabály. Ilyenformán igen nagy törvényszerűséggel az a rendje a mezőgazdasági munkának, hogy az állattartással kapcsolatos munkát, tehát az igásmunkát is, cselédek végzik, a tengeri és a búza munkáit részesek és a különleges munkákat napszámosok. Ez egyúttal bizonyos rangsort is jelent. Az állatgondozó és igával dolgozó cselédek a legkötöttebbek, a gazdaságban laknak, nem önállóak, tehát a paraszt

formákban is a legmélyebben benne vannak. A részesek már bér munkások, azonban ennek a bér munkának hagyományos formái vannak és a bér sem egyösszegben megállapított pénz, tehát ezek inkább félig-meddig önálló kisparasztexistenciák, mint munkások. A napszámmunka, már a termelés különlegességénél fogva is a legkevésbé kötött, tehát a legkevésbé is áll a paraszthagyományok ereje alatt. Mindemellett ezek a munkaviszony-formák nem jelentenek külön-külön parasztréteget is, mert váltakozva foglalkozik egyikben is, másikban is a legtöbb szegényember. Legzártabb külön csoport a cselédeké, viszont részességet és napszámos munkát legtöbbször ugyanazok vállalnak. Teljesen napszámos munkára csak azok specializálják magukat, akik szakmunkás jellegű munkásai egy-egy termelési ágban. Az ilyenek már részes munkát sem vállalnak, jeléül annak, hogy a részesség olyan hagyományos munkavállalási forma, amely sokban megköti a munkást. Gyakran avval is, hogy mellette robotot kell teljesíteni. Egyáltalán a részesség még hagyományos forma, ami személyies viszonyt jelent, holott a szabad bér munkás ezt már nem kívánja, mert általános tapasztalat, hogy az ilyen viszony nem a munkás javára üt ki végeredményben.

A szabad parasztmunkási helyzetet általánosságban a munkakínálat határozza meg. Minden városba-özönlés és minden más foglalkozásba való törekvés mellett is van mezőgazdasági munkaskínálat, csak hogy ez már nem olyan versengő, mint korábban volt. Ennek következtében így érvényesül a munkabérek csökkenésének a folyamata. A pénzmunkabér emelkedik, különösen amióta a minimális munkabért törvényesen megállapították, azonban vásárlóerőben általában mégis csökken a bér. Kitetszik ez abból, hogy a részes munkában a hányad egyre csökken. Pár évtizeddel ezelőtt még ötöde illetve

meg a munkást a kukoricatermésnek a kapálásért és a törésért, ma már csak hatoda, vagy éppen hetede. Ugyanakkor az aratásért tizenegyedet, sőt tizedik részt adtak, ma pedig már csak tizenharmadot, tizennegyedet. Tehát a munkás kínáló helyzetben van, ezért mindinkább vállalja a terhesebb munkafeltételeket, ezek pedig valóban súlyosodnak. Ezzel szemben a munkás parasztot társadalomformái nagyjában ma is a régi törvény szerint késztetik munkára. Elkerülhetetlen következménye ennek az ellentétes meghatározottságnak, hogy egyre lazul a munkaerkölcs és a parasztmunkás öntudatlanul és természetszerűen dolgozó munkásból számító proletárrá válik, aki igyekszik munkateljesítményét a munkabérhez arányítani és nem érez általános érvényű lekötöttségét a munkára. Ezért a parasztmunkásokat is egyre rosszabbnak tartják a gazdák. Igényesek, a munkaidőt rövidítik, nem dolgoznak szívesen és lépten-nyomon ott hagyják az elvállalt munkát.

Mindez annál is inkább érthető, mert éppen ez a munkásparasztréteg az, amely a leginkább megváltozott környezetben él, másszóval legjobban benne él a nagytársadalom terében. Megváltozott életigényekkel pedig nem tud már a régi módra parasztként dolgozni, hanem mindinkább proletárnak érzi a helyzetét és ennek megfelelően a paraszti formáktól szabadultan fogja föl a munkáját.

De nemcsak a munkában, hanem egész életvitelében erősen kilépett már a munkásparasztság a hagyományos kötöttségből. Ezek a parasztok már igyekeznek jobban élni. Fogyasztásukban gyakran igényesebbek a kiscgazdáknál, s nem azokat tekintik vezetőiknek és példáiknak, hanem polgári mintákat. Ebben a rétegben már a születések sem a régi arányúak. Érvényesül köztük a születésszabályozás, nem mint parasztegyke, hanem mint

a proletárnak a szükségszerű alkalmazkodása a szűkös és nehéz élethez. Kevesebb gyermek születik, mert nehéz fölnevelni őket, annak ellenére, hogy a munkásgyerek hamar keres, tehát kevesebb születik, vagy éppen egy se, nem kevés házasságból. S ezt már nem tiltja számukra semmi belső törvény, sőt elfogadott meggyőződésük, hogy indokolt és szükséges védekezés a munkás részéről a társadalom kihasználása ellen.

Elmaradt falvakban még nem tart itt a fejlődés. Ott, ha a munkaviszony már polgári elvű is, abban parasztmódra dolgoznak és ezen kívül is parasztmódra élnek. Tehát elismerik a paraszt életszabályok kötelező erejét, s ezen a vonalon a gazdákat tekintik vezetőknak. Ilyen helyeken a szaporodást sem korlátozza a proletár fölfogás, ezek a szegényparasztok produkálják a magyar népességszaporulat legnagyobb részét. Falvaikban természetesen e miatt egyre nagyobb a munkakínálat, ez szorítja őket legtöbbször a summásmunkára.

A paraszttársadalom zártabb rendjében és egyhangúbb termelési viszonyai között a szegényparasztnek nincsen fölemelkedési lehetősége, tehát reménytelen számára az önálló életnek a vágya. Ezek vagy summásmunkára mennek, vagy máshová igyekeznek ki a falujokból. nagyon sokszor a városba. A városbaözlők azok, akiket inkább kiszorít a falu világa, mintsem a város vonzása emelné ki falusi közösségükből. Ezzel szemben a tanyás alföldi városokban, kivált a kerti termelést folytató helyeken kiformalódott lépcsője van az emelkedésnek és ezt éppen nem elenyésző hányad meg is tudja járni. Mindenekelőtt a munkabér általában magasabb ezeken a helyeken, tehát nagyobb a lehetősége a kezdő tőke összegyűjtésének. Ha pedig már van legalább a néhány hónapig való

megélhetésre való «tőke», akkor nem kényszerül állandóan idegen munkában dolgozni, hanem maga vállalkozhat. A vállalkozás lehetősége a kis veteményföld bérlete, vagy a tanyai szabad kertészség. Az előbbi esetben kis földterületet bérel a munkás és azon a vidék termelési irányának és piacának megfelelő kerti termelést folytat. Ha sikerül a termés és nem rossz a piac, akkor már annyi megmarad számára, hogy jövőre nagyobb bérletet. Ha pedig különösen jó a termés, vagy piaci konjunktúrát fogott ki, akkor házat tud venni, vagy még nagyobb bérletet, esetleg saját földet képes szerezni. A szabad tanyásnál az a helyzet, hogy kinnlakik egy gazda tanyáján, ezért bizonyos munkát el kell végeznie, kap azonban szabad földet, amelyen a maga üzemében termelhet veteményfélét. Itt is sikerülhet úgy a termés, hogy még inkább önálló lehet és vagy tanyát tud bérelni szántóföldi termelésre, vagy kertet a belterületről való termelés folytatására. A kerti termelést nem folytató vidéken annnyival szűkebb a fölemelkedés lépcsője, hogy elesik a kert, mint a kis vállalkozásban is eredményes termelés. Ilyen helyen is fölemelkedési lehetőség a tanyás vállalkozás, mert mint szabad tanyás barmfit tarthat, s ez olykor éppen olyan eredménnyel jár, mint a kerti termelés.

Mindezek a járható fölemelkedési utak nem olyan egyenesek és szélesek, hogy azon széles réteg fölemelkedhessék. Azonban jó arra, hogy reális példával ébren tudja tartani a fölemelkedés lehetőségét, tehát kiemeli ilyen helyen a parasztmunkásságot a reménytelen proletárlét vagy a paraszti nyomottság világából.

Agrár szakmunkások. A parasztmunkás minden munkás, tehát mindenekelőtt a mezőgazdaság összes ágaiban dolgozik, de akármilyen ipari segéd-

munkára is vállalkozik. Szóval végeredményben nincsen szakmája. Szakszerűen egyetlenegy dolgot tud: teljes beleéléssel dolgozni, s egész létét a munkának alárendelni. Tehát keveset fogyasztani, képtelenül kényelmetlenül élni, minden nehézséget, fáradságot és megpróbáltatást kibírni. Mindez a paraszt állapotnak a következménye és ez a kettő: a szakképzetlenség, illetve minden specializálódás hiánya és a paraszt társadalmi formák kölcsönösen függenek egymástól. Ahol egyéb okból proletarizálódik a parasztmunkásság, ott igyekszik szakmunkássá is válni, és ahol szakmunkássá fejlődik a teremlés helyi kultúrája folytán, ott mihamarabb parasztból munkássá válik.

A mezőgazdasági szakmunkásoknak két számottevő tömegű csoportja van a magyar társadalomban: a kubikosok és a kertmunkások. E két csoport együttvéve sem jelent nagy tömeget, ez azonban nem meglepő a magyar parasztság fejlődési fokán. Csak teljesen polgári társadalomban válik tömegében szakmunkássá a földtelen földművelők rétege, nálunk, ahol a paraszt hagyományok tartják még részben megkötve a mezőgazdasági munkásságot, ez a folyamat nem mehetett végbe. Akadálya ennek az is, hogy a gazdák termelése sem specializálódott annyira, hogy szakmunkást igényelnének.

A kubikosok az alföldi nagy agrárközségek jellegzetes népe. Zsellérutódok, akiket egy kapitalista munkakonjunktúra, a vízszabályozások, út- és vasútépítések földmunkája emelt ki a parasztmunkási életből. Avval a határtalan munkabírással és igénytelenséggel, amely szinte vérükké vált paraszthelyzetükben, s nem utolsó sorban a testi munka ökonómiájában kifejlesztett kultúrájokkal, sikeresen vállalkoztak tömegesen a kínálkozó földmunkára, és ameddig a lehetőségek megengedték, ezen a pályán is maradtak. Munkájuk saját kul-

túrájú szakmává lett. Olyan ez, mint a parasztkertészek kertkultúrája. Paraszthagyományokból és paraszt módon fejlődött ki a szakszerűség, az állandó kemény próba alatt azonban versenyképes szakszerűség lett. A szakmunkává vált kubikosmunka aztán társadalmi formáiban is alakította a kubikos földmunkásságot. A munkási helyzet munkásokká tette őket és kiemelte paraszthagyományaikból. Közrejátszott ebben állandó utazásuk, szabad és önálló életük is. Tehát minden környezeti ellenállás nélkül engedhetek gazdasági helyzetük hatásának. Engedtek is és a kubikosok kifejlett formájukban már nem olyanok, mint a közönséges mezei munkában maradt osztályos társaik. Könnyebben élők annak ellenére, hogy az elképzelhető legnehezebb munkát végzik. Munkájuk szakszerűvé lett, tehát tárgyi föladat lett belőle, nem pedig élettartalom. Nevezetes példája ez annak, hogy a paraszt társadalmi üzemmenet is képes szakszerű kultúrát alakítani, ha erre valami nem paraszti szükség rászorítja. Amikor azonban már kialakult ez a kultúra, mint szakszerűen folytatott foglalkozás, már ki is emeli a vele foglalkozót a paraszt formák kötöttségéből. Tehát a kubikos parasztkultúrát képviselő szakszerűséggel dolgozik, de ezzel már nem is parasztként dolgozik. Amikor kell és lehet, annyit dolgozik, amennyit csak ember elbír, amikor pedig nincs munka, akkor él tétlenül és el mer vállalni egy munkától megszabadult egzisztenciát. Ezen az úton a kubikosok közül azok, akiknek nem sikerült kis vagyont összegyűjteni, nehezen illeszkednek vissza a paraszti világba és a szakszerűség nélkül való parasztmunkási életbe, ha a kubikosság már nem folytatható. Vagy mint munkánélküli kubikosok tengetik az életüket, munkára várakozván, vagy valamilyen szakmunkára, ipari segédmunkára adják a fejüket.

A kertmunkások a kertkultúrák vidékek agrármunkásai. Vidékük táji különkultúrája kifejlesztette a munkában is a különlegeset, a szakmunkát, s ez egyúttal munkaviszony szerint is teljesen polgári szerkezetiségbe iktatta a parasztmunkásságot. Ezek napszámosok mind, kivéve a részes szőlőkapásokat. Tehát a munkapiac szabja meg az életüket és egy időben akárhány gazdánál vállalnak munkát, mert személyi kötöttségek már nem érvényesek rájuk. De még akkor is, ha egy időt egy kertben dolgoznak végig, mindig szigorúan munkások maradnak, akik elvégzik a munkát, megkapják a bért s azután mennek a saját útjaikon.

Saját útjaik pedig éppen nem parasztiak már. Polgári világban élnek, s ha mint munkások annak a legalsó szintén vannak is, ténylegesen már teljesen benne vannak ebben a térben és annak minden hatását átveszik. Nem kevesen vannak köztük, akik öntudatosan felismerik helyzetük természetét és megtalálják a közösséget az ipari munkássággal. Annál is inkább, mert nagy részük ipari, kereskedelmi üzemekben is dolgozik a kerti termékek csomagoló, szállító és földolgozó telepein.

A kerti szakmunkásnak az ideáljai is a polgári világból valók. Vagy vállalkozó kertész, vagy ipari egzisztencia kíván és igyekszik lenni, akárcsak ipari munkás formájában. Gyermekait éppen ezért minden hagyománytól szabadulva küldi olyan pályára, amilyenre tehetsége, vagy módja van, s ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy sokszor más pályára. Miután ez az agrármunkásság a jelenlegi világában is körülbelül azt kapja, amit a városban kaphat, — különben is agrárvárosban él — nem menekül a városba. Béré így is a legmagasabb a mezőgazdaságban, életszintje így is olyan, mint a városi munkásnak, sőt kiskertje jobb ellátottságot biztosít, mint a kültelki proletáré, nem csábítja a másfajta

élet. Azon a helyén a társadalomnak, ahol, mint munkás állhat, már úgyis fönn van, mert benne van a polgári világban, tehát ennek a társadalomnak másik hasonló osztályhelyzetet jelentő tájaira semmi nem tudja vonzani. Ha jól ismeri helyzete természetét, és elég erős és öntudatos emberség fejlett ki benne, akkor nem kívánczik máshova, mint ennek a társadalomnak a magasabb szintjére, tehát polgárnak, akár mezőgazda, akár nem mezőgazda formában, vagy egy másik társadalomba.

A parasztság a nemzeti társadalomban.

Parasztság és nemzet. A paraszt társadalmi állapot egy jellegzetes gazdasági-társadalmi szerepnek, nevezetesen a nyerstermelő-munkási szerepnek a megkövülése. Más szóval a parasztság olyan eleme a társadalom szerkezetének, amely termelőmunkájával és embertermelésével vesz részt a társadalom üzemében, s ebbeli szerepében mélyen kiművelt és hagyományozódó társadalmi formák tartják megkötve. Éppenezért egy nemzeti társadalomban a parasztság mindig alulfekvő réteg, amely nem vesz részt a fölül levő rétegek nemzeti életében, illetve csak egyféleleképen vesz részt benne: termelése eredményét és emberanyagát szállítja.

Az ilyen társadalmi szerkezetnek természetéből folyó szükségszerű következménye, hogy a nemzeti társadalomban, mintegy a nemzet alatt, zárt autark világ a parasztságé. Ez pedig kétfelől is sajátos, de nagyon érthető helyzetet teremt. Befelé a parasztság élete zárt körben, egy autarkia egységében folyik, kifelé pedig egészen különleges és végeredményben nagyon korlátozott közlekedésben él a társadalom többi részével.

A befelé való zártság nemcsak azoknak a társadalmi formáknak a különleges rendszerét jelenti,

amiket az eddigiekben jellemeztünk, hanem a kultúra autonómiáját is megvalósítja. Tehát a parasztság kultúrélete ennek a zárt világnak az önálló kultúrfejlődése. Szóval egy jellegzetes népkultúrának, közkultúrának, közösségi kultúrának az élete. Az etnológusok jellemzéséből jól ismerjük ennek a kultúréletnek a természetét és a törvényeit, szempontunkból az a kiemelendő, hogy ez a kultúra népi. Tehát egy mélységesen helyhez kötött, földhöz, emberhez és társadalmi állapothoz kapcsolt élethelyzetnek a kultúrája. Éppenezért természeténél fogva képviseli azokat a népi jegyeket, amelyeket olyan különös sajátosságának tartunk. Azonban a mégoly tiszta és kifejezett népiség, amely a parasztkultúra sajátja, sem kapcsolja össze a parasztságot a nemzeti társadalommal és a nemzeti kultúrával, a parasztság oldaláról. A parasztság részéről ez a népiség nem emelkedik a nemzeti eszme elvontságába és normatív világába, hanem egyszerűen a dolgok természetébe, s mint ilyen egyúttal öntudatlan is. Éppen a magyarság esetében is ugyanez a helyzet. A parasztság népisége akkor sem kapcsolta a parasztságot a nemzeti életbe, ha a paraszt népiséget különféle nemzeti mozgalmak mintának, eszménynek, vagy forrásnak használták. Ebben az ügyben mindig öntudatlan és passzív volt a parasztság, s számára tökéletesen közömbös volt, hogy nemzeti szinten mit csinálnak a népiségével és népkultúrája műveivel.

Mert a parasztság világának a zártsága nemcsak befelé való autarkiában valósul meg, hanem a kifelé való közlekedés korlátozottságában is. A parasztság két úton közlekedik a felső rétegekkel. Egyfelől a szerepéből folyó érintkezést tartja fenn, tehát adót fizet, törvény elé áll, szolgálatra szegődik, mindez azonban olyan hagyományosan kialakított formákban történik, hogy ezen az úton semmi-

féle hatást nem tud közvetlenül fölvenni, tehát ennek a közlekedésnek a során egyáltalán nem kapcsolódik a nemzeti életbe. Tehát minden ilyenfajta közlekedésben bezárkózott parasztként van benne, csak tűri és viseli mindazt, ami ezen az úton történik vele, egyébként benne marad saját paraszti formáiban. Másfelől pedig úgy közlekedik a parasztság a kifelé való világgal, hogy mindenféle közvetítéssel egyes elemeket vesz át a kívül való világból, s azokat saját kultúrájának a szerkezetébe építi bele. Tehát megtanul diszító elemeket, dallam motívumokat, eseményekről vesz tudomást, de ezeket mind csak elemenként veszi át, s éppenúgy a saját kultúrája törvényei szerint él velük, mint a maga köréből származó elemekkel. Ezen az úton a nemzeti élet nagy eseményei is eljutnak a parasztsághoz, tehát a török veszedelem, egy-egy király, egy-egy háború emlékezete, azonban mindezek nem valami nemzeti tudatnak lesznek az összetevői, hanem egyszerűen témáivá válnak a parasztkultúrának. Tehát Mátyás király mesehős lesz, éppenúgy, mint Rudolf trónörökös, vagy Toldi Miklós, s a török veszedelem emlékezete egy szólásban marad fenn s a tudatban mindössze annyi van belőle, hogy sok pusztulás járt vele.

A korunkban folyó átalakulás annyit változtatott a parasztságnak a nemzethez való viszonyán, hogy a paraszt külön világ zártsága fölengedett, s ebben az arányban válik egyre nagyobb mértékben a nemzeti társadalom részesévé a parasztság. Szűnőben és pusztulóban van már a paraszti élet autarkája, ami magában véve is jelentékeny tényező, de különlegesen azért jelentős, mert vele együtt megváltozott a parasztság és a társadalom egyéb területének az egymással való közlekedése. Egyfelől a parasztság a kívülről jövő hatások követőjévé vált, tehát bekapcsolódott a nagytársadalom, a nemzeti társadalom együttesébe, másfelől pedig fölszabadulási igényei támadtak.

A parasztság bekapcsolódása azt jelenti, hogy abban a mértékben, ahogy paraszt formáit érvényteleníti, fogékony a nem paraszt hatások iránt és életét ezeknek megfelelően igyekszik alakítani. Polgárosodásnak neveztük ezt az átalakulást, s ez ebben az összefüggésben azt jelenti, hogy a rendi paraszt társadalmi helyzetet polgári osztályhelyezettel, s a paraszt kultúraautonómiát polgári kultúrideálokkal váltja föl. S amennyiben az az aktuális polgári társadalom, amelynek hatásai a parasztságot érik, nemzeti társadalom, annyiban a parasztság is a nemzeti társadalom részesévé válik. Tehát éppen fordított a helyzet, mint ahogy a romantikus népbarátok vélik. Nem az a paraszt inkább a tagja a nemzeti társadalomnak, aki a népkultúra világában él, tehát népviseletben jár és népdalokat énekel, hanem éppen az, aki mindezt már nem teszi, hanem gyári készítményeket használ és moziba jár, újságot olvas és ezekből a forrásokból tanul.

Az átalakulás során természetesen fölszabadulási igényei is támadnak a parasztságnak. Ahogy lépten-nyomon külső, nem paraszt hatásokat vesz föl, úgy igénye is támad arra, hogy teljesen kilépjen paraszt zártságából és alárendeltségéből, s egyenrangú tagjává váljék a nemzeti társadalomnak. Az utóbbi évtizedek politikai törekvéseiben föl is fedezhetjük ennek az igénynek a jelentkezését.

Először a Nagyatádi Szabó-féle kisgazdamozgalom jelentkezett ilyen nemzeti igénnyel. Az összeomlás után, amikor a magyar társadalom vezető csoportjai mind erőtlenül próbálkoztak az újjáépítéssel, a kisgazdák, tehát a birtokos parasztok, jelentkeztek úgy, mint egy nemzeti vezetőréteg és ennek megfelelően igyekeztek beleszólni az újjáépülésbe. Egyrészt azért, mert ez a parasztréteg készületlen volt, másrészt azért, mert nagyobb erők fölibe tudtak kerekedni, semmi sem lett ebből a paraszt

akcióból és bár a hullámverései még ma is érezhetők, az egész nemzeti-történeti szereplés ma már lezárt-nak tekinthető.

A kisgazdapolitikával szemben a legutóbbi időben, mint sajátságos magyar népi politika jelentkezett újra a parasztság a fölszabadulás politikai igényével. A falukutatók mozgalma — most nem mint irodalmi mozgalmat értjük — a parasztságból jött írástudóknak a mozgalma volt avval az igénnyel, hogy előharcosa legyen a parasztság teljes gazdasági-társadalmi-politikai fölszabadulásának. S nem is a birtokos parasztság igényét szolgáltatták meg ezek a szószólók, hanem a kisparasztságét, az uradalmi cselédekét, a parasztmunkásságét, a törpebirtokosokét és kisbérllőkét. Ebben a mozgalomban is nemzeti igény jelentkezett, mert a mozgalom megnyilatkozásai mindig arról szóltak, hogy a nemzetnek ki kell terjedni a parasztságra is, ezért a parasztságnak társadalmi egyenrangúsághoz, politikai jogokhoz és földhöz kell jutnia. Éppen az a parasztréteg azonban, amelyhez a mozgalom szólt, tehetetlen volt arra, hogy előreküldött képviselőit kövesse, tehát ez a paraszttakció nem sokkal jutott túl az irodalmi mozgalom keretein. Ennek a mozgalomnak a hullámai azonban sokkal kevésbé ültek el, mint a kisgazdapolitikáé és mint különleges értelmű magyar népi politika ma is minduntalan jelentkezik valamilyen formában.

Ma a parasztság oldaláról az a helyzet a parasztság és a nemzet viszonyában, hogy két nagy történeti zajlás után most erőteljesebb akciók nélkül vergődik a parasztság a paraszt formákból való kiemelkedés útjain. A tehetősebb rész, úgy ahogy ma van a nemzeti társadalom, több-kevesebb sikerrel emelkedik ennek polgári szintjére, s így válik nemzeti tényezővé. A többiek pedig minden nemzeti igény, vagy tudat nélkül igyekeznek azon a kispolgári, vagy

munkási úton fölszabadulni, amely számukra elérhető. Miután azonban ezek az utak nagyon nehezen járhatóak, egyre nagyobb részük hajlik az öntudatlan, de annál elkeseredettebb sztrájkra: a gyermektelenségre és a városbaözlésre. Ebben a sztrájkban éppenúgy nincs nemzeti tudat, mint a virágzó parasztállapot népi kultúrájában, azonban, ahogy amaz nemzetalatti fejlődés és gyarapodás volt, úgy ez nemzet alatti sorvadás és pusztulás. Tehát úgyis fogalmazható, hogy nemzetellenes sztrájk, nem a nemzetellenességnek, hanem egyszerűen a tényleges állapot elviselhetetlenségének az érzésével.

Nemzet és parasztság. A nemzeti közvélemény korábban, mint maga a parasztság, már eljutott oda, hogy a parasztságnak valamiként részesévé kellene válnia a nemzeti társadalom életének. A népszínmű idillikus korszaka után, amikor még kedvvel szemlélte a nemzeti közvélemény az együgyű és jámbor, de «tisztalelkű» népet, hamarosan olyan érdekesebb hangok hangzottak el, hogy a parasztságnak valamilyen formában szerepet kell szánni a nemzeti életben. Annál inkább indokoltak voltak az ilyen törekvések, mert a reformkorban már történeti előzményei voltak az efajta igyekezetnek. Nemcsak a népies írók, de a politikai vezetők is a népnek a nemzetbe való fölemelését hirdették és az akkori viszonyokhoz képest valamit meg is valósítottak ebből a követelményből. A századforduló óta jelentkező népies magatartásnak az az általános érvényű jellemzője, hogy minden alakjában csak egy-egy egyéniséget, csoportot, vagy mozgalmat foglalkoztatott, egészben véve a «nemzet» mindig úgy viszonyult a parasztsághoz, hogy ugyan kívánta a nép bizonyos mértékű fölemelését, úgy azonban, hogy a parasztság betöltötte szerep veszélybe ne kerüljön. Történeti bizonyítéka ennek a felemásságnak az,

hogy a sokféle népmentő akció, vagy «kiállás» ellenére például a választójog és a földreform valóban komoly «népi» kérdései mind e mai napig sem jutottak megnyugtató megoldáshoz.

Állandó és legszélesebb körben elterjedt eszme a középosztálynak a parasztságból való fölfrissítése. Ezt a törekvést kormányzati nyilatkozatok éppenúgy elismerik, mint a középiskolai tanárok vagy a falusi tanítók és papok. S ebben az irányban mindig történik is valami. Hol internátust állítanak tehetséges parasztyerekeknek, hol pedig egy-egy kiemelkedő tehetségnek alapítanak ösztöndíjat. Legjobban bizonyítja azonban ennek az eszmének a komolyságát és elmélyültségét az, hogy egy-egy ösztöndíj, vagy állás elnyerésénél valóban gyakran érvényesül, mint döntő érv, a népi eredet. Éppenennyi jel van azonban arra is, hogy a felfrissítéssel valami baj van. Íróink sorai közt állandóan szerepel az a téma, hogy a középosztály nem fogadja túl nagy lelkesedéssel a paraszt jövevényt, s azoknak a fiataloknak, akik szenvedő hősei ennek a törekvésnek, állandó témája a középosztály felé vezető út. Eltekintve azonban akármelyik fél szubjektív viszonyulásától, ez a törekvés objektíve keveset, jóformán semmit sem jelent. Lehet, hogy a nemzeti erőknék gyarapodása származik a paraszt-tehetségeknek a középosztályba való emelkedéséből, azonban ezzel a parasztság egészével még semmi nem történik. Mint általános tétel, talán megáll az, hogy a népből eredő vezető több közösséget talál majd a néppel, mint a más származású, azonban a társadalmi valóságok világában semmi sem bizonyít e mellett. A felemelkedett népfői teljesen asszimilálódnak, tehát éppen olyan lesz, mint a többi középosztálybeli, sőt, mint új ember még fokozatosabban igyekszik «úriságát» bizonyítani, tehát népi szempontból még rosszabb lesz, mint aki nem népfői. S legfőképpen evvel a fel-

frissüléssel nem változott a társadalom szerkezete, mert ennek az átváltásnak ellenére a parasztság éppen olyan parasztság és a középosztály éppen olyan középosztály, mint azelőtt volt. Ebből a törekvésből csak úgy fejlődnek komoly átalakulásnak a csirája, ha a frissítésre szánt paraszterők nem asszimilálódnának, hanem úgy megmaradnának a parasztság egészével való szolidaritásban, hogy ugyanakkor nagyobb lehetőségeiket is ebben az értelemben használnák föl. Ilyen esetek kivételképpen vannak is, azonban ezek már nem a nemzetnek a parasztság felé, hanem a parasztságnak a nemzet felé, vagy ellene való törekvését testesítik meg.

Szintén régebbi és aránylag széles körben érvényesülő eszme a parasztság felszabadítása. Nevezetesen a formális jogi fölszabaduláson túl fokozottabb gazdasági-társadalmi fölszabadulás értelmében. Ez volt a múlt századi népies irodalom törekvése, ez nyilvánult meg Ady radikalizmusában, s a háború előtti politikai radikalizmusban és abban a háború utáni radikalizmusban, amit írók és politikusok egyaránt képviseltek. Ez a fölszabadító radikalizmus azon a helyes meggyőződésen alapult, hogy a nemzeti erők szempontjából végtelenül fontos az, hogy a parasztság ne passzív nemzetalatti tömeg legyen, hanem összes erőivel együttélő rész, tehát gazdaságilag erősebb, társadalmilag egyenrangú és a kulturális életben kiemelkedő egyéniségével alkotó, tömegével pedig közönség. Különös azonban, hogy ez a törekvés — jellemző, hogy mindig radikálisnak neveztetett — aránylag kis körben terjedt el és inkább irodalmi mozgalom maradt, mint politikai akció.

Az összeomlás után jelentkezett a parasztság vezetőszerképének a gondolata. Amikor a magyar polgárság és a magyar munkásság szerencsétlen

szereplése után a középosztály legyengült, úri vezető-rétegünk pedig megtorpant, széles körben jelentkezett a parasztság nemzeti vezetőszerepének az eszméje. Jellemző, hogy Szekfű Gyula «A magyar állam életrajza»-hoz Bécsben írott előszavában ezt a lehetőséget látta az egyetlennek, amely a nemzeti újjáépülést megvalósíthatja. Akkor a kisgazdamozgalom virágkorában ez nem is látszott lehetetlennek. Kiderült azonban, hogy mégsem lehetséges és azóta sokkal inkább mint romantikus program szerepel ez az eszme, mint reális politikai törekvés. Szabó Dezső ihletésére különféle ifjú hevületű mozgalmak foglalkoztak még egyideig evvel az eszmével és keleteurópai parasztdemokráciáról fantáziáltak, de ma már ennek a hullámai is elültek. Akik még ma is ezt az eszmét képviselik, azok már nem nemzeti tényezők, hanem olyan paraszteredetű írók és politizálók, akik a kor népi eszméjét a maguk izlése szerint úgy értelmezik, hogy a parasztságnak, mint a legtisztább népiségű rétegnek, kell megteremtene a népi-nemzeti társadalmat.

A népi értékek megmentése egy másik arc a parasztság felé. Azon az alapon, hogy a parasztság kultúrája a legtisztább magyar népiségű, minden áron meg kívánják menteni a parasztkultúra műveit, tehát a viseletet, táncokat, népdalt stb., s ennek az érdekében olyan országos mozgalmakat szerveznek, amelyek az egész közvélemény érdeklődését váltják ki. Nem tartozik ide az olyan értékmentés, ahol tudományos módszerességgel múzeumi célokra gyűjtik egybe a parasztság emlékeit, mert ez nem politikai vagy társadalmi magatartás, hanem egy-egy tudományzagnak a tökéletesen indokolt törekvése. Ezzel szemben az olyan értékmentés, amely élőknél akarja megtartani a parasztság kultúrártékeit, tökéletesen célt tévesztett igyekezet. A paraszti kultúra minden értéke tökéletesen kötött a paraszti társa-

dalmi állapothoz. Aki tehát külön a paraszt műveket véli megmenthetőknek, az tisztára lehetetlent akar, viszont ha egyben a paraszti társadalmi állapotot is meg szeretné őrizni, akkor nemcsak lehetetlent akar, hanem azt is, hogy a parasztság továbbra is kirekesztődjék a nemzeti társadalomból.

Legszélesebb körben az a magatartás érvényesül a parasztság felé — ez a kormányzati politikának is a törekvése —, amit legjobban a parasztság fölemelésének nevezhetnénk. Tehát nem érinteni az alapvető szerkezeti kérdéseket, s lehetőleg megtartani parasztnak a parasztot, azonban ezen belül a fölemelkedésnek minden technikai, gazdasági, jogi és kultúrális föltételét megadni. Egészségügyi akciók, útépités, házakciók, építési és gazdálkodási szabályok, népművelés, levante, gazdasági szakoktatás, tenyészállat- és vetőmagakciók, gazdavédelem, szövetkezetek, öregségi és betegségi biztosítás, munkabérszabályozás stb. stb. a megnyilatkozása ennek a törekvésnek s nem mondható, hogy tökéletesen sikertelen lenne az igyekezet. Egyet azonban számításon kívül hagy ez a törekvés. Azt nevezetesen, hogy a parasztság komoly fölemelése egyértelmű a parasztságból való kiemelkedés elősegítésével. Ennek pedig nem ilyen eszközei vannak, hanem sokkal inkább általános politikai-társadalmi föltételei. Tehát ha a népemelő politika a szándékolt hatást érné el, akkor nem tenne mást, mint parasztságában emelné magasabb szintre a népet. Mivel azonban a társadalmi fejlődés jelenlegi fokán ez lehetetlenség, az egész törekvésnek csak kis részben érvényesül a szándékolt hatása. Sokkal nagyobb mértékben lesz az a következménye, hogy ez a politika technikai eszközeivel és segítségeivel növeli a parasztság felé irányuló hatásokat és szándékával ellenkezően, gyorsítja a paraszt formákból való kiemelkedés folyamatát.

Irodalom.

Általában a parasztság irodalma is, meg a magyar parasztság irodalma is óriási, a teljes felsorolás szinte lehetetlen lenne, de e tanulmánnyal kapcsolatban nem is szükséges. A hatalmas irodalomból csak azokat a munkákat emelem ki, amelyek, akár e munka módszerére, akár anyagára nézve különösebb fontosságúak.

Munkám módszere sajátságos alakulásnak az eredménye. Első és döntő eleme parasztságszemléletemnek, ennek a társadalmi világnak a teljes átélése. Bizonyára minden tárggyal kapcsolatban van jelentősége a személyi közelségnek és az átélésnek, éppen a társadalmi kutatásban, s itt is különösen olyan sajátságosan kiformalódott társadalmi világ megismerésénél, mint amilyen a parasztsággé, fokozott jelentőségű az ilyen helyzet. A makói, polgárosodó és városi paraszttársadalom élményei, a nyugati parasztság látása, a mezőgazdasági mesterség hivatásszerű folytatása, egy elmaradt és megzavarodott falu légkörének a mindennapi érzéklése, minden módszери problémázás nélkül kialakították a parasztság határozott fogalmazását. Ez foglaltatik a *Parasztok* (Budapest, Athenaeum) c. könyvemben, inkább írói előadásban, mint szociológiai nyelven. Gazdagodott ez a parasztságszemlélet a «falukutatónak» nevezett mozgalom irodalmi és politikai zajlásában. Itt hasonló jellegű munkák mind több adalékot hordtak össze a parasztságról, s az írói mozgalom politikai irányzata, éppen a parasztság szempontjából a társadalom gazdasági-hatalmi érdekviszonyainak a vizsgálatára készítetett bennünket. Ezen az úton, sokat okulva a szocializmus társadalom-szemléletén, megtanultam a parasztság gazdasági érdekek és hatalmi viszonyok által való meghatározottságát kiismerni. Ám az első fogalmazásnak az érvénye szikrát sem csökkent ezenközben. Minden gazdasági és hatalmi meghatározottság ellenére sem tudtam másként szemlélni a parasztságot, mint a gazdasági és hatalmi viszo-

nyok által kialakított, azonban e kialakító tényezőktől elvonatkozott, objektív érvényű társadalmi formát. A szociológiai irodalomban tehát ennek az objektív érvényű társadalmiságnak a magyarázatát és a fogalmazását kerestem. Durkheim szociológiájának vettem a legnagyobb hasznát ebből a szempontból. Az ő «társadalmi tényei» világították meg legjobban az objektív, egyéni lélektani és gazdasági-hatalmi érdekektől elváló, társadalomalakulás természetét és törvényszerűségeit. Különös igazolást és segítséget kaptam ezirányban egy magyar szociológus munkájából. Hajnal István «Történelem és szociológia» c. tanulmányában (Századok, 1939. 1—6. sz.) olyan rendkívüli és sikeres erőfeszítést tesz a társadalom objektív formáinak a megismerésére, hogy, bár okfejtései teljesen elvontak, az ő fogalmazása erősítette meg legjobban korábbi parasztságszemléletemet.

Az a módszer és szemlélet, amely e munkában jelentkezik, még nem kész és teljesen kiművelt fogalmazás, azonban meggyőződésem, hogy a parasztság helyes és megbízható társadalmi megismerése csak ennek a módszernek a további helyesbítésével érhető el. Bizonyosság erre az is, hogy a parasztság politikai és társadalomfejlődési kérdései, amelyek ma annyira vitatottak, csak ezzel a szemlélettel világíthatók meg kielégítően és a megoldás irányában is ilyen szempontú vizsgálódás tud a legtöbbet mondani.

A magyar parasztság szociológiájának a tárgyi anyagában szintén a saját élmény és megfigyelés volt a legfőbb forrásom, miután itt olyan jelenségekről van szó, amelyek nagyrészen annyira aprólékosak, hogy azokat csak különleges társadalmi vizsgálódás vagy írói látás tudja megragadni, ilyen pedig nem sok történt ezirányban. Őt szerző van irodalmunkban, aki lényegeset tud mondani a paraszt társadalmi világ titkairól és sajátságosan mind az öt író, akkor is, ha néprajzi, vagy lélektani, vagy szociológiai fogalmazást és módszereket vesz segítségül. Móricz Zsigmond, Györffy István, Kiss Lajos, Veres Péter és Illyés Gyula ez az öt író, s mindnyájuknál nem a módszer megbízhatósága, hanem az élmény emberi hitele és a látás írói biztonsága adja meg a munkáikban levő anyag hitelét. Móricz Zsigmond, az epikus szépíró, az «Életem regénye» szépirodalmi keretei között páratlan értékű szociográfiáját adja néhány főlőtiszai falunak, Györffy István az etnográfus pedig a Nagykunsági krónika írói előadásában, az alföldi réti és pásztoréletről, valamint a nagy-

kunsági paraszti városi közösségekről mond kétségtelen hitelű adalékokat. Kiss Lajos szintén etnográfus, de a Szegény ember életében olyan teljes szociográfiáját nyújtja az alföldi szegénységnek, hogy élettelen írói előadásában ennek a parasztrétegnek minden változata megelevenedik. A «falukutató» írók közül Veres Péter és Illyés Gyula idevonatkozó írásai tárják föl legjobban a paraszti társadalmi világ titkait. Veres Péter első könyve: «Az Alföld parasztsága» (Bp. 1936.) közvetlen vallomás az alföldi szegényparasztságról és egyúttal erőteljes jellemzés ugyanennek a tájnak a gazdaparasztságáról. Bár Veres Péter szociológiai fogalmazást vesz segítségül, könyve nem mint szociológiai fogalmazás, hanem mint írói megjelenítés értékes és hiteles. Illyés Gyula két könyvében: a «Puszták népé»-ben (Bp. 1936.) és a «Lélek és kenyér»-ben (Bp. 1939.) a dunántúli uradalmi cselédséget és az uradalomszéli falu parasztságának az életét írja le utólérhetetlen jellemzőerővel. Illyés ezekben a könyvekben is lírai költő, olyan költő, azonban, aki lírai élményeinek a tárgyi körülményeit is hitelesen előadja, s ezen felül lélektani magyarázatát keresi az ábrázolt paraszti világnak.

A «falukutató» irodalomból még három írói munka szolgáltat fontos adalékokat a parasztsági szociológiájához. Az egyik az én első könyvem a «Futóhomok» (Bp. Athenaeum), amelyben még a «Parasztok» éles megfogalmazása előtt, de már abban a szellemben, a Duna—Tisza-közi parasztság típusait és fejlődési állomásait írom le. A másik, Szabó Zoltán könyve a Cserhát-Mátra-Bükk földjéről és népéről a «Cifra nyomorúság» (Bp. Cserépfalvi), amelyben hasonló szempontokkal a Palóc-föld parasztsága elevenedik meg. A harmadik Böződi György: «Székely bánja» c. könyve, (II. kiad. Bp. Mefhesz.) a székelység sajátos társadalmi sorsának a leírása.

A falukutató időkből származik még két fontos és érdekes munka, ezek azonban nem írói ábrázolások, hanem egy-egy tudomány szempontjai szerint való kutatás ismertetései. Az egyik Kemse monográfiája: «Elsüllyedt falu a Dunántúlon», (többek munkája, Bp. 1936.), amelyben egy ormánysági falunak elsősorban szociográfiai, másodsorban etnográfiai és földrajzi kutatása foglaltatik. A másik Ortutay Gyula könyve: «Parasztságunk élete» (Bp. 1937.) ebben a parasztsági etnológiai szemlélete jelentkezik igen szerencsés és jellemző megfogalmazásban.

Mindezen általános érdekű munkákon kívül légiónyi monográfia és szociográfia foglalkozik egy-egy vidéki vagy falu parasztságának a leírásával, azonban ezek rendszerint semmi különösebben figyelemre méltót nem hoznak felszínre. Mindegyikben található valamilyen értékesebb adalék, azonban az ilyenfajta nagyszámú tanulmány együttvéve sem jelent olyan értékű anyagforrást, mint az a néhány írói munka, amelyet felsoroltam.

A magyar parasztság története, részben az általános történeti munkákban, mint a Hóman—Szekfü: «Magyar Történet», Eckhardt Ferenc «Magyarország története» és Deér József: «Pogány magyarság — keresztény magyarság», de különösen monográfiás kutatásokban, kivált Szabó István és Sinkovics István tanulmányaiban (v. ö. legutóbb az «Úr és Paraszt» c. kötetben), továbbá a Magyar művelődéstörténet (szerk. Domanovszky Sándor) cikkeiben meglehetősen teljességgel együtt van. Két parasztságtörténet pedig, a sokban elavult, de még mindig értékes: Acsády: «A magyar jobbágyosság története» (Bp. 1908.) és Szabó István: «A magyar parasztság története» (Bp. 1940.) összefüggő fejlődésvonalban mutatja be a magyar parasztság történeti sorsát. A magyar parasztság konkrét történeti sorsa, szóval a parasztság története, így meglehetősen feldolgozott téma, nem így azonban a parasztság társadalomalakulásának a fejlődéstana, szóval kialakulásának a szociológiája. E vonatkozásban két kísérlet érdemel figyelmet. Az egyik Szentmiklóssy Lajos: «Az agrárproletariátus kialakulása Magyarországon» (Gondolat, 1936.) és Kovács Imre: «A néma forradalom», (Bp. 1937.). Az előbbi a marxizmus történeti szemléletének a következetes és szigorú alkalmazása, a másik egy romantikus történeti szemléletnek politikai irányzatú alkalmazása nagyon sok helyes megfogalmazással. Ez a két munka számos használható adalékot szolgáltat a parasztság történeti szociológiájához, azonban ez a téma még egészben véve feldolgozatlan. A jelen tanulmány keretei nem engedték meg a magyar parasztság kialakulásának részletes kidolgozását, azonban a magyar parasztság szociológiája csak ezzel válik teljessé. Annál is inkább, mert parasztságunk jelenlegi állapota csak a történeti fejlődés alapján érthető meg tökéletesen.

TARTALOMJEGYZÉK.

Paraszttság — Magyar paraszttság

<i>A paraszttság értelme</i>	Oldal
Földművelők	5
Falusiak	7
Munkások	8
A nép	9
Alsórend	11
A paraszttság értelme.....	13

A paraszttság kialakulása és változásai

Parasztsgót alakító társadalmak	19
A parasztosodás tényezői	22
A paraszttság változásai	26

A magyar paraszttság

A magyar parasztfelődés különleges tényezői	31
Paraszttság a magyar társadalomban.....	35

A magyar paraszttság válságos kora

Átalakult világ

Technikai forradalom	40
Gazdasági átalakulás	45
Jogi felszabadulás	46

Megmaradt formák

Az elmaradt falu	50
A hagyományos parasztgazdaság	54
A konzervatív uradalmi gazdaság	57
A megkövült paraszttság.....	60

A parasztság válsága

Oldal

Még parasztok	62
Romlott parasztok.....	65
Menekülők	73
Már nem parasztok	76
A «polgárosodás».....	81
A visszaparasztosodás.....	83

Parasztok a mai magyar társadalomban*Parasztgazdák*

A telkes jobbágy és a polgárgazda	87
Jobbágyparasztok.....	90
Nemesparasztok	95
Polgárparasztok	99

Kisparasztok.

A kisparaszt és a kispolgár.....	103
Kisgazdák	106
Kishaszonbérlők és törpebirtokosok	114
Parasztkertészek.....	121
Parasztiparosok.....	126
Parasztkereskedők	130

Parasztmunkások

A földtelen paraszt és a munkás.....	132
Uradalmi cselédek	135
Egyéb cselédparasztok	138
Summások	144
Parasztmunkások	147
Agrár szakmunkások	151

A parasztság a mai társadalomban.

Parasztság és nemzet	155
Nemzet és parasztság	160



ÚR ÉS PARASZT

A MAGYAR ÉLET EGYSÉGÉBEN

SZERKESZTETTE

ECKHARDT SÁNDOR

ÍRTA

BÁLINT SÁNDOR

ORTUTAY GYULA

KERESZTÚRY DEZSŐ

SINKOVICS ISTVÁN

KODÁLY ZOLTÁN

SZABÓ ISTVÁN

MENDŐL TIBOR

VISKI KÁROLY

KIADTA A BUDAPESTI PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETI KARÁNAK MAGYARSÁGTUDOMÁNYI INTÉZETE

ORTUTAY GYULA

A MAGYARSÁG NÉPMŰVÉSZETE

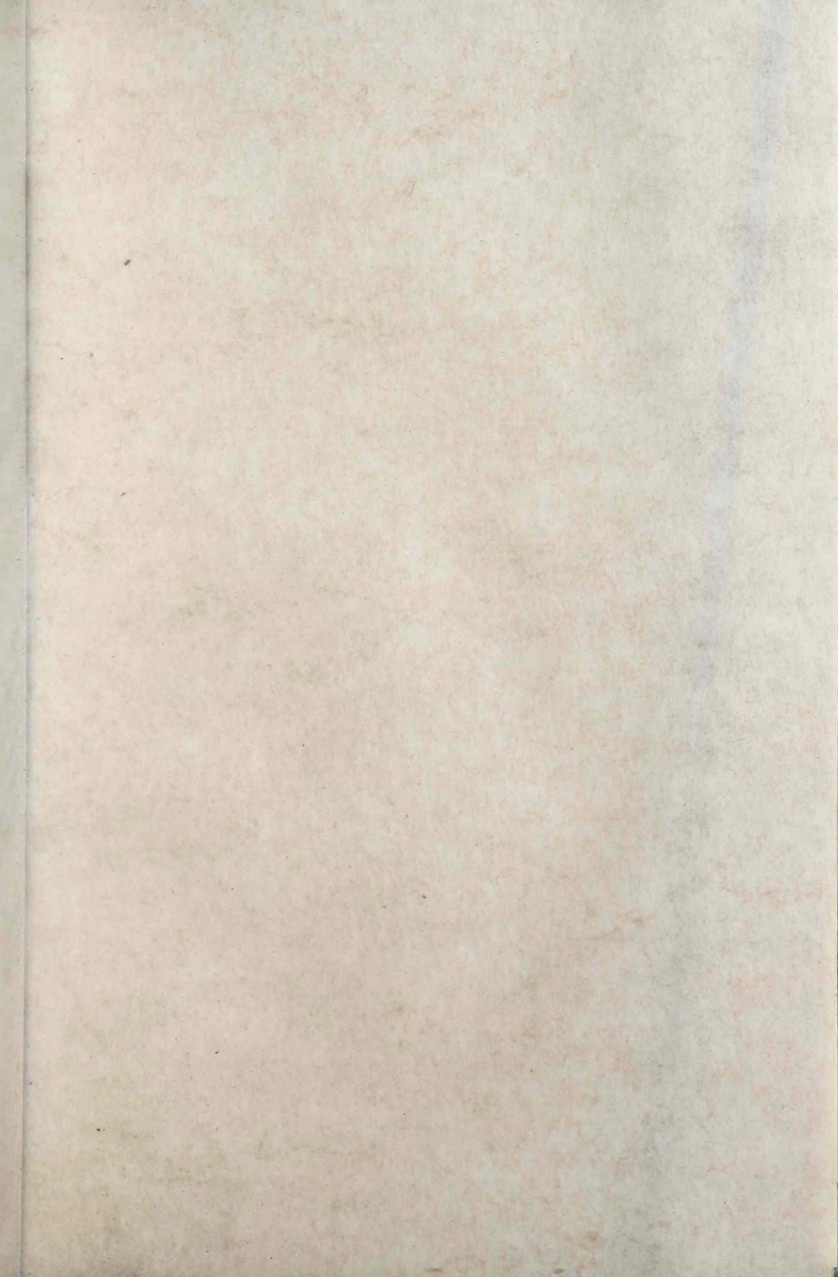
Két albumalakú kötet

600 képpel, 32 színes műmelléklettel

Ez a hatalmas mű a magyar népművészet minden gazdagságát bemutatja, szövege számbaveszi a magyar nép teremtő képzeletének kincseit, sok száz illusztrációja e művészet minden megnyilatkozásának páratlan múzeuma.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA 185 / 1951. N. SZ.



THE HISTORY OF THE
REIGN OF KING CHARLES THE FIRST

BY SAMUEL JOHNSON

IN TEN VOLUMES.
LONDON: Printed by J. DODD, in Pall-mall; and by J. KNEELAND, in St. Dunstons Church-yard, 1764.